

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

રાષ્ટ્રીય કૃષિ સહકારી માર્કેટિંગ ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયા

વિરૂદ્ધ

અલિમેન્ટા એસ.એ.

(સિવિલ અપીલ નં. ૬૬૭ ઓફ ૨૦૧૨)

એપ્રિલ ૨૨, ૨૦૨૦

[અરુણ મિશ્રા, એમ. આર. શાહ અને બી. આર. ગવર્ધ, ન્યાયમૂર્તિ]

ફોરેન એવોર્ડો(માન્યતા અને અમલ) અધિનિયમ, ૧૯૬૧ : કલમ ૭ – નાફેડ અને એલિમેન્ટા એસ.એ. વચ્ચે ૧૯૭૯-૮૦ની ઋતુ માટે શીંગદાણા (વસ્તુ)ના નિકાસ અંગે કરાર – કરારમાં મધ્યસ્થતા જોગવાઈ સમાવિષ્ટ હતી – શરતો અને નિયમો એફ.ઓ.એસ.એફ.એ. ૨૦ કરાર મુજબ હતા, જે કરારનું એક માનક સ્વરૂપ હતું – નાફેડ વસ્તુના નિકાસ માટે ભારત સરકારની કેનાલાઈઝિંગ એજન્સી હતી – કરારમાં કલમ ૧૪ એવી હતી કે કાર્યપાલક આદેશ દ્વારા અથવા કાયદા દ્વારા નિકાસ પર પ્રતિબંધ મુકાય તે સ્થિતિમાં, કરાર રદ થયેલ ગણવામાં

આવશે – વાવાઝોડાથી પાકને થયેલ નુકસાનને કારણે નાફેડ સમગ્ર જથ્થાનો નિકાસ કરી શક્યું નહોતું – સરકારે નાફેડને અગાઉના વર્ષની પ્રતિબદ્ધતા અનુસર્જિત વર્ષમાં આગળ ધપાવવા માટે પરવાનગી આપી નહોતી – સરકારના ઇનકારને કારણે નાફેડ માટે એલિમેન્ટા એસ.એ.ને વસ્તુનો પુરવઠો કરવો શક્ય રહ્યો નહોતો – અપૂર્ણ રહેલ ભાગ રદ કરવો આવશ્યક હતો – મધ્યસ્થતા – નાફેડને હાનિભરપાઈ ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપતો ફોરેન એવોર્ડ – અમલને પડકારવામાં આવ્યો – ઠરાવાયું : કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં જોગવાઈ છે કે જો કેસ સાથે વ્યવહાર કરતી અદાલતને એવું સંતોષ થાય કે એવોર્ડનો અમલ જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ જશે, તો ફોરેન એવોર્ડનો અમલ કરવામાં ન આવે – પડકારાયેલ એવોર્ડ પ્રથક્ષ દષ્ટિએ ગેરકાયદેસર છે અને મૂળભૂત કાયદાના વિરુદ્ધ છે તથા ૧૯૬૧ના અધિનિયમની કલમ ૭માં કલ્પાયેલ જાહેર નીતિના વિરોધમાં છે – સરકારની પરવાનગી વિના કોઈ નિકાસ માન્ય નહોતો અને સરકારની સંમતિ વિના ક્વોટાને આગલી ઋતુમાં આગળ ધપાવી શકાય તેમ નહોતું – એફ.ઓ.એસ.એફ.એ. કરારની કલમ ૧૪માં પક્ષકારોએ સ્વીકારેલી શરતી ઘટના સર્જાતા, કરાર કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળ અમલપાત્ર રહ્યો નહોતો – તેથી નાફેડને ફોરેન એવોર્ડ હેઠળ હાનિભરપાઈ ચૂકવવા માટે જવાબદાર ઠરાવી શકાય નહીં.

કોન્ટ્રાક્ટ અધિનિયમ, ૧૮૭૨ – કલમ ૩૨ – લાગુ પડતાપણું – ઠરાવવામાં આવ્યું: કરાર પોતે જ એવી આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓની જોગવાઈ

કરતો હોય કે જેઓ બન્યે કરારનું પાલન કરી શકાય નહીં અને તેના પરિણામોની પણ જોગવાઈ કરતો હોય, તેવી સ્થિતિમાં કોન્ટ્રાક્ટ અધિનિયમની કલમ ૩૨ લાગુ પડે છે – વર્તમાન મામલામાં કોન્ટ્રાક્ટ અધિનિયમની કલમ ૩૨ આકર્ષિત થાય છે અને કલમ ૫૬ની જોગવાઈઓ નહીં – આ પરવાનગી વિના એવો કાર્ય કરવાની સંમતિ હતી, જે સ્વયંમાં જ અશક્ય હતું, અને તે કલમ ૩૨ દ્વારા શૂન્ય જાહેર કરવામાં આવે છે – ફોરેન પારિતોષિકો (માન્યતા અને અમલ) અધિનિયમ, ૧૯૬૧.

અપીલ મંજૂર કરતાં, અદાલતે

ઠરાવેલ: ૧.૧ કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ આકસ્મિક કરારોના અમલીકરણ માટે જોગવાઈ કરે છે. કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ અશક્ય કૃત્ય કરવાના કરાર અથવા તેવા કૃત્યો કરવા અંગેનો વ્યવહાર કરે છે, જે પછીથી અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર બની જાય. તે પ્રતિજ્ઞાદાતાની એવી જવાબદારી માટે પણ જોગવાઈ કરે છે કે તે એવી કોઈ બાબત કરવા બંધાયેલ હોય, જેના વિષે તેને જાણ હતી અથવા યુક્તિસંગત સાવચેતીથી તેને જાણ હોવી શકતી હતી કે તે કૃત્ય અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર છે; તેથી, પ્રતિજ્ઞાદાતાએ વચનના પાલન ન થવા બદલ વળતર ચૂકવવું જ પડશે.[પરિચ્છેદો ૪૫, ૪૬][૮૧૨-સી, ૭-એચ]

ડેવિસ કોન્ટ્રાક્ટર લિ. વિ. ફેરહામ અર્બન ડિસ્ટ્રિક્ટ કાઉન્સિલ (૧૯૫૬)
૨ ઓલ ઈ.આર. ૧૪૫; સકીરોગ્લૂ એન્ડ કો. લિ. વિ. નોબ્લી એન્ડ થોર્લ

જીએમબીએચ, [૧૯૬૧] ૨ ઓલ ઈ.આર. ૧૭૯; ઓશન ટ્રેમ્પ ટેન્કર્સ કોર્પોરેશન વિ. વી/ઓ સોવફ્રાજ્ટ, [૧૯૬૪] ૧ ઓલ ઈ.આર. ૧૬૧; નેશનલ કેરિયર્સ લિ. વિ. પેનાલ્પિના (નોર્ધર્ન) લિ., [૧૯૮૧] ૧ ઓલ ઈ.આર. ૧૬૧; પાયોનિયર શિપિંગ લિ. એન્ડ અન્ય વિ.બી.ટી.પી. ટાયોકસાઈડ લિ.; ધ નેમા, (૧૯૮૧) ૨ ઓલ ઈ.આર. ૧૦૩૦; પાલ વિલ્સન એન્ડ કો. એ/એસ વિ. પાર્ટનરિડેરી હન્ના બ્લુમેન્થલ; ધ હન્ના બ્લુમેન્થલ, [૧૯૮૩] ૧ ઓલ ઈ.આર. ૩૪; દિલ્હી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી વિ. કેનેથ બિલ્ડર્સ એન્ડ ડેવલપર્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ અને અન્ય, (૨૦૧૬) ૧૩ એસ.સી.સી. ૫૬૧ – ઉલ્લેખિત.

૧.૨ કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ તેવા કિસ્સામાં લાગુ પડે છે, જેમાં કરારમાં જ એવી આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓની જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય કે જેના બનવા પર કરારનું પાલન કરી શકાય નહીં અને તેના પરિણામોની પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય. આવા કિસ્સામાં કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ની જોગવાઈઓ આકર્ષિત થાય છે અને કલમ ૫૬ લાગુ પડતી નથી. જો કોઈ કૃત્ય ભવિષ્યની તારીખે અશક્ય બની જાય, અને આવી આવશ્યક પરિસ્થિતિની જોગવાઈ કરારમાં કરવામાં આવી ન હોય, જેના બનવાથી તે કૃત્ય અશક્ય કે ગેરકાયદેસર બને, અને જેના ઉપર વચનદાતા નો કોઈ નિયંત્રણ ન હોય તથા જેને તે અટકાવી શક્યો ન હોત, તો કલમ ૫૬ મુજબ કરાર રદબાતલ બને છે. તેમ છતાં, કલમ ૫૬ એવો આધાર પણ નિર્ધારિત કરે છે જેમાં વચનદાતાએ એવું

કંઈક કરવાની સંમતિ આપી હોય કે જે તે જાણતો હતો અથવા વાજબી કાળજી રાખે તો જાણી શક્યો હોત, અને જેને વચનગ્રાહી અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર હોવાનું જાણતો ન હતો. એવો વચનદાતા આવા વચનગ્રાહીને વળતર આપવા બાધ્ય છે અને નુકસાનભરપાઈ ચુકવવા માટે જવાબદાર છે. કલમ ૫૬નો પાછળનો ભાગ ત્યારે લાગુ પડે છે જ્યારે વચનગ્રાહીને તે કૃત્ય અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર હોવાનું જાણીતું ન હોય અને તે વાત વચનદાતાને જાણીતું હતું, અથવા વાજબી કાળજી રાખે તો તે જાણી શક્યો હોત કે તે કૃત્ય અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર હતું.[પેરા ૪૭][૮૧૩-એ-સી]

૧.૩ વર્તમાન કેસમાં, કરારની કલમ ૧૪ માં રહેલી સ્પષ્ટ શરતને કારણે, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે પક્ષકારોએ એક આકસ્મિક કરાર માટે સંમતિ વ્યક્ત કરી હતી. તેઓને ખૂબ જ સારી રીતે જાણ હતી કે સરકારની કારોબારી અથવા વિધાનાત્મક કાર્યવાહી, કરારની કલમ ૧૪ માં જોગવાઈ મુજબ, માર્ગમાં અવરોધરૂપ બની શકે. તેથી, આ કેસમાં કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ આકર્ષિત થાય છે અને કલમ ૫૬ ની જોગવાઈઓ નહીં. પરવાનગી વિના સ્વયંમાં અશક્ય એવા કાર્ય કરવા અંગેનો તે કરાર હતો, અને કલમ ૩૨ દ્વારા તે શૂન્ય જાહેર કરવામાં આવ્યો છે. નાફેડ એક નહેરીકરણ એજન્સી હતી અને સરકારની પૂર્વ પરવાનગી વિના તે પુરવઠો કરી શકતી નહોતી, તેમજ તે કાયદેસર રીતે ગયા વર્ષની પુરવઠાની જથ્થાને આવનાર વર્ષમાં આગળ ધપાવી શકતી નહોતી; તે

પણ મર્યાદિત ક્વોટા સંદર્ભે, અને પુરવઠો કરવા માટે સરકારની પરવાનગી આવશ્યક હતી. નિકાસ નીતિ અને સરકારના આદેશના ઉલ્લંઘનમાં આવા પંચનિર્ણયનો અમલ કરાવવો, ૧૯૬૧ ના અધિનિયમની કલમ ૭ માં અભિપ્રેત જાહેર નીતિના વિરોધમાં રહેશે. [પરિચ્છેદો ૪૮, ૫૨][૮૧૩-ડી-ઈ; ૮૨૧-એ-બી]

સત્યબ્રત ઘોષ વિ. મુન્નીરામ બાંગુર એન્ડ કંપની ., એ.આઈ.આર. ૧૯૫૪ એસ.સી. ૪૪ : [૧૯૫૪] એસ.સી.આર. ૩૧૦; નૈહાટી જ્યુટ મિલ્સ લિ. વિ. ખ્યાલીરામ જગન્નાથ , એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૫૨૨ : [૧૯૬૮] ૧ એસ.સી.આર. ૮૨૧; બુથાલિંગા એજન્સીઝ વિ. વી.ટી.સી. પોરિયાસ્વામી નાદાર , એ.આઈ.આર. ૧૯૬૯ એસ.સી. ૧૧૦ : [૧૯૬૯] ૧ એસ.સી.આર. ૬૫; સુશ્રી સુશીલા દેવી અને અન્ય વિ. હરી સિંહ અને અન્ય. (૧૯૭૧) ૨ એસ.સી.સી. ૨૮૮ : [૧૯૭૧] સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૬૭૧ – નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

નારાયણા ચંદ્રશેખરા શેનોય એન્ડ બ્રોસ. દ્વારા એકમાત્ર માલિક નારાયણા શાનબોગ વિ. આર. પાલનિયાપ્પા મુદાલિયાર, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ મદ્રાસ ૬૭૦; રામ કુમાર વિ. પી.સી. રોય એન્ડ કો. (ઇન્ડિયા) લિ., એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ કલકત્તા ૩૩૫ (૩૩૮); કુન્જીલાલ મનોહર દાસ વિ. દુર્ગા પ્રસાદ દેવી પ્રસાદ, એ.આઈ.આર. ૧૯૨૦ કલકત્તા ૧૦૨૧ – સંદર્ભિત.

૨. સરકાર દ્વારા પરવાનગી આપવા ઇનકાર કરવામાં આવેલ હોવાથી, નાફેડ માટે પુરવઠો કરવો કાયદેસર ન હોત, અને બંને પક્ષકારોને આ બાબત સારી રીતે જાણીતી હતી તથા તેમણે એ પણ સહમતિ દર્શાવી હતી કે આવી આપત્તિજનક પરિસ્થિતિમાં માત્રામાં પુરવઠો ન થવાના કારણે કરાર રદ કરવામાં આવશે. તેથી, તેઓ કરારની શરતો દ્વારા બંધાયેલ હતા. સરકારના ઇનકાર પછી પણ પુરવઠો થઈ શક્યો હોત એવી પૂર્વધારણા આ એવોર્ડમાં સ્વીકારવામાં આવી છે. જો પુરવઠો કરવામાં આવ્યો હોત, તો તે ગેરકાયદેસર હોત. તેથી, તેના રદ માટે પક્ષકારો વચ્ચે સહમતિ હતી, અને એવો એવોર્ડ ભારતમાં લાગુ પડતા મૂળભૂત કાયદા તથા જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ છે. [પરા ૫૭][૮૨૫-એ-બી]

૩.૧ કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જો કેસનો વ્યવહાર કરતી અદાલતને એથી સંતોષ થાય કે એવોર્ડનો અમલ જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ રહેશે, તો ફોરેન એવોર્ડનો અમલ કરવામાં ન આવે. કલમ ૭(૧)(એ)(૧) મુજબ, લાગુ પડતા કાયદા હેઠળ કરારના પક્ષકારો કોઈ અસમર્થતામાં હોય અથવા કરાર કાયદા મુજબ માન્ય ન હોય, તો તેવા કેસમાં ફોરેન એવોર્ડ અમલમાં મુકવામાં પણ ન આવે. આવી જ પરિસ્થિતિ કલમ ૭(૧)(એ)(૨) માં પણ જોગવાઈમાં આવી છે, જો મધ્યસ્થની નિમણૂક અંગે યોગ્ય નોટિસ આપવામાં આવી ન હોય અથવા પક્ષકાર પોતાનો કેસ રજૂ કરવામાં અસમર્થ રહ્યો હોય. કલમ ૭(૧)(એ)(૩) જોગવાઈ કરે છે કે જો એવોર્ડ એવા પ્રશ્નોનો

વ્યવહાર કરે છે, જે સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યા ન હતા, અથવા કારણની વ્યાપ્તિની બહારના વિષયો અંગે નિર્ણય સમાવે છે, તો એવો એવોર્ડ અમલપાત્ર રહેતો નથી. કલમ ૭(૧)(એ)(જ) એ એવી જોગવાઈ કરે છે કે પક્ષકારોના કરાર અનુસાર મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલની રચના અથવા પ્રક્રિયા ન હોય, તો એવો એવોર્ડ અમલપાત્ર નથી. [પરા ૬૦][૮૨૬-જી-એચ; ૮૨૭-એ-બી]

રેણુસાગર પાવર કો. લિ. વિ. જનરલ ઇલેક્ટ્રિક કો., (૧૯૯૪) ૧ સપ્લ. એસ.સી.સી. ૬૪૪ : [૧૯૯૩] ૩ સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૨ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

તેલ અને પ્રાકૃતિક ગેસ કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિ. સૌ પાઇપ્સ લિમિટેડ, (૨૦૦૩) ૫ એસ.સી.સી. ૭૦૫ : [૨૦૦૩] ૩ એસ.સી.આર. ૬૯૧; શ્રી લાલ મહાલ લિમિટેડ વિ. પ્રોજેક્ટો ગ્રાનો સ્પા, (૨૦૧૪) ૨ એસ.સી.સી. ૪૩૩ :

[૨૦૧૩] ૧૩ એસ.સી.આર. ૫૯૯; એસોસિયેટ બિલ્ડર્સ વિ. દિલ્લી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી , (૨૦૧૫) ૩ એસ.સી.સી. ૪૯ : [૨૦૧૪] ૧૩ એસ.સી.આર. ૮૯૫; એસસાન્યોંગ એન્જિનિયરિંગ એન્ડ કન્સ્ટ્રક્શન કો.

લિમિટેડ વિ. નેશનલ હાઇવેઝ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા (એનએચએઆઈ) , (૨૦૧૯) ૮ સ્કેલ ૪૧; સેન્ટ્રલ ઇનલેન્ડ વોટર ટ્રાન્સપોર્ટ કોર્પોરેશન લિમિટેડ અને અન્ય વિ. બ્રોજો નાથ ગાંગુલી અને અન્ય.

(૧૯૮૬) ૩ એસસીસી ૧૫૬ : [૧૯૮૬] ૨ એસસીઆર ૨૭૮ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૩.૨ એફ.ઓ.એસ.એફ.એ. કરારની કલમ ૧૪ મુજબ અને ભારતમાં લાગુ પડતા કાયદા અનુસાર, સરકારની પરવાનગી વિના કોઈ નિકાસ થઈ શકતી નહોતી, અને નાફેડ પુરવઠો કરવામાં અસમર્થ હતું, કારણ કે તેને ૧૯૮૦-૮૧ની સીઝનમાં પુરવઠો અમલમાં મૂકવા માટે કોઈ પરવાનગી પ્રાપ્ત નહોતી; તેને સરકારની પરવાનગી આવશ્યક હતી. આકસ્મિક ઘટનાના બનવાથી કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળ કરાર રદબાતલ બની ગયો. તેથી, કરાર રદબાતલ બની જતાં, લવાદ કરારની સ્પષ્ટ શરતોને કારણે નાફેડ પર નુકસાનભરપાઈ ચૂકવવાની જવાબદારી મૂકવી ખુદી નહોતી. અગાઉના વર્ષની જિનસની આગામી સીઝનમાં નિકાસ કરવા માટે કોઈ પરવાનગી નહોતી, અને ત્યારબાદ સરકારે નાફેડને પુરવઠો કરવાની પરવાનગી આપવાનો ઇનકાર કર્યો. તેથી, આવા લવાદી નિર્ણયનો અમલ કરાવવો ભારતની મૂળભૂત જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ ગણાય, કારણ કે તે સમયે કરવામાં આવેલ કોઈપણ પુરવઠો ભારતની નિકાસ સંબંધિત જાહેર નીતિનું ઉલ્લંઘન કરત, જેના માટે ભારત સરકારની પરવાનગી આવશ્યક હતી. ફોરેન અવોર્સ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી) (૨) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં, આ લવાદી નિર્ણય અમલપાત્ર છે એવું કહી શકાય નહીં. તેથી, લવાદી નિર્ણય અમલાતીત છે, અને વડી અદાલતે તેનાથી વિપરીત અભિપ્રાય ઉતાવળભરી રીતે વ્યક્ત કરીને કાયદામાં ભૂલ કરી હતી. પરિણામે, નાફેડને ફોરેન લવાદી નિર્ણય હેઠળ નુકસાનભરપાઈ ચૂકવવા માટે જવાબદાર ઠરાવી શકાય તેમ નહોતું.[ફકરા ૬૮, ૬૯, ૮૦]

[૮૪૨-એફ-એચ; ૮૪૩-એ-સી; ૮૫૦-જી]

મનોહર લાલ (મૃતક) તેમના કાયદેસર વારસદારો દ્વારા વિ. ઉગ્રસેન (મૃતક) તેમના કાયદેસર વારસદારો દ્વારા અને અન્ય, (૨૦૧૦) ૧૧ એસ.સી.સી. ૫૫૭ : [૨૦૧૦] ૭ એસ.સી.આર. ૩૪૬; સી.એલ. સુબ્રમણિયમ વિ. કોચીનના કસ્ટમ્સના કલેક્ટર (૧૯૭૨) ૩ એસ.સી.સી. ૫૪૨ : [૧૯૭૨] ૩ એસ.સી.આર. ૪૮૫; બોમ્બે બંદરના ટ્રસ્ટીઓના બોર્ડ વિ. દિલીપકુમાર રાઘવેન્દ્રનાથ નાડકર્ણી અને અન્ય (૧૯૮૩) ૧ એસ.સી.સી. ૧૨૪ : [૧૯૮૩] ૧ એસ.સી.આર. ૮૨૮; પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય એક વિ. શામલાલ મુરારી અને અન્ય એક, (૧૯૭૬) ૧ એસ.સી.સી. ૭૧૯ : [૧૯૭૬] ૨ એસ.સી.આર. ૮૨; કૈલાશ વિ. નંખુ અને અન્ય., (૨૦૦૫) ૪ એસ.સી.સી. ૪૮૦ : [૨૦૦૫] ૩ એસ.સી.આર. ૨૮૯ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

પ્રકરણ કાયદા સંદર્ભ

(૨૦૧૬) ૧૩ એસ.સી.સી. ૫૬૧ ફકરા ૪૨ માં સંદર્ભિત
[૧૯૫૪] એસ.સી.આર. ૩૧૦ નો ફકરો ૪૯ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
[૧૯૬૮] ૧ એસ.સી.આર. ૮૨૧ નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૫૦ માં કરવામાં આવ્યો
[૧૯૬૯] ૧ એસસીઆર ૬૫ નો પરા ૫૧ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે
[૧૯૭૧] સપ્લિ.એસ.સી.આર. ૬૭૧ નો પરિચ્છેદ ૫૫ માં સંદર્ભ લેવાયો છે
[૧૯૮૬] ૨ એસ.સી.આર. ૨૭૮ નો ઉલ્લેખ પરિચ્છેદ ૬૨માં કરવામાં આવ્યો

- [૧૯૯૩] ૩ સપ્લ્. એસ.સી.આર. ૨૨-પરિચ્છેદ ૬૩માં ઉલ્લેખવામાં આવ્યો
- [૨૦૦૩] ૩ એસ.સી.આર. ૬૯૧ નો પરિચ્છેદ ૬૪માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
- [૨૦૧૩] ૧૩ એસ.સી.આર. ૫૯૯ નો પેરા ૬૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે
- [૨૦૧૪] ૧૩ એસ.સી.આર. ૮૯૫ નો પરિચ્છેદ ૬૬ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
- (૨૦૧૯) ૮ સ્કેલ ૪૧ નો પેરા ૬૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
- [૨૦૧૦] ૭ એસ.સી.આર. ૩૪૬ ફકરો ૭૧ માં ઉલ્લેખિત
- [૧૯૭૨] ૩ એસ.સી.આર. ૪૮૫ નો પેરા ૭૩ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો
- [૧૯૮૩] ૧ એસ.સી.આર. ૮૨૮ નો પરિચ્છેદ ૭૩ માં સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો
- [૧૯૭૬] ૨ એસ.સી.આર. ૮૨નો ઉલ્લેખ પેરા ૭૫ માં કરવામાં આવ્યો
- [૨૦૦૫] ૩ એસ.સી.આર. ૨૮૯નો પરિચ્છેદ ૭૬માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

દિવાની અપીલી અધિકારક્ષેત્ર:

દિવાની અપીલ નં. ૬૬૭/૨૦૧૨.

નવી દિલ્હી ખાતેની દિલ્હી વડી અદાલત દ્વારા દાવા નં.૧૮૮૫/૧૯૯૩ માં તા. ૨૮.૦૧.૨૦૦૦ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

શ્યામ દીવાન, સી.એ. સુંદરમ, પરિષ્ઠ વકીલો, આદિત્ય વિજય કુમાર, સુશ્રી લિઝા બરુઆહ, સુનિલ મેથ્યુઝ, સુશ્રી અક્ષિતા કટોચ, ઉદયાદિત્ય બેનર્જી, ચિત્રાંશુલ એ. સિંહા, અનુરાગ તિવારી, સુશ્રી સબાહ ઇકબાલ સિદ્દીકી, સુશ્રી આદિત્ય ચઢ્ઢા, શૈલેન્દ્ર સ્વરૂપ, સુશ્રી બિંદુ સક્સેના, સુશ્રી અપરાજિતા

સ્વરૂપ, ધ્રુવ ચંદ સક્સેના, સુશ્રી રોહિણી મૂસા, અભિષેક ગુપ્તા, ઝફર ઇનયાત, સુશ્રી ગુંજન માથુર, હાજર થયેલ પક્ષકારો માટેના વકીલો.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો

અરુણ મિશ્રા, ન્યાયાધીશ.

૧. હાલની અપીલમાં સંકળાયેલ પ્રશ્ન ફોરેન પંચાટ ફેસલાની અમલયોગ્યતા અંગેનો છે. તેની અમલયોગ્યતા સામેના મુખ્ય આક્ષેપો આ છે કે (૧) શું સરકારના ઇનકારને કારણે નાફેડ કરારગત ફરજ મુજબ મગફળીનું નિકાસ કરવા અસમર્થ હતું?; (૨) શું ખાસ કરીને કરારની કલમ ૧૪ ને ધ્યાનમાં લેતાં, નાફેડને કરારભંગ માટે હર્જનો ચૂકવવા જવાબદાર ઠરાવી શકાય તેમ હતું?; અને (૩) શું આ ફેસલાનો અમલ ભારતની જાહેર નીતિ વિરુદ્ધ છે?

૨. નાફેડ અને અલિમેંટા એસ.એ. એ ભારતીય એચ.પી.એસ. ભૂંગળીના ૫,૦૦૦ મેટ્રિક ટનના પુરવઠા માટે કરાર કર્યો હતો (સંક્ષેપમાં, “જિન્સ”). કરારની કલમ ૧૧ માં જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે શરતો અને નિયમો ફોસ્ફા, ૨૦ કરાર મુજબ રહેશે, જે કરારનું એક પ્રમાણભૂત સ્વરૂપ છે અને જે સીઆઈએફ કરાર સાથે સંબંધિત છે. કરવામાં આવેલ કરાર ફી ઓન બોર્ડ (એફઓબી) કરાર નહોતો.

૩. નાફેડ આ માલની નિકાસ બાબતે ભારત સરકાર માટે કેનાલાઈઝિંગ એજન્સી હતી. અગાઉના વર્ષમાંથી આવતા વર્ષે આગળ ધપાવવાની થતી કોઈપણ નિકાસ માટે, કેનાલાઈઝિંગ એજન્સી હોવાના કારણે, નાફેડને ભારત

સરકારની સ્પષ્ટ પરવાનગી અને સંમતિ આવશ્યક હતી. ઉક્ત કરાર નાફેડ દ્વારા એલિમેન્ટા એસ.એ. સાથે પ્રતિ મેટ્રિક ટન યુ.એસ.ડી. ૭૬૫ (ફી ઓન બોર્ડ) ના દરે કરવામાં આવ્યો હતો. કરાર ૧૯૭૯-૮૦ ની સીઝન માટે હતો. ૫૦૦૦ મેટ્રિક ટનના કરારિત જથ્થા સામે ફક્ત ૧૯૦૦ મેટ્રિક ટન જ મોકલી શકાયા હતા. બાકીનો જથ્થો સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં વાવાઝોડા વગેરેને કારણે પાકને થયેલા નુકસાનના કારણે મોકલી શકાયો નહોતો. તા. ૧૨.૧.૧૯૮૦ નો કરાર પ્રથમ કરાર હતો. આ વ્યવહાર કરારમાં સમાવિષ્ટ કલમ ૧૪ માં રહેલ ફોર્સ મેજ્યોર અને પ્રતિબંધ જેવી શરતો દ્વારા સંચાલિત હતો, જેના મુજબ કાર્યપાલક આદેશથી અથવા કાયદાથી નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવે તો કરાર રદ થયેલ માનવામાં આવે.

૪. ૩.૪.૧૯૮૦ના રોજ, નાફેડે એલિમેન્ટા એસ.એ. સાથે પ્રતિ મેટ્રિક ટન યુએસડી ૭૭૦ના દરે માલની ૪,૦૦૦ મેટ્રિક ટન નિકાસ કરવા માટે બીજી સંમતિ કરી હતી. બન્ને કરારો માટે માલ મોકલવાની અવધિ ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર, ૧૯૮૦ હતી. ૩.૪.૧૯૮૦ની તારીખની બીજી સંમતિ આ અપીલમાં વિવાદનો વિષય નથી.

૫. ઓગસ્ટ ૧૯૮૦માં, નાફેડે પ્રથમ કરાર અંતર્ગત મળેલ માલમાંથી માત્ર ૧૯૦૦ મેટ્રિક ટન જહાજ મારફતે મોકલ્યો હતો. સરકારના નિયંત્રણોને કારણે માલનો બાકી રહેલો ૩૧૦૦ મેટ્રિક ટન જથ્થો નિર્ધારિત કાર્યક્રમ મુજબ જહાજ મારફતે મોકલી શકાયો નહોતો.

૬. સન ૧૯૮૦-૮૧ દરમિયાન યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા માં પાક નિષ્ફળ જવાને કારણે, તે સીઝન દરમિયાન માલવસ્તુના ભાવોમાં ભારે વધારો થયો હતો. ત્યારબાદ ૧૮.૮.૧૯૮૦ના રોજ પ્રથમ કરાર માટે વધુ એક પરિશિષ્ટ અમલમાં મૂકવામાં આવ્યું, જેના દ્વારા વિવાદિત પ્રથમ કરાર હેઠળ બાકી રહેલ ૩૧૦૦ મેટ્રિક ટન માલવસ્તુની મોકલણીનો સમયગાળો નવેમ્બર-ડિસેમ્બર, ૧૯૮૦ તરીકે બદલવામાં આવ્યો હતો.

૭. ૮.૧૦.૧૯૮૦ના રોજ પક્ષકારો વચ્ચે માલની ૩૧૦૦ મેટ્રિક ટન પુરવઠા માટે પ્રથમ કરારમાં બીજું પૂરક અમલમાં મૂકવામાં આવ્યું. એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે ૧૯૮૦-૮૧ની ઋતુ દરમિયાન માલ નવી ડબલ ગણીના થેલાઓમાં પેક કરીને મોકલવામાં આવશે અને ખરીદદારો પ્રતિ મેટ્રિક ટન યુએસડી ૧૫નો વધારાનો ખર્ચ ચૂકવશે.

૮. ઉદ્દેખનીય છે કે નાફેડને ભારત સરકારની ૧૯૭૭-૮૦ દરમિયાન ત્રણ વર્ષ માટે નિકાસમાં પ્રવેશ કરવાની મંજૂરી હતી, પરંતુ સીઝન ૧૯૭૯-૮૦ની નિકાસને વર્ષ ૧૯૮૦-૮૧ સુધી આગળ ધપાવવા માટે નિકાસ નિયંત્રણ આદેશ હેઠળ તેની પાસે કોઈ મંજૂરી નહોતી. પરિશિષ્ટ કરારના અમલીકરણના સમયે, નાફેડે એવો દાવો કર્યો હતો કે પરિશિષ્ટ કરારમાં પ્રવેશ કરવા માટે જરૂરી સત્તા ન હોવાની ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિથી તે અજાણ હતું.

૯. ૨૧.૧૧.૧૯૮૦ના રોજ, નાફેડે એ હકીકતની અવગણના કરતાં પ્રથમ પરિશિષ્ટનું પાલન કરવાનો ઇરાદો વ્યક્ત કર્યો કે ઋતુ ૧૯૭૯-૮૦

માટેની નિકાસને આગળના વર્ષ ૧૯૮૦-૮૧ સુધી ચાલુ રાખવા માટે તેને નિકાસ નિયંત્રણ આદેશ હેઠળ કોઈ પરવાનગી પ્રાપ્ત નહોતી. ભારત સરકાર માટે કેનાલાઈઝિંગ એજન્સી તરીકે નાફેડ અનુગામી વર્ષ માટે પુરવઠો આગળ ધપાવી શકતું નહોતું. નાફેડે પરવાનગી મંજૂર કરવા માટે ભારત સરકારનો સંપર્ક કર્યો.

૧૦. ભારત સરકારના કૃષિ મંત્રાલયે, તા. ૧.૧૨.૧૯૮૦ ના પત્ર દ્વારા, નાફેડને અગાઉના વર્ષોમાંથી બચેલી કોઈપણ જથ્થાની માલરવાણી ન કરવા માટે નિર્દેશ આપ્યો હતો. સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે માલસામાનની નિકાસ ક્વોટા પ્રણાલી હેઠળ મર્યાદિત હતી અને નાફેડ અગાઉના વર્ષોની પ્રતિબદ્ધતાને અનુગામી વર્ષમાં આગળ લઈ જઈ શકતું ન હતું. નાફેડ દ્વારા કરવામાં આવેલી પ્રતિબદ્ધતા સામે વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. તે ઉપરાંત, એક વર્ષના અવધિમાં માલસામાનનો ભાવ પ્રચલિત ભાવ કરતાં ત્રણ ગણો વધી ગયો હતો. અન્ય બાબતો ઉપરાંત, ઉપરોક્ત કારણોસર, ભારત સરકારે નાફેડને અગાઉના વર્ષના કરારનો અમલ ન કરવા જણાવ્યું હતું. તે એક નિર્ધારિત મોસમ માટે હતો.

૧૧. ૬.૧૨.૧૯૮૦ અને ૯.૧૨.૧૯૮૦ના રોજ, નાફેડે ફરીથી ભારત સરકારને વર્તમાન સીઝનમાં ક્વોટા મુક્ત કરવાની મંજૂરી આપવા વિનંતી કરી હતી જેથી તે કરારો હેઠળની પોતાની પ્રતિબદ્ધતાઓ પૂર્ણ કરી શકે. સરકારે પરવાનગી આપી નહોતી. નાફેડે અલિમેંટા એસ.એ.ને જાણ કરી હતી કે, ભારત સરકાર દ્વારા કરારબદ્ધ જથ્થાનો પુરવઠો કરવા ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવેલ હોવાથી, પાકના શિપમેન્ટ માટે જહાજ નિમણૂક ન કરે.

૧૨. એલિમેન્ટા એસ.એ.એ ૨૯.૧૨.૧૯૮૦ના રોજ નાફેડ દ્વારા ૨૦.૧૨.૧૯૮૦ તારીખે મોકલાયેલ ટેલેક્સ સંદેશને પુરવઠો કરવા માટે કરવામાં આવેલી ચૂકના નોટિસ તરીકે ગણ્યો હતો. ભારત સરકારે પ્રતિબંધિત નિકાસ નીતિ અને કોટાની મર્યાદાને કારણે ૨૭.૦૧.૧૯૮૧ના સંદેશાવ્યવહાર દ્વારા અગાઉના વર્ષની કરાર સામે નિકાસ કરવાની મંજૂરી આપવા બાબતે નાફેડની વિનંતી અંતે નામંજૂર કરી હતી. એલિમેન્ટા એસ.એ.એ ૫.૨.૧૯૮૧ના રોજ નાફેડને અંતિમ દરખાસ્ત આપવા માટે છેલ્લી તક આપી હતી; અન્યથા, વિવાદને લવાઈ સમક્ષ મોકલવામાં આવશે, અને તેમના દ્વારા નામાંકિત વ્યક્તિ શ્રી એ.જી. સ્કોટ હશે. તદનુસાર, નાફેડને તેના લવાઈની નિમણૂક કરવા કહેવામાં આવ્યું હતું.

૧૩. ૧૩.૨.૧૯૮૧ના રોજ, નાફેડે એલિમેન્ટા એસ.એ.ને જાણ કરી હતી કે ભારત સરકારના આવા નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂકતા કાર્યકારી પગલાંને કારણે કરાર મુજબની માત્રાનું નિકાસ શક્ય નહોતું.

૧૪. અંતે, એલિમેન્ટા એસ.એ. એ ૧૩.૨.૧૯૮૧ના રોજ લંડન સ્થિત ફેડરેશન ઓફ ઓઈલ, સીડ્સ એન્ડ ફેટ્સ અસોસિયેશન્સ લિ. (એફઓએસએફએ) સમક્ષ લવાઈની કાર્યવાહી દાખલ કરી. નાફેડને ૨૧ દિવસની અંદર એક લવાઈની નિમણૂક કરવા કહેવામાં આવ્યું. એલિમેન્ટા એસ.એ. એ ૧૮.૨.૧૯૮૧ના ટેલેક્સ દ્વારા નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂકતા સરકારના નોટિસોની મૂળ નકલો તથા તે કઈ તારીખે પુષ્ટિ કરવામાં આવ્યા હતા

તેની માહિતી આપવા વિનંતી કરી. નાફેડે ૨૩.૨.૧૯૮૧ના પોતાના પત્ર દ્વારા મોકલેલા ટેલેક્સથી એલિમેન્ટા એસ.એ. ને ભારત સરકારનો નિકાસ પ્રતિબંધિત કરતો આદેશ મોકલ્યો અને સાથે જ એફઓએસએફએ લવાઈ નિયમોની નકલ આપવા પણ વિનંતી કરી, જે એલિમેન્ટા એસ.એ. દ્વારા ૨૪.૨.૧૯૮૧ના રોજ નાફેડને આપવામાં આવી. નાફેડે ૫.૦૩.૧૯૮૧ના રોજ લવાઈની નિમણૂક કરવા માટે સમયવૃદ્ધિ માગી હતી, જે ૧૦.૩.૧૯૮૧ના રોજ મંજૂર કરવામાં આવી.

૧૫. નાફેડે ૧૯.૩.૧૯૮૧ના રોજ અલિમેન્ટા એસ.એ. તથા તેમના લવાઈઓ વિરુદ્ધ દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ ઓએમપી નં. ૪૧ ઓફ ૧૯૮૧ તરીકે અરજીફરિયાદ દાખલ કરી. કરારમાં લવાઈ માટે કોઈ વિશિષ્ટ જોગવાઈ સામેલ ન હોવાનું, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, આ આધાર પર અલિમેન્ટા એસ.એ. અને ફોસ્ફાને લવાઈ કાર્યવાહી આગળ ચાલુ રાખવાથી અટકાવવાની પ્રાર્થના કરવામાં આવી. ૨૦.૩.૧૯૮૧ના રોજ વડી અદાલતે ૨૨.૪.૧૯૮૧ સુધી લવાઈ કાર્યવાહી સ્થગિત રાખી. નાફેડે તેના ૨૩.૩.૧૯૮૧ના ટેલેક્સ દ્વારા આ સ્થગિતીનો આદેશ અલિમેન્ટા એસ.એ.ને જાણ કર્યો.

૧૬. વડી અદાલતે ૨૦.૩.૧૯૮૧ના રોજ આપેલા અંતરિમ સ્થગનના આદેશની સંપૂર્ણ અવગણના કરીને, ફોસ્ફાએ તેના ટેલેક્સ દ્વારા નાફેડને ૨૦.૪.૧૯૮૧ સુધીમાં તેની તરફથી મધ્યસ્થની નિમણૂક કરવા વિનંતી કરી હતી, અને એવું ન થાય તો ફોસ્ફા નાફેડ વતી મધ્યસ્થની નિમણૂક કરશે તેમ

જાણાવ્યું હતું.

૧૭. ૯.૪.૧૯૮૧ ના રોજ, નાફેડે તેમના વકીલ મારફતે ટેલેક્સ સંદેશ દ્વારા ફોરફોર્મ જાણ કરી હતી કે વડી અદાલતના સ્થગન આદેશને ધ્યાનમાં લેતાં તેને લવાઈ કાર્યવાહી આગળ વધારવાની અધિકારક્ષેત્રતા નહોતી અને એલિમેન્ટા એસ.એ. દ્વારા અથવા ફોરફોર્મના શ્રી સ્કોટ દ્વારા લેવામાં આવતું કોઈપણ પગલું ગેરકાયદેસર અને શૂન્ય ગણાશે. ૨૨.૪.૧૯૮૧ ના રોજ, મામલો દિલ્હી વડી અદાલત સમક્ષ આવ્યો. એલિમેન્ટા એસ.એ. તરફથી હાજર વકીલને જવાબ દાખલ કરવા માટે ચાર અઠવાડિયાનો સમય મંજૂર કરવામાં આવ્યો; કેસને ૨૭.૭.૧૯૮૧ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવ્યો. તે મુજબ આંતરિમ સ્થગન આદેશ ૨૧.૭.૧૯૮૧ સુધી લંબાવવામાં આવ્યો.

૧૮. જોકે, વડી અદાલતે આપેલા આદેશની અવગણના કરીને, ફોરફોર્મ નાફેડની તરફથી શ્રી એફ.એ.ડી. રાલ્ફને ૨૩.૪.૧૯૮૧ના રોજ મધ્યસ્થ તરીકે નિયુક્ત કર્યા. તેથી, નાફેડે દલીલ કરી કે તેને પોતાના નામનિર્દિષ્ટ મધ્યસ્થની નિમણૂક કરવાનો અધિકારથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો હતો. નાફેડે તા. ૧.૫.૧૯૮૧ના તેના પત્ર દ્વારા ફોરફોર્મને જાણ કરી હતી કે વડી અદાલતના સ્થગિત આદેશ છતાં, તેની તરફથી મધ્યસ્થની નિમણૂક કરવા હઠીલા પગલાં લેવામાં આવ્યા હતા અને વધુમાં એવું પણ જાણાવાયું હતું કે એલિમેન્ટા એસ.એ. માટે હાજર રહેલા વકીલે અદાલતમાં નિવેદન કર્યું હતું કે એલિમેન્ટા એસ.એ. મધ્યસ્થતાની કાર્યવાહી આગળ વધારશે નહીં. અંતે, નાફેડે તા.

૩૦.૧૦.૧૯૮૧ના રોજ આ આધાર પર અવમાનના સ્વરૂપની કાર્યવાહી દાખલ કરી કે નાફેડની તરફથી મધ્યસ્થની નિમણૂક કરવી, વડી અદાલતે તા. ૨૦.૩.૧૯૮૧ અને ૨૨.૪.૧૯૮૧ના આપેલા આદેશોનું ઉલ્લંઘન હતું.

૧૯. દિલ્લી વડી અદાલતે ઉક્ત ઓએમપી નં. ૪૧ ઓફ ૧૯૮૧ નો નિર્ણય કર્યો, જેમાં તેણે એવું ઠરાવ્યું કે પ્રથમ કરાર એફઓએસએફએ ૨૦ કરારમાં સમાવવામાં આવેલ મધ્યસ્થતા કરારથી શાસિત થશે, જ્યારે દ્વિતીય કરાર અંગે પક્ષકારો વચ્ચે કોઈ મધ્યસ્થતા કરાર ન હતો. ૨૨.૩.૧૯૮૨ના રોજ, એલિમેન્ટા એસ.એ.એ ૧૧.૧૨.૧૯૮૧ના આદેશ વિરુદ્ધ એફએઓ (ઓએસ) નં. ૨૪ ઓફ ૧૯૮૨ દાખલ કરી હતી, જે પછીથી પરત ખેંચવામાં આવી હતી. એલિમેન્ટા એસ.એ.એ ૧.૪.૧૯૮૨ના રોજ આ અદાલત સમક્ષ વિશેષ અનુમતિ અરજી દાખલ કરી હતી, જેને વડી અદાલતના ૧૧.૧૨.૧૯૮૧ના આદેશ વિરુદ્ધ નાગરિક અપીલ નં. ૧૭૫૫ તરીકે નં.િત કરવામાં આવી હતી. આ અદાલતે ૩૦.૪.૧૯૮૨ના રોજ આદેશ પસાર કરી એલિમેન્ટા એસ.એ. અને એફઓએસએફએને મધ્યસ્થતાની કાર્યવાહી આગળ વધારવાથી પ્રતિબંધિત કર્યા હતા. ૪.૫.૧૯૮૨ના રોજ, એફઓએસએફએએ ટેલેક્સ મોકલી એવો દાવો કર્યો કે આ અદાલતને આ મામલામાં કાર્યવાહી કરવાની અથવા મધ્યસ્થતા પર સ્થગિતી આપવાની કોઈ સત્તા નથી અને આ અદાલત દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા આદેશના ઉલ્લંઘનમાં તેણે કાર્યવાહી ચાલુ રાખી.

૨૦. નાફેડે ૯.૧.૧૯૮૪ના રોજ ભારત સરકાર પાસેથી આ બાબતે

સ્પષ્ટીકરણ માગ્યું કે કૃષિ મંત્રાલય દ્વારા પુરવઠો ન કરવા માટે આપવામાં આવેલ નિર્દેશ કાયદેસર અને બંધનકારક હતો કે નહીં. ભારત સરકારના વાણિજ્ય મંત્રાલયે જણાવ્યું કે અગાઉના વર્ષોના કરારનું પાલન ન કરવા બાબતે કૃષિ મંત્રાલય દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્દેશ કાયદેસર નિર્દેશ હતો અને તેથી તે નાફેડ પર બંધનકારક હતો.

૨૧. અંતે, આ અદાલતે તા. ૯.૧.૧૯૮૭ના ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા વડી અદાલતના તા. ૧૧.૧૨.૧૯૮૧ના નિર્ણયને ચથાવત્ રાખ્યો હતો. પ્રથમ કરાર અંગે, પક્ષકારોને બાકી રહેલી મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી તરફ મોકલવામાં આવ્યા હતા, જ્યારે બીજા કરાર માટે, તેમાં મધ્યસ્થતાની જોગવાઈ ન હોવાથી, પક્ષકારોને નાગરિક કાર્યવાહી તરફ મોકલવામાં આવ્યા હતા.

૨૨. ૧૦.૧.૧૯૮૮ના રોજ, નાફેડે ફોરફા સમક્ષ તેની લેખિત રજૂઆત દાખલ કરી હતી, જેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે વડી અદાલતના પ્રતિબંધના વિશિષ્ટ આદેશ હોવા છતાં તેને પોતાના લવાદની નિમણૂક કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી નહોતી અને તેને તેના વકીલ મારફતે પ્રતિનિધિત્વ કરવાની પણ મંજૂરી આપવામાં આવી નહોતી. એલિમેન્ટા એસ.એ.એ પણ ૧૯.૬.૧૯૮૮ના રોજ ફોરફા સમક્ષ વધારાની લેખિત રજૂઆતો દાખલ કરી હતી. અંતે, ફોરફાએ ૧૫.૧૧.૧૯૮૮ના રોજ લવાદી નિર્ણય આપ્યો, જેના દ્વારા નાફેડને યુએસડી ૪,૬૮૧,૦૦૦ની રકમ ચૂકવવાનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો, જે યુએસડી ૭૬૫ પ્રતિ મેટ્રિક ટનના કરારભાવ સાથે ડબલ થેલાં માટે યુએસડી ૧૫

પ્રતિ મેટ્રિક ટન ઉમેર્યા બાદની રકમ અને યુએસડી ૨૨૭૫ પ્રતિ મેટ્રિક ટનના સમાધાનભાવ સાથે ડબલ થેલાં માટે યુએસડી ૧૫ પ્રતિ મેટ્રિક ટન ઉમેર્યા બાદની રકમ વચ્ચેનો તફાવત, હાનિભરપાઈ તરીકે હતો. આ રકમ ૧૩.૨.૧૯૮૧થી લવાઈ નિર્ણયની તારીખ સુધી વાર્ષિક ૧૦.૫% વ્યાજદરે ચૂકવવાનો આદેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

૨૩. એવોર્ડથી વ્યથિત થઈ, નાફેડે અપીલ બોર્ડ સમક્ષ ૧૬.૧.૧૯૮૦ના રોજ અપીલ દાખલ કરી, તેમ છતાં, ૧૩.૫.૧૯૮૦ અને ૩૦.૫.૧૯૮૦ના રોજ એમ/એસ. ક્લાઈડ એન્ડ કો. (સોલિસિટર ફર્મ) દ્વારા વિશેષ પરિસ્થિતિઓ હાજર હોવાથી અને ભારતીય કાયદાનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું આવશ્યક હોવાથી, અપીલ બોર્ડ સમક્ષ નાફેડનું પ્રતિનિધિત્વ કરવાની અનેક વિનંતીઓ કરવામાં આવી હતી. અપીલ બોર્ડે નાફેડની તેની સોલિસિટરો મારફતે પ્રતિનિધિત્વ કરવાની વિનંતી ૧૪.૫.૧૯૮૦ના રોજ નામંજૂર કરી હતી.

૨૪. અંતે, અપીલ બોર્ડે ૧૪.૮.૧૯૮૦ના રોજ અપીલનો નિર્ણય કરતાં, એલિમેન્ટા એસ.એ. દ્વારા કોઈ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી નહોતી હોવા છતાં, એવોર્ડની રકમમાં વધારો કરીને નાફેડની મુશ્કેલીઓ વધારી દીધી. નાફેડને દરવર્ષે ૧૦.૫% ના બદલે ૧૧.૨૫% ના દરે વ્યાજના ઘટકો ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો. એલિમેન્ટા એસ.એ. દ્વારા અપીલના અભાવમાં વ્યાજમાં વધારો કરવામાં આવ્યો. એલિમેન્ટા એસ.એ.ના નિયુક્ત મધ્યસ્થ, જેમણે એવોર્ડ આપ્યો હતો, તેમણે અપીલ બોર્ડ સમક્ષ એલિમેન્ટા એસ.એ. તરફથી

મામલાની રજૂઆત કરી હતી.

૨૫. એલિમેન્ટા એસ.એ.એ ફોરેન ચુકાદાઓ (માન્યતા અને અમલવારી) અધિનિયમ, ૧૯૬૧ (સંક્ષેપમાં, “ફોરેન ચુકાદાઓ અધિનિયમ”) ની કલમ ૫ અને ૬ હેઠળ સ્યુટ નં. ૧૮૮૫ ઓફ ૧૯૯૩ તરીકે અરજી દાખલ કરી હતી, જેમાં એફ.ઓ.એસ.એફ.એ. તથા બોર્ડ ઓફ અપીલ દ્વારા આપવામાં આવેલ પ્રારંભિક તેમજ અપિલીય ચુકાદાના અમલની માંગ કરવામાં આવી હતી.

૨૬. નાફેડે જાહેર નીતિના વિરોધમાં હોવાથી એવોર્ડ અમલયોગ્ય નથી, તે આધાર પર તેની અમલક્ષમતાના વિરોધમાં આક્ષેપો નોંધાવ્યા. ફોરેન એવોર્ડ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(એ), (બી), અને (સી) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં આવ્યું નહોતું. મલ્ટી સ્ટેટ કોઓપરેટિવ સોસાયટીઝ અધિનિયમની કલમ ૧૦૧ હેઠળ કોઈ નોટિસ આપવામાં આવી નહોતી. અમલવારી પણ મર્યાદા કાયદાથી અવરોધિત હતી. મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની અનુસૂચિ ૧ ના અનુચ્છેદ ૧૧૯ ને કારણે તે ૩૦ દિવસની અંદર દાખલ થવી જોઈએ હતી, અને તેની અમલવારી માગવા માટે ત્રણ વર્ષની અવધિ ઉપલબ્ધ નહોતી. વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે અપીલકર્તા – નાફેડ વિરુદ્ધ મામલો નક્કી કર્યો અને મુદ્દાની સુનાવણી કર્યા બાદ ૨૦ મહિનાના વિલંબ પછી ૨૮.૧.૨૦૦૦ ના રોજ અંતિમ નિર્ણય કરીને એવોર્ડને અમલયોગ્ય ગણાવ્યો. પુનર્વિચાર અરજી કરવામાં આવી, જે ૫.૫.૨૦૦૦ ના રોજ નામંજૂર કરવામાં આવી. ત્યારબાદ, નાફેડે દિલ્લી વડી અદાલતની

વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ એફ.એ.ઓ. (ઓ.એસ) નં.૨૦૫ ઓફ ૨૦૦૦ તરીકે અપીલ દાખલ કરી. વડી અદાલતે ૨૮.૨.૨૦૦૧ ના રોજ તેને સ્વીકારી અને અમલવારી પર સ્થગન આપ્યું. અંતરિમ આદેશ અને નિમણૂકના આદેશને આ અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવ્યો. આ અદાલતે ૨૮.૨.૨૦૦૧ ના વડી અદાલતના અંતરિમ આદેશમાં ફેરફાર કર્યો અને કેટલાક અંતરિમ આદેશો પસાર કરતાં ૫.૪.૨૦૦૨ ના રોજ એલિમેન્ટા એસ.એ.ની બન્ને અરજીઓનો નિકાલ કર્યો.

૨૭. ૯.૯.૨૦૦૨ના રોજ, એલિમેન્ટા એસ.એ. એ વડી અદાલતમાં દાવો નં. ૧૮૮૫ ઓફ ૧૯૯૩માં ૨૮.૧.૨૦૦૦ના રોજ પસાર કરવામાં આવેલ ડિક્રીના અમલ માટે અમલ અરજી નં. ૨૦૪ ઓફ ૨૦૦૨ દાખલ કરી. અંતે એવી ઠરાવાયું કે અપીલ જાળવાપાત્ર નહોતી. જાળવાપાત્ર ન હોવાના આધારે ૬.૯.૨૦૧૦ના રોજ તે નામંજૂર કરવામાં આવી. નાફેડે અપીલમાં આ નિર્ણયને પડકાર્યો. ૨૪.૧૧.૨૦૧૦ના રોજ, નાફેડે ગુણદોષના આધારે નિર્ણયાર્થે હાલની અપીલ (સિવિલ અપીલ નં. ૬૬૭ ઓફ ૨૦૧૨ ધરાવતી) દાખલ કરી. અનુગામી વિકાસો થયા છે, જે અન્ય અપીલોનો વિષયવસ્તુ છે.

૨૮. શ્રી શ્યામ દીવાન અને શ્રી રાણા મુખર્જી, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે દલીલ કરી કે ફોરેન એવોર્ડ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(એ)(૨) હેઠળ એવોર્ડના અમલીકરણ પર પ્રતિબંધ છે. અનેક આધારો પર આ એવોર્ડ ભારતની જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ છે અને તેથી ફોરેન એવોર્ડ અધિનિયમની કલમ ૭(૧) (બી) હેઠળ તેનો અમલ થઈ શકતો નથી. એવોર્ડ/ હુકમનામામાં ભારત સરકાર

દ્વારા માલની નિકાસ અંગે લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. એવોર્ડ ન્યાયના મૂળભૂત માપદંડોનું ઉલ્લંઘન કરે છે. આવા એવોર્ડનો અમલ કરવાથી અપીલકર્તા સંસ્થાના અસ્તિત્વના મૂલ્યે અલિમેંટા એસ.એ.ને અયોગ્ય સંપત્તિ પ્રાપ્ત થશે. અમલીકરણની કાર્યવાહી મર્યાદાકાળથી અવરોધિત છે. મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની અનુસૂચિ ૧ ના અનુચ્છેદ ૧૧૯ મુજબ તે ૩૦ દિવસની અંદર લાવવામાં આવી નહોતી. વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશ એવોર્ડને હુકમનામામાં રૂપાંતરિત કરી શકતા નહોતા. વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે વાર્ષિક ૧૮ ટકા દરે વ્યાજ આપ્યું; ઉપરાંત, જો વિનિમય ભિન્નતાને કારણે નુકસાન થાય, તો નેફેડને તે નુકસાનની ભરપાઈ કરવી પડે. નેફેડને તેની બાબત રજૂ કરવા માટે મધ્યસ્થતા અધિકરણ દ્વારા યોગ્ય તક આપવામાં આવી નહોતી. અલિમેંટા એસ.એ. દ્વારા નિમાયેલા મધ્યસ્થ-નામિતે અપીલ બોર્ડ સમક્ષ અલિમેંટા એસ.એ. તરફથી મામલો રજૂ કર્યો હતો, એવોર્ડ અયોગ્ય હતો, અને અપીલના અભાવે વ્યાજમાં વધારો કરવો પણ ગેરકાયદેસર હતો. વિવિધ નિર્ણયો મુજબ નિર્ધારિત ભારતની જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ આ નિર્ણય છે.

૨૯. બીજી તરફ, સામાવાળા તરફથી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી સી.એ. સુંદરમે દલીલ કરી કે ફોરેન નિવેડાના અમલીકરણમાં હસ્તક્ષેપનો વ્યાપ મર્યાદિત છે. નિવેડો જાહેર નીતિ વિરુદ્ધ નથી. લવાઈ કાર્યવાહી દરમિયાન નાફેડને પોતાનો કેસ રજૂ કરવાની યોગ્ય તક આપવામાં આવી હતી. સરકાર દ્વારા પ્રતિબંધ લાદવામાં આવ્યો હતો કે નહીં તે પ્રશ્ન લવાઈ અધિકરણ દ્વારા

વિચારવામાં આવ્યો હતો, અને એવો નિષ્કર્ષ નોંધવામાં આવ્યો હતો કે તે નાફેડ દ્વારા સ્વયં લાદવામાં આવેલ પ્રતિબંધ હતો. ભારત સરકાર દ્વારા નિકાસ પર એવો કોઈ પ્રતિબંધ નહોતો. લવાદ અધિકરણ દ્વારા નોંધાયેલા તારણોને કારણે, તેની યોગ્યતા અંગે તપાસ કરવા માટે આ અદાલત માટે ખુલ્લું રહેતું નથી. એલિમેન્ટા એસ.એ. દ્વારા કોઈ અપીલ દાખલ ન કરવામાં આવી હોવા છતાં, અપીલ બોર્ડને વ્યાજ ફાળવવાનો અધિકાર ખુલ્લો હતો. વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશને હુકમનામું પસાર કરતી વખતે વ્યાજ ફાળવવાનો અધિકારક્ષેત્ર હતો. સામાવાળા તરફથી અપીલમાં લવાદકર્તા હાજર રહે તે માટે કોઈ પ્રતિબંધ નથી.

૩૦. અમે સૌપ્રથમ એ મુખ્ય રજૂઆતનો વિચાર કરીએ છીએ કે શું સરકાર દ્વારા નિકાસને ઈનકાર કરવામાં આવવાને કારણે નાફેડ કરારગત જવાબદારીનું પાલન કરવામાં અસમર્થ હતું, અને તેથી ફોરફ્સ કરારની કલમ ૧૪ ને ધ્યાનમાં લેતાં કરાર શૂન્ય અને અમલપાત્ર ન રહ્યો હતો. પરિણામે, નાફેડને વળતર ચૂકવવા માટે જવાબદાર ઠેરવી શકાય તેમ નહોતું.

૩૧. દલીલનું મૂલવણું એ હકીકતની પૃષ્ઠભૂમિમાં કરવાનું છે કે નાફેડ વર્ષ ૧૯૭૮-૧૯૮૧ માટે ભારત સરકારની કેનાલાઈઝિંગ એજન્સી હતી. અગાઉના વર્ષોથી નિકાસ આગળ ધપાવવા માટે, નાફેડને ભારત સરકારની સ્પષ્ટ પરવાનગી અને સંમતિ આવશ્યક હતી. પ્રથમ કરાર ૧૨.૧.૧૯૮૦ના રોજ ૧૯૭૯-૮૦ની સીઝન માટે માલની પૂરવઠા માટે કરવામાં આવ્યો હતો. કુલ

૫,૦૦૦ મેટ્રિક ટન નિકાસ થવાની હતી. જોકે, નિર્વિવાદ રીતે માત્ર ૧૯૦૦ મેટ્રિક ટન જ જહાજ મારફતે મોકલી શકાયા. ૧૮.૮.૧૯૮૦ના રોજ ૩૧૦૦ મેટ્રિક ટન બાકી જથ્થો નવેમ્બર-ડિસેમ્બર, ૧૯૮૦માં પૂરું પાડવા માટે પરિશિષ્ટ કરાર કરવામાં આવ્યો. ત્યારબાદ, ૬.૧૦.૧૯૮૦ના રોજ વધુ એક પરિશિષ્ટ કરાર કરવામાં આવ્યો, અને તે પ્રમાણે સંમત કરવામાં આવ્યું કે માલ ૧૯૮૦-૮૧ની સીઝન દરમિયાન જહાજ મારફતે મોકલવામાં આવશે. નાફેડને ભારત સરકાર તરફથી ત્રણ વર્ષ માટે, અર્થાત્ ૧૯૭૭-૮૦ના સમયગાળા દરમિયાન, નિકાસમાં પ્રવેશ કરવા માટે પરવાનગી હતી, પરંતુ ૧૯૭૯-૮૦ની સીઝનની નિકાસને ૧૯૮૦-૮૧ વર્ષ સુધી આગળ ધપાવવા માટે નિકાસ નિયંત્રણ આદેશ હેઠળ તેને કોઈ પરવાનગી નહોતી. નાફેડનો દાવો હતો કે તેને આ હકીકતની જાણ નહોતી કે ૬.૧૦.૧૯૮૦ના પરિશિષ્ટ કરારમાં પ્રવેશ કરવા માટે તેની પાસે આવશ્યક સત્તા નહોતી. તે જે હોય તે. હકીકત એ જ રહે છે કે ૧૯૭૯-૮૦ની સીઝનની નિકાસને ૧૯૮૦-૮૧ વર્ષ સુધી આગળ ધપાવવા માટે નિકાસ નિયંત્રણ આદેશ હેઠળ ભારત સરકારની પરવાનગી આવશ્યક હતી, જે આપવામાં આવી નહોતી. જ્યારે તે ફરીથી માંગી હતી, ત્યારે ભારત સરકાર દ્વારા વિવિધ કારણોસર તેને સ્પષ્ટપણે નામંજૂર કરવામાં આવી હતી.

૩૨. આ સંદર્ભમાં પક્ષકારો વચ્ચે તા. ૧૨.૧.૧૯૮૦ના રોજ કરવામાં આવેલ એફઓએસએફએ, ૨૦ કરારની કલમ ૧૪ મહત્વપૂર્ણ છે. સંબંધિત કલમો ૧૪, ૧૮ અને ૨૦ નીચે ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે:

" અરજદાર અને સામાવાળા વચ્ચે તા. ૧૨-૦૧-૧૯૮૦ ના ફોરફ્ફ ૨૦ કરારની સંબંધિત કલમોના અંશો

૧૪. નિકાસ પ્રતિબંધ : અહીં નામોદ્દેશિત બંદર/બંદરો અથવા મોકલણી જ્યાં આવેલ હોય તે મૂળ દેશની સરકાર દ્વારા અથવા તેની તરફથી, અથવા તે પ્રદેશની સરકાર દ્વારા અથવા તેની તરફથી, મોકલણી અવધિ દરમિયાન નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવે, અથવા અન્ય કોઈ કાર્યપાલક અથવા વિધાનિક કૃત્ય કરવામાં આવે, અથવા નાકાબંધી અથવા શત્રુતા સર્જાય, જેના પરિણામે નિકાસ પર સંપૂર્ણ કે આંશિક અથવા અન્ય કોઈ રીતે પ્રતિબંધ આવે, તો એવો દરેક પ્રતિબંધ બંને પક્ષો દ્વારા આ કરાર પર લાગુ પડતો માનવામાં આવશે; અને આવા સંપૂર્ણ અથવા આંશિક પ્રતિબંધના જેટલા અંશે મોકલણી દ્વારા કે અન્ય કોઈ પણ રીતે પાલન શક્ય ન બને, તે અંશે આ કરાર, અથવા તેનો જે ભાગ હજુ પૂર્ણ થયો ન હોય તે, ૩૦ દિવસ માટે લંબાવવામાં આવશે.

જો વિસ્તૃત કરાયેલ અવધિ દરમિયાન પણ આ કલમમાં દર્શાવેલ કોઈપણ કારણસર માલની રવાનગી કરવી અશક્ય સાબિત થાય, તો કરાર અથવા તેનો જે ભાગ પૂર્ણ થયો ન હોય તે રદ કરવામાં આવશે. આ કલમનો આશરો લેતા વેચનારોએ યોગ્ય તાત્કાલિકતા સાથે ખરીદદારોને જાણ કરવી પડશે. જો માંગ કરવામાં આવે, તો વેચનારોએ આ કલમ હેઠળ અવધિ વધારવા અથવા રદ કરવાની પોતાની માંગને ન્યાયોચિત ઠેરવવા માટે પુરાવો રજૂ કરવો પડશે.

૧૮. અધિવાસ: આ કરાર ઇંગ્લેન્ડમાં કરવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં

આવશે, અને તેની વ્યાખ્યા, માન્યતા અને પાલન તમામ બાબતોમાં અંગ્રેજી કાયદા દ્વારા શાસિત રહેશે. તેમાંથી ઉદ્ભવતા અથવા તે સંબંધિત કોઈપણ વિવાદને ફેડરેશનના નિયમો અનુસાર લવાઈ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવશે. કોઈપણ પક્ષકાર ઉપર કાર્યવાહીનું તામીલ, તેમની છેલ્લે જાણીત સરનામે તેની નકલ મોકલી આપવાથી તેમજ તેવી કાર્યવાહી ની એક નકલ ફેડરેશનના કચેરીઓ ખાતે મૂકી દેવાથી, વિરુદ્ધ કોઈ કાનૂની નિયમ અથવા સમતા સિદ્ધાંત હોવા છતાં, યોગ્ય તામીલ માનવામાં આવશે.

૨૦. મધ્યસ્થતા: આ કરારમાંથી ઉદ્ભવતા કોઈપણ વિવાદ, જેમાં તે સંબંધિત ઉદ્ભવતો કોઈપણ કાનૂની પ્રશ્ન પણ સમાવેશ થાય છે, તે આ કરારની તારીખે અમલમાં રહેલા ફેડરેશન ઑફ ઑઈલ, સીફ્ટ્સ એન્ડ ફેટ્સ એસોસિએશન્સ લિમિટેડના મધ્યસ્થતા અને અપીલના નિયમો અનુસાર લંડનમાં (અથવા તેમ સહમત થયેલ હોય તો અન્યત્ર) મધ્યસ્થતા માટે મોકલવામાં આવશે અને જેના વિષે અહીંના બંને પક્ષકારોને જાણકાર ગણવામાં આવશે.

આ કરારમાંના કોઈપણ પક્ષકાર, અથવા તેઓમાંથી કોઈપણના અધિકારે દાવો કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિ, એવા કોઈપણ વિવાદ અંગે, તે વિવાદને પ્રથમ ફેડરેશનના મધ્યસ્થતા અને અપીલના નિયમો અનુસાર મધ્યસ્થો, અમ્પાયર અથવા અપીલ બોર્ડ (જેમ લાગુ પડે તે મુજબ) દ્વારા સાંભળવામાં આવી અને નક્કી કરવામાં આવી જાય ત્યાં સુધી, એકબીજા સામે કોઈ દાવો અથવા અન્ય

કાયદેસરની કાર્યવાહી લાવશે નહીં, અને અહીં સ્પષ્ટ રીતે સહમતિ વ્યક્ત કરી અને જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે મધ્યસ્થો, અમ્પાયર અથવા અપીલ બોર્ડ (જેમ લાગુ પડે તે મુજબ) પાસેથી અપાયેલ એવોર્ડ મેળવવો, આવા કોઈપણ વિવાદ સંબંધે એકબીજા સામે કોઈ દાવો અથવા અન્ય કાયદેસરની કાર્યવાહી લાવવાના હક્ક માટે, આ કરારમાંના કોઈપણ પક્ષકાર અથવા તેઓમાંથી કોઈપણના અધિકારે દાવો કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિ માટે પૂર્વશરત ગણાશે.”

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

કરારની કલમ ૧૪ માંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, કરાર મુજબના માલ-રવાનગી સમયગાળા દરમિયાન, મૂળ દેશની કોઈપણ સરકારના કાર્યકારી અથવા વિધાનાત્મક કૃત્ય દ્વારા નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવે તેવી સ્થિતિમાં, એવો પ્રતિબંધ બંને પક્ષકારો દ્વારા કરાર પર લાગુ પડે છે એવું માનવામાં આવશે. તેથી, જો કલમમાં દર્શાવેલ કારણોસર માલ-રવાનગી અસંભવ બની જાય, તો કરાર રદ ગણાશે.

૩૩. ભારત સરકાર, કૃષિ અને સિંચાઈ મંત્રાલયે તા. ૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૮૦ના રોજ નાફેડના મેનેજિંગ ડિરેક્ટરને એક પત્ર લખ્યો હતો, જેમાં તેમણે સૂચવ્યું હતું કે વર્તમાન સિઝનમાં અગાઉના વર્ષોના કરારના દરે પુરવઠો કરવો ઇચ્છનીય નથી અને તે સિવાય ભાવોમાં આટલી વિશાળ ચઢાવ-ઉતારની પરિસ્થિતિમાં કોઈપણ નિકાસકાર કોઈપણ માલની નિકાસ કરવાની જવાબદારી સ્વીકારી શકે તેમ નથી. એ પણ સૂચવવામાં આવ્યું હતું કે ગયા વર્ષનો નિકાસ

કરાર આપમેળે આગામી વર્ષ સુધી આગળ ધપાવવાનો માનવામાં આવતો નથી. તે માલની નિકાસ ક્વોટા પદ્ધતિ હેઠળ મર્યાદિત હતી. સરકારની પૂર્વ મંજૂરી વિના, નાફેડ પોતાના સ્તરે ગયા વર્ષના બાધ્યતાને વર્તમાન વર્ષ માટે આગળ ધપાવવા સંમત થઈ શકતું નહોતું. તેથી, નાફેડને કહેવામાં આવ્યું હતું કે વર્તમાન પાક સિઝનમાં અમલીકરણ માટે અગાઉના વર્ષનો કરાર હાથ ધરવા અંગે વિચારણા ન કરે અને તે અંગે સરકારને જાણ કરે. પત્રનો પરિચ્છેદ ૨ નીચે મુજબ ઉદ્ઘૂત કરવામાં આવે છે:

૨. મને જણાવવામાં આવ્યું છે કે દેશમાં પડેલા દુષ્કાળને કારણે નાફેડ ગયા વર્ષે નિકાસ માટેના કેટલાક કરારો પૂર્ણ કરી શક્યું નહોતું. વધુમાં મને અહેવાલ મળ્યો છે કે ગયા વર્ષે કરવામાં આવેલા કરારોના આધારે વર્તમાન મોસમ દરમિયાન એચ.પી.એસ. મગફળીની નિકાસ કરવા માટે કંઈક પ્રયાસ કરવામાં આવી રહ્યો છે. આજના ભાવો ગયા વર્ષે પ્રચલિત રહેલા ભાવોની સરખામણીએ લગભગ ત્રણ ગણાં હોવાથી, આવું કરવું અત્યંત અનિચ્છનીય બાબત ગણાશે. ભાવોમાં આટલો વિશાળ ફેરફાર હોય ત્યારે કોઈ નિકાસકાર કોઈપણ માલની નિકાસ કરવાનો ઉપક્રમ કરી શકે તેમ નથી. વધુમાં, ગયા વર્ષની નિકાસ સંબંધી કરારો આપોઆપ આવતા વર્ષે ચાલુ રહે તેવું માન્ય નથી. વધુમાં, એચ.પી.એસ. મગફળીની નિકાસ પ્રતિબંધિત છે અને ક્વોટા પદ્ધતિ હેઠળ આવે છે; તેથી સરકારની પૂર્વ મંજૂરી મેળવ્યા વગર નાફેડ પોતાની રીતે ગયા વર્ષની બાકી પ્રતિબદ્ધતાઓને વર્તમાન વર્ષમાં આગળ લઈ જઈ શકે નહીં. તેથી, કૃપા કરીને

તમે ખાતરી આપશો કે નાફેડ વર્તમાન પાક મોસમમાં અમલ માટે ગયા વર્ષના કરારો હાથ ધરવાનો વિચાર કરી રહ્યું નથી.

૩૪. ત્યારબાદ, નાફેડે અગાઉના વર્ષના કરાર હેઠળની પ્રતિબદ્ધતા પૂર્ણ કરવા માટે વર્તમાન સીઝનમાં ક્વોટા મુક્ત કરવાની વિનંતી ફરીથી ભારત સરકાર સમક્ષ કરી. ૬.૧૨.૧૯૮૦ અને ૯.૧૨.૧૯૮૦ના રોજ વાણિજ્ય મંત્રાલયને પત્રો લખવામાં આવ્યા હતા. નાફેડે ૯.૧.૧૯૮૧ના રોજ સરકારને એક પત્ર લખ્યો હતો. સરકારે ૯.૧.૧૯૮૧ના તારીખના પત્રના જવાબમાં ૨૭.૧.૧૯૮૧ના તારીખના પત્ર દ્વારા ફરી સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે ગયા વર્ષની પ્રતિબદ્ધતાને વર્તમાન વર્ષમાં મંજૂરી આપવી ઇચ્છનીય નહોતી. તા. ૨૭.૧.૧૯૮૧નો પત્ર નીચે મુજબ ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે:

“નં..૨૬૦૨૧/૧૮૦-ટી ભારત સરકાર કૃષિ મંત્રાલય

(કૃષિ અને સહકાર વિભાગ)

(વ્યાપાર વિભાગ)

કૃષિ ભવન, નવી દિલ્હી તારીખ ૨૭મી જાન્યુઆરી, ૧૯૮૧

પ્રતિ, શ્રી એસ.કે. અચ્યર, કાર્યકારી નિયામક (વિદેશ વેપાર), સપના બિલ્ડિંગ, ૫૪, ઇસ્ટ ઓફ કૈલાશ, નાફેડ, પી.બી. નં.૩૫૮૦.

વિષય:- એચ.પી.એસ. ગ્રાઉન્ડનટની નિકાસ - ગયા વર્ષના બાકી રહેલા કરારો - બાબત.

માનનીય શ્રીમાન,

હું ઉપરોક્ત વિષયક આપના પત્ર નં.
એચ.ઓ./સી.એસ.સી./ઈ.એક્સ.પી./એચ.પી.એસ./ પી.ઓ.આઈ./૮૦-
૮૧/૧૩૩૪ તા. ૯મી જાન્યુ., ૧૯૮૧ તરફ સંદર્ભ આકર્ષિત કરું છું અને
જણાવું છું કે વર્તમાન સીઝનમાં એચ.પી.એસ. ગ્રાઉન્ડનટ્સના ગયા વર્ષની
કરારોને મંજૂરી આપવાના પ્રશ્નનું ફરી એકવાર સાવધાનીપૂર્વક પરીક્ષણ કરવામાં
આવ્યું છે. આ વસ્તુની નિકાસ બાબતની પ્રતિબંધિત નીતિ અને ક્વોટાની
મર્યાદા વગેરેને ધ્યાનમાં લેતા, વર્તમાન વર્ષમાં ગયા વર્ષની બાધ્યતાઓને મંજૂરી
આપવી ઇચ્છનીય માનવામાં આવી નથી.

આપનો વિશ્વાસુ,

સહી/-(પી.સી. રામરખિયાન)

નિર્દેશક (વેપાર)"(ભાર મુકવામાં આવ્યો)

૩૫. સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલ ઇનકાર નાફેડને એલિમેન્ટા એસ.એ.ને
વસ્તુની નિકાસ કરીને પુરવઠો કરવાની પ્રક્રિયામાં અવરોધરૂપ બન્યો હતો. આ
બાબત ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત કરારની કલમ ૧૪ની અંદર આવરી લેવાયેલ હતી.
પ્રતિબંધ સરકારના ઇનકારના કારણે હતો.

૩૬. ૧૨.૧.૧૯૮૦ તારીખના કરારની જોગવાઈઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે
કે ૫,૦૦૦ મેટ્રિક ટન જથ્થો, સ્ટોકની ઉપલબ્ધતા પર નિર્ભર રહી, ૮,૦૦૦
મેટ્રિક ટન સુધી વધારવાનો હતો. ૧૨.૧.૧૯૮૦ તારીખના કરારની કલમ ૮
મુજબ, ૧૯૮૦ના ફેબ્રુઆરી/માર્ચ/એપ્રિલ દરમિયાન ખરીદદારની પસંદગી

મુજબ સૌરાષ્ટ્ર બંદરથી માલચડત કરવાનું હતું. અન્ય શરતો અને નિબંધો એફઓએસએફએના ૨૦ કરાર-નિબંધો મુજબ હતા. ૧૨.૧.૧૯૮૦ તારીખના કરાર/સમજૂતીને લગતા ૧૮.૮.૧૯૮૦ અને ૬.૧૦.૧૯૮૦ તારીખના પરિશિષ્ટો અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. ભારત સરકારની પૂર્વ મંજૂરી વિના અગાઉના વર્ષો માટે નિકાસ કરારમાં પ્રવેશ કરવાની સત્તા નાફેડને નહોતી, અને એવી મંજૂરી વિના તેણે બંને પરિશિષ્ટો અમલમાં મૂક્યા હતા.

૩૭. નાફેડની બિઝનેસ કમિટીની બેઠકની કાર્યવાહી, તા. ૨૧.૧૧.૧૯૮૦ના એજન્ડા મુદ્દા નં. ૪માં નોંધવામાં આવ્યું છે કે સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં અસામયિક વરસાદ પડ્યો હતો અને ચક્રવાત વગેરેને કારણે મગફળીના પાકને ગંભીર નુકસાન થયું હતું, તેમજ ઉત્પાદન ઓછું થયું હતું. વસૂલાત ૫૦% કરતાં ઓછી હતી. વર્ષ ૧૯૭૯-૮૦માં વર્ષ ૧૯૭૮-૭૯ની સરખામણીમાં ભાવોમાં વધારો થયો હતો. એવું જણાય છે કે નાફેડે, કેનાલાઈઝિંગ એજન્ટ હોવાના નાતે તે અનુસર્જિત આવતા વર્ષોમાં પુરવઠો કરી શકતું ન હતું તે હકીકતને અવગણીને, કરારનું પાલન કરવાનો આશય રાખ્યો હતો.

૩૮. કૃષિ વિભાગના તા. ૧.૧૨.૧૯૮૦ ના પત્રની પ્રાપ્તિ બાદ પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને, માલના પુરવઠા પર સરકાર દ્વારા પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હોવાને કારણે નાફેડે એલિમેન્ટા એસ.એ. ને માલની રવાનગી માટે વહાણ નામાંકિત ન કરવા જણાવ્યું. નાફેડે ફરીથી તા. ૯.૧.૧૯૮૧ ના રોજ પત્ર લખ્યો અને સરકારને સૂચવ્યું કે સરકારના આદેશને કારણે તેઓ નિકાસ

કરવા અસમર્થ હતા. સામાવાળાને ચીજવસ્તુઓની નિકાસ અંગે અંતિમ નિર્ણયથી તેને અવગત કરાવવા સરકારને વિનંતી કરવામાં આવી. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિઓમાં પ્રતિબંધનો પુનરોચ્ચાર કરતો તા. ૨૭.૧.૧૯૮૧ નો પત્ર જારી કરવામાં આવ્યો. એલિમેન્ટા એસ.એ. એ તેને નાફેડ તરફથી પુરવઠો કરવાનો ઇનકાર માન્યો અને તેમણે નાફેડને પોતાના લવાદની નિમણૂંક કરવા કહ્યું. એલિમેન્ટા એસ.એ. એ શ્રી એ.જી. સ્કોટની પોતાના નામાંકિત લવાદ તરીકે નિમણૂંક કરી. ત્યારબાદ તા. ૧૩.૨.૧૯૮૧ ના અન્ય ટેલેક્સ દ્વારા નાફેડે જાણ કરી કે આવી નિકાસ પર સરકાર દ્વારા પ્રતિબંધ મૂકવાના પગલાંને કારણે ચીજવસ્તુનો પુરવઠો કરવો શક્ય નહીં બને. બાદમાં નાફેડ દ્વારા સરકાર પાસેથી પુષ્ટિ માંગી લેવામાં આવી. ભારત સરકારના વાણિજ્ય મંત્રાલયે તા. ૯.૧.૧૯૮૪ ના રોજ નાફેડને જાણ કરી કે અગાઉના વર્ષની કરારપૂર્તિનો ઇનકાર કરતાં કૃષિ મંત્રાલયે આપેલા નિર્દેશો કાયદેસર અને બંધનકારક હતા. સરકારનો તા. ૯.૧.૧૯૮૪ નો પત્ર નીચે મુજબ ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવે છે:

“વિનોદ રાય ડેપ્યુટી સેક્રેટરી

જાન્યુઆરી ૮, ૧૯૮૪

પ્રતિ,

વ્યવસ્થાપક નિયામક,

ધ નેશનલ એગ્રીકલ્ચરલ કોઓપરેટિવ માર્કેટિંગ ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ,

સપના બિલ્ડિંગ પઠ,

ઈસ્ટ ઓફ કૈલાશ,

નવી દિલ્હી - ૧૧૦૦૨૪

વિષય: એચ.પી.એસ. મગફળી મોસમ ૧૯૮૦-૮૧નું અમલીકરણ,
૧૯૭૯-૮૦ હેઠળ ૧૯૭૯-૮૦ પાક મોસમ દરમિયાન કરવામાં આવેલ કરારનું
પાલન ન થવું.

માનનીય મહાશય, કૃપા કરીને આપના પત્ર નં.
એચ.ઓ./ઓ.એસ.સી./એચ.પી.એસ./પી.ઓ.એલ./પી.ઓ.-નો સંદર્ભ
લો

ઉપરોક્ત વિષય અંગે તારીખ ૯મી જાન્યુઆરી, ૧૯૮૪નો ૮૧/૧૩૩૭.

૨. વાણિજ્ય મંત્રાલયે, એચ.પી.એસ. ગ્રાઉન્ડનટ્સ માટેની સમાન
કેનાલાઈઝિંગ એજન્સી તરીકે નાફેડને, પાક સીઝન ૧૯૮૦-૮૧ દરમિયાન
નિકાસ માટે ૫૦,૦૦૦ ટન ફાળવ્યા હતા. કૃપા કરીને સંયુક્ત સચિવ ઉષા વોહરા
દ્વારા શ્રી શ્રીવાસ્તવને તા. ૨૧મી ઓક્ટોબર, ૧૯૮૦ના રોજ લખાયેલ પત્રનો
સંદર્ભ લો. આ કોટો તે સીઝનમાં તે સમયના પ્રચલિત બજારભાવ મુજબ કરવામાં
આવનારા નવા કરારો માટે હતો. નાફેડને અગાઉના વર્ષોના કરારોની પૂર્તિ કરવા
માટે આ કોટાના કોઈપણ ભાગનો ઉપયોગ કરવાનો હક નહોતો. વધુમાં, જેમ કે
તમને નિશ્ચિતપણે જાણ છે, હું તમને સલાહ આપવી જરૂરી માનું છું કે તમે
અગાઉના વર્ષની કોટામાંથી બાકી રહેલા કોઈપણ અવ્યવહાર ભાગનો ઉપયોગ

જૂના કરારોની પૂર્તિ કરવા માટે કરી શક્યા ન હોત.

૩. કૃષિ મંત્રાલયે તમને સૂચિત કર્યું હતું કે અગાઉના વર્ષની કરારો પૂર્ણ કરવા માટે તમને પરવાનગી આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો હતો. આ કાયદેસર નિર્દેશ હતો, જેનું પાલન કરવા માટે તમે બંધાયેલા હતા. તેમ છતાં, આ સ્પષ્ટ નિર્દેશ ન હોત તો પણ તમે આ કરારો પૂર્ણ કરી શક્યા ન હોત. જરૂરી જથ્થા આવરી લે તેવો વધારાનો નિકાસ ક્વોટા તમને વાણિજ્ય મંત્રાલય પાસેથી મેળવવો જરૂરી હતો. તમે સામાન્ય રીતે વધારાના ક્વોટા માટે અરજી કરી હતી અને આંતરિક તેમજ બાહ્ય, બંને પ્રકારની પ્રવર્તમાન બજાર પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને આ અરજી નામંજૂર કરવામાં આવી હતી.

નિશ્ચિતપણે તમને અગાઉની ઋતુના ભાવોએ જૂના કરારોનું પાલન કરી શકો તે માટે કોઈ વધારાનો ક્વોટા મંજૂર કરવામાં આવ્યો હોત નહિ.

આપનો વિશ્વાસુ(વિનોદ રાય)

ભારત સરકારના ઉપ સચિવ”

એ સ્પષ્ટ છે કે ભારત સરકારે એવો નિર્દેશ જારી કર્યો હતો જે નાફેડ પર બંધનકારક હતો. પરવાનગી વિના, નાફેડ માટે કરાર અને પરિશિષ્ટો હેઠળ તેની જવાબદારીનું પાલન કરવું શક્ય નહોતું.

૩૯. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે સામાન્ય કાયદામાં, નિરાશા કરારને આદિથી જ રદ કરતી નથી, પરંતુ તે કરારને તાત્કાલિક, વધુ કંઈ કર્યા વિના અને આપોઆપ સમાપ્ત કરે છે, એ અર્થમાં કે તે બંને પક્ષોને કરારના

કોઈપણ પાલનમાંથી મુક્ત કરે છે, જ્યારે તેની શરતો અનુસાર પહેલેથી ઉપાર્જિત થયેલા કોઈપણ કાનૂની અધિકારો અથવા પહેલેથી કરવામાં આવેલી ચૂકવણીઓને અસ્પર્શિત રાખે છે. વધુમાં એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અનુગામી નિર્ણયો દ્વારા કાયદાનો બાદમાં એવો વિકાસ થયો કે જેમાં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું કે અગાઉથી કરવામાં આવેલી ચૂકવણીઓ પક્ષકાર દ્વારા પરત વસૂલ કરી શકાય તેવી છે. લોર્ડ રેડકિલફ દ્વારા ડેવિસ કોન્ટ્રાક્ટર લિ. વિ. ફેરહેમ અર્બન ડિસ્ટ્રિક્ટ કાઉન્સિલ (૧૯૫૬) ૨ ઓલ ઈ.આર. ૧૪૫ ના નિર્ણય પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, જેમાં કરારની નિરાશા માટે લાગુ કરાયેલ કસોટી એવી છે કે જવાબદારીમાં મૂળભૂત ફેરફાર થયો છે કે નહીં. તેમાં આ રીતે અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું: "... જ્યારે કાયદો એ માન્ય કરે છે કે કોઈપણ પક્ષની ભૂલ વિના કરારજન્ય જવાબદારીનું પાલન અશક્ય બની ગયું છે, કારણ કે જે પરિસ્થિતિઓમાં પાલન માંગવામાં આવે છે તે તેને કરાર દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલ બાબતથી મૂળભૂત રીતે ભિન્ન બનાવે, ત્યારે નિરાશા થાય છે... તેમજ જવાબદારીના મહત્વમાં એવો ફેરફાર પણ હોવો જોઈએ કે સ્વીકારવામાં આવેલી બાબતનું પાલન કરવામાં આવે તો તે કરારમાં નિર્ધારિત થયેલી બાબતથી ભિન્ન બાબત બને."

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો)

૪૦. એ પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે અનુવર્તી કેસોમાં નિરાશાના સિદ્ધાંતને સ્પષ્ટ રીતે માન્ય રાખ્યો હતો, જેમ કે ત્સાકિરોગ્લૂ

એન્ડ કો. લિ. વિ. નોબ્લી એન્ડ થોર્લ જીએમબીએચ, [૧૯૬૧] ૨ ઓલ ઈ.આર. ૧૭૯; ઓશન ટ્રેમ્પ ટેન્કર્સ કોર્પોરેશન વિ. વી/ઓ સોવફ્રાપ્ત, [૧૯૬૪] ૧ ઓલ ઈ.આર. ૧૬૧; નેશનલ કેરિયર્સ લિ. વિ. પાનાલ્પિના (નોર્ધર્ન) લિ., [૧૯૮૧] ૧ ઓલ ઈ.આર. ૧૬૧; પાયોનિયર શિપિંગ લિ. એન્ડ અન્ય વિ. બીટીપી ટાયોકસાઈડ લિ.; ધ નેમા, (૧૯૮૧) ૨ ઓલ ઈ.આર. ૧૦૩૦;

પાલ વિલ્સન એન્ડ કો. એ/એસ વિ. પાર્ટનરિડરી હેના બ્લુમેન્થલ; ધ હેના બ્લુમેન્થલ, [૧૯૮૩] ૧ ઓલ ઈ.આર. ૩૪.

૪૧. નેશનલ કેરિયર્સ લિ. વિ. પાનાલ્પિના (નોર્ધર્ન) લિ. [૧૯૮૧] ૧ ઓલ ઈ.આર. ૧૬૧ ના કેસ પર પણ આધાર મુકવામાં આવ્યો છે, જેમાં લોર્ડ સાયમને અવલોકન કર્યું હતું:

કરારની નિષ્ફળતા ત્યારે સર્જાય છે જ્યારે એવો અનુવર્તી બનાવ બને છે (જેમાં કોઈપણ પક્ષની ચૂક ન હોય અને જેના માટે કરારમાં પૂરતી જોગવાઈ કરવામાં આવી ન હોય) જે બાકી રહેલા કરારજન્ય અધિકારો અને/ અથવા બાધ્યતાઓના સ્વરૂપમાં એવો નોંધપાત્ર ફેરફાર લાવે છે (માત્ર ખર્ચ અથવા ભારરૂપતામાં નહીં) કે જે બાબત કરાર અમલમાં મૂકવાના સમયે પક્ષકારોએ ચુકિતસંગત રીતે કલ્પી હોય તેનાથી ભિન્ન હોય, અને જેના કારણે નવી પરિસ્થિતિઓમાં કરારની શરતોના શાબ્દિક અર્થ મુજબ તેમને બાંધેલા રાખવું અન્યાયી બને; આવા પ્રસંગે કાયદો પક્ષકારોને આગળની બજવણીમાંથી મુક્ત

જાહેર કરે છે.

(ભાર મૂકવામાં આવેલ છે)

જરૂર. વિધાવંત વરિષ્ઠ વકીલે દલીલ કરી કે કરારભંગ-અસમર્થતા સર્જતાં કરાર આપોઆપ નિર્ધારિત થઈ ગયો હતો; તેને પુષ્ટિ દ્વારા ચાલુ રાખી શકાય તેમ નહોતો. અપીલકર્તાએ દિલ્હી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી વિ. કેનેથ બિલ્ડર્સ એન્ડ ડેવલપર્સ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ અને અન્ય, (૨૦૧૬) ૧૩ એસ.સી.સી. ૫૬૧ ના નિર્ણય પર પણ આધાર મૂક્યો છે, જેમાં અદાલતે એવું ધારણ કર્યું હતું કે પ્રોજેક્ટની જમીન પર કોઈપણ બાંધકામ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવા ઉપર લાદવામાં આવેલ પ્રતિબંધને કારણે ડી.ડી.એ. સાથેનો કેનેથ બિલ્ડર્સનો કરાર કરારભંગ-અસમર્થતાને કારણે નિષ્ફળ થયો હતો અને તેનું પાલન કરવું અવ્યવહારુ બની ગયું હતું. અદાલતે નીચે મુજબ નોંધ્યું :

“૩૦. કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ના અર્થઘટન વિષયક પ્રશ્ન સત્યવ્રત ઘોષ વિ. મુન્નીરામ બંગુર એન્ડ કંપની, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૪ એસ.સી. ૪૪માં વિચારણા માટે આવ્યો હતો. આ અદાલતે એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬માં વપરાયેલ “અશક્ય” શબ્દનો ઉપયોગ ભૌતિક અથવા શાબ્દિક અશક્યતાના અર્થમાં કરવામાં આવ્યો નથી. કરારમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પક્ષકારોના મનમાં રહેલા હેતુ અને ઉદ્દેશ્યના દૃષ્ટિકોણથી તેનું અર્થઘટન અકાર્યક્ષમ અને નિર્ણયકારી તરીકે કરવું જોઈએ. આવી અકાર્યક્ષમતા અથવા નિર્ણયકારી કોઈ મધ્યવર્તી અથવા અનુવર્તી પરિસ્થિતિને કારણે ઊભી

થઈ શકે છે, જેના વિશે પક્ષકારોએ પૂર્વકલ્પના કરી ન હોય. તેમ છતાં, જો આવી મધ્યવર્તી પરિસ્થિતિ પક્ષકારોએ પૂર્વે વિચારેલી હોય, તો આવી પરિસ્થિતિ સર્જાય છતાં કરાર યથાવત્ રહેશે. આવી સ્થિતિમાં, “નિષ્ફળતાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકે નહીં, કારણ કે નિશ્ચિત ઘટનાના બનવા છતાં પાલન માંગવાનો કરારનો આધાર હોય, તો તે ઘટના બન્યે પછી તે અદૃશ્ય થઈ શકતો નથી”. આ અદાલતે આ બાબતે નીચે મુજબ કહ્યું હતું: (એ.આઈ.આર. પૃષ્ઠ ૪૬-૪૮, ફક્કરા ૯-૧૦ અને ૧૭)

“ ૯ . કલમનો પ્રથમ પરિચ્છેદ ઇંગ્લેન્ડમાં જેમ છે તે જ રીતે કાયદો નિર્ધારિત કરે છે. તે એવી વસ્તુ વિષે કહે છે જે સ્વભાવે અથવા તેની મૂળ પ્રકૃતિથી જ અશક્ય હોય, અને સ્પષ્ટ છે કે કોઈ વ્યક્તિને એવો કૃત્ય કરવા માટે નિર્દેશ આપી શકાય નહીં. બીજો પરિચ્છેદ, જે કૃત્ય કરવા માટે સંમતિ આપવામાં આવી હોય તે કૃત્યની અનુવર્તી અશક્યતા અથવા ગેરકાયદેસરતા થવાને કારણે કરારના મુક્તિ-વિષયક કાયદાને પ્રતિપાદિત કરે છે. આ પરિચ્છેદના શબ્દો અત્યંત સામાન્ય છે, અને તેની સાથે જોડાયેલા દૃષ્ટાંત સર્વથા સંતોષકારક ન હોવા છતાં, તેઓ અધિનિયમમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલા સામાન્ય શબ્દોની વ્યાપકતાને ઘટાડીને બતાવી શકતા નથી.

આટલું સ્પષ્ટ છે કે અહીં “અશક્ય” શબ્દનો ઉપયોગ શારીરિક અથવા શબ્દશઃ અશક્યતાના અર્થમાં કરવામાં આવ્યો નથી. કોઈ કૃત્યનું પાલન શબ્દશઃ અશક્ય ન હોવા છતાં, પક્ષકારોએ જે હેતુ અને ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં રાખ્યો

હતો તે દષ્ટિએ તે અવ્યવહારુ અને નિષ્પ્રયોજક બની શકે છે; અને જો કોઈ અપ્રત્યાશિત ઘટના અથવા પરિસ્થિતિમાં એવો ફેરફાર થાય કે જેના કારણે પક્ષકારોએ પોતાના સોદાને જે મૂળભૂત આધાર પર નિર્ભર રાખ્યો હતો તે સંપૂર્ણપણે ઉથલાઈ જાય, તો એમ ચોક્કસ કહી શકાય કે વચનદાતા માટે તેણે જે કૃત્ય કરવાની વચનબદ્ધતા વ્યક્ત કરી હતી તે કરવું અશક્ય બને છે.

૧૦ . જોકે ઇંગ્લેન્ડમાં નિરાશાના સિદ્ધાંતના ન્યાયશાસ્ત્રીય આધાર અંગે ન્યાયાધીશો અને કાનૂનશાસ્ત્રીઓ દ્વારા વિવિધ સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યા છે, તો પણ જે મૂળભૂત વિચાર પર આ સિદ્ધાંત આધારિત છે તે કરારના પાલનની અશક્યતા છે; હકીકતમાં અશક્યતા અને નિરાશા શબ્દપ્રયોગો ઘણીવાર પરસ્પર વિનિમયરૂપે વપરાય છે. એવું કહેવાય છે કે બદલાયેલી પરિસ્થિતિઓ કરારનું પાલન અશક્ય બનાવે છે અને પક્ષકારો તેને આગળ પાલન કરવાની ફરજમાંથી મુક્ત થાય છે, કારણ કે તેમણે અશક્ય બાબતનું પાલન કરવાની વચનબદ્ધતા આપી નહોતી.

પક્ષકારોને મુક્ત માનવામાં આવશે, જેમ લોર્ડ લોરબર્ન કહે છે: (એફ.એ. ટેમ્પલિન સ્ટીમશિપ કો. લિ. વિ. એંગ્લો-મેક્સિકન પેટ્રોલિયમ પ્રોડક્ટ્સ કો. લિ. (૧૯૧૬) ૨ એસી ૩૯૭ (એચએલ) એસી પૃ. ૪૦૬)

... જો કરારનો મૂળભૂત રીતે સમગ્ર ભાગ અમલમાં મૂકવો અશક્ય બની જાય અથવા અન્ય શબ્દોમાં, એવી કોઈ કારણસર અકાર્યકારી બની જાય કે જેના માટે બંનેમાંથી કોઈપણ જવાબદાર ન હોય.

૧૭ . અહીં એ દર્શાવવું આવશ્યક છે કે જો પક્ષકારો કોઈ એવી મધ્યવર્તી પરિસ્થિતિની શક્યતા અંગે ખરેખર વિચારણા કરતા હોય કે જે કરારના પાલનને અસર કરી શકે, પરંતુ સ્પષ્ટ રીતે એવી શરત મૂકે કે આવી પરિસ્થિતિ હોવા છતાં કરાર યથાવત્ રહેશે, તો નિષ્ફળતાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી, કારણ કે નિશ્ચિત ઘટનાની ઘટનાના છતાં પાલન માંગવાનું કરારનું મૂળ આધારીત તત્વ જ એવું હોય, તો તે ઘટના બને ત્યારે તે આધારે અદૃશ્ય થઈ શકે નહિ. જેમ લોર્ડ એટકિન્સને મૈથે વિ. કર્લિંગ, (૧૯૨૨) ૨ એસી ૧૮૦ (એચએલ) માં જણાવ્યું હતું: (એસી પૃ. ૨૩૪)

... જે વ્યક્તિ સ્પષ્ટપણે કોઈ એવી બાબત કરવા માટે સંપૂર્ણપણે કરારબદ્ધ થાય છે, જે સ્વભાવતઃ અશક્ય નથી, તેને ઈશ્વરીય આપત્તિ અથવા રાજાના શત્રુઓની ક્રિયા ... અથવા વિસ મેજર દ્વારા અવરોધ પામવાના કારણે અકાર્યસાધન માટે માફી મળતી નથી.

આ જ કાનૂની સ્થિતિ હોવાથી, અંગ્રેજી કાયદામાં માન્ય કરવામાં આવેલ નિષ્ફળતાનો સિદ્ધાંત કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ ના કાયદેસરમાં ક્યારેય આવતો જ નથી એવી અતિશય સ્વરૂપની દલીલ સ્વીકારી શકાય નહીં."

૩૬. અમારી સમક્ષ રજૂ કરાયેલા તથ્યો અને કાયદાના સર્વાંગી પરિચયના આધારે, અમે એ બાબતે સંતોષ પામ્યા છીએ કે અમુક પરિસ્થિતિઓ વચ્ચે આવી ગઈ હતી, જેના કારણે કેનેથ બિલ્ડર્સ માટે પ્રોજેક્ટની જમીન પર બાંધકામની

પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવી વ્યવહારિક રીતે અશક્ય બની ગઈ હતી. કારણ કે આ મુદ્દે થોડી સ્પષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવામાં બેક વર્ષ લાગ્યા હતા અને અંતે તે સ્પષ્ટતા સીઈસીના અહેવાલ દ્વારા નિશ્ચિત તથા નિર્વિવાદ રીતે આપવામાં આવી હતી, તેથી નિશ્ચિતપણે એવું કહી શકાય કે ડીડીએ અને કેનેથ બિલ્ડર્સ વચ્ચેનો કરાર, કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬માં તે શબ્દના અર્થ મુજબ, પાલન માટે અશક્ય બની ગયો હતો. તેથી, ડીડીએની આ દલીલ કે ડીડીએ અને કેનેથ બિલ્ડર્સ વચ્ચેનો કરાર નિષ્ફળ બન્યો નહોતો, અમે નામંજૂર કરીએ છીએ.”

૪૩. હાલના કેસમાં, પક્ષકારો સહમત થયા હતા અને કરારની કલમ ૧૪માં એવું અભિપ્રેત કરવામાં આવ્યું હતું કે, કરારની અવધિ દરમિયાન જો મૂળ દેશની સરકાર દ્વારા અથવા તેના વતી નિકાસ પર કોઈ પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવે અથવા અન્ય કોઈ કારોબારી કે વિધાનાત્મક કાયદાકીય કાર્યવાહી કરવામાં આવે, તો કરારનો અપૂર્ણ રહેલો ભાગ રદ કરવામાં આવશે. સરકાર દ્વારા ઇનકાર કરવામાં આવતા, નાફેડ માટે આલિમેન્ટા એસ.એ.ને પુરવઠો કરવો પરવાનગીયોગ્ય નહોતો. તેથી, અપૂર્ણ રહેલો ભાગ રદ કરવો આવશ્યક હતો. આમ, નાફેડ દ્વારા પુરવઠો ન કરવો યોગ્ય હતો, કારણ કે તે નિકાસ નિયંત્રણ આદેશનું ઉલ્લંઘન બનત, અને સરકારની મંજૂરી વિના નિકાસ નિયંત્રણ આદેશને કારણે અગાઉના વર્ષની માત્રાને આગળના વર્ષમાં લઈ જવી પરવાનગીયોગ્ય નહોતી.

૪૪. તે સ્પષ્ટ થાય છે કે કરાર કરારપત્રની કલમ ૧૪ મુજબ અંતે આવ્યો

હતો. ભારતીય કરાર અધિનિયમ, ૧૮૮૧ (સંક્ષેપમાં, “કરાર અધિનિયમ”) ની કલમ ૩૨ માં સમાવવામાં આવેલી જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં કરાર બિનઅસરકારક બન્યો હતો. કલમ ૧૪ ની શરત કરારના પાલનમાંથી બંને પક્ષોને મુક્ત કરે છે.

૪૫. કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ શરતી કરારોના અમલીકરણ અંગે જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૩૨, દૃષ્ટાંતો સહિત, નીચે પુનઃઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે:

૩૨. ઘટના બનવા પર આધારિત કરારોનો અમલ.— જો કોઈ અનિશ્ચિત ભવિષ્યની ઘટના બને તો કંઈક કરવા અથવા ન કરવા માટેના આધારિત કરારોનો કાયદા દ્વારા અમલ તે ઘટના બની ન જાય ત્યાં સુધી અને બને નહીં ત્યાં સુધી કરાવી શકાતો નથી.

જો ઘટના અસંભવ બની જાય, તો આવા કરારો રદબાતલ બને છે.

દૃષ્ટાંત

(એ) એ, બીની પાસેનો ઘોડો ખરીદવા માટે બી સાથે એવો કરાર કરે છે કે જો એ, સીના જીવનકાળ દરમિયાન જીવિત રહે. આ કરાર કાયદાથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમ નથી, સિવાય અને જ્યાં સુધી સીનું અવસાન એના જીવનકાળ દરમિયાન ન થાય.

(બી) એ, બી સાથે, જો સી, જેને ઘોડો વેચાણ માટે પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવ્યો છે, તેને ખરીદવા ઇનકાર કરે, તો નિર્દિષ્ટ કિંમતે બીને ઘોડો વેચવાનો કરાર કરે છે. જ્યાં સુધી સી ઘોડો ખરીદવાનો ઇનકાર ન કરે અને તે ઇનકાર ન

થાય, ત્યાં સુધી આ કરાર કાયદા દ્વારા અમલમાં મૂકી શકાય તેમ નથી.”

(સી) એ, બી જ્યારે સી સાથે લગ્ન કરે ત્યારે બીને એક રકમ ચૂકવવા કરાર કરે છે. બી સાથે લગ્ન કર્યા વિના સીનું મૃત્યુ થાય છે. કરાર રદબાતલ બની જાય છે.”

૪૬. કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ અસંભવ કાર્ય કરવા માટેના કરાર અથવા ત્યારબાદ અસંભવ કે ગેરકાયદેસર બનેલા કાર્ય કરવા સંબંધિત કરાર વિશે જોગવાઈ કરે છે. તે ઉપરાંત, જે કાર્ય અસંભવ અથવા ગેરકાયદેસર છે તે બાબત વાજબી સાવચેતી રાખવાથી વચનદાતાને જાણ હતી અથવા હોવી જોઈએ હતી, તેમ છતાં તેવું કંઈક કરવા માટેના વચન અંગે વચનદાતાની જવાબદારી માટે પણ તે જોગવાઈ કરે છે; તેથી, વચનના પાલન ન થવા બદલ વચનદાતાએ વળતર ચૂકવવું ફરજિયાત છે.

૪૭. કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ તેવા પ્રસંગે લાગુ પડે છે, જ્યારે કરારમાં જ એવી અનિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓની જોગવાઈ કરાયેલ હોય કે જેઓ ઘટે ત્યારે કરારનું પાલન કરી શકાય નહીં અને તેના પરિણામોની પણ જોગવાઈ કરવામાં આવેલી હોય. આવા કેસમાં કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ની જોગવાઈઓ આકર્ષાય છે, કલમ ૫૬ નહીં. જ્યાં ભવિષ્યમાં કોઈ કાર્ય અશક્ય બને, અને એવી આકસ્મિક પરિસ્થિતિ અંગે કરારમાં કોઈ જોગવાઈ ન હોય, તથા એવી પરિસ્થિતિના સર્જનથી કાર્ય અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર બને અને તેના ઉપર વચનદાતાનું કોઈ નિયંત્રણ ન હોય અને તે તેને અટકાવી શક્યો ન હોત,

ત્યાં કલમ ૫૬ મુજબ કરાર રદબાતલ બને છે. તેમ છતાં, કલમ ૫૬માં તેવા કારણ માટે જવાબદારીની પણ જોગવાઈ છે, જ્યાં વચનદાતાએ એવું કંઈક કરવાની સંમતિ આપી હોય, જે તે જાણતો હતો અથવા યથોચિત કાળજીથી જાણતો હોઈ શક્યો હોત, અને જે અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર હતું તે બાબત વચનગ્રાહક જાણતો ન હતો. એવો વચનદાતા એવા વચનગ્રાહકને વળતર આપવા બંધાયેલ છે અને નુકસાનભરપાઈ ચુકવવા જવાબદાર છે. કલમ ૫૬નો ઉત્તરાર્ધ ત્યારે લાગુ પડે છે જ્યારે વચનગ્રાહકને તે કાર્ય અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર હોવાનું જાણીતું ન હોય અને તે બાબત વચનદાતાને જાણીતી હતી અથવા યથોચિત કાળજીથી જાણી શકાતી હતી કે તે કાર્ય અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર હતું.

૪૮. વર્તમાન કેસમાં, કરારની કલમ ૧૪માં રહેલી સ્પષ્ટ શરતને કારણે, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે પક્ષકારોએ શરતી કરાર માટે સંમતિ આપી હતી. તેઓને સારી રીતે જાણ હતી કે સરકારની કાર્યપાલક અથવા વિધાનાત્મક કાર્યવાહી, કરારની કલમ ૧૪માં જોગવાઈ મુજબ, માર્ગમાં આવી શકે. તેથી, આ કેસમાં કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ લાગુ પડે છે અને કલમ ૫૬ની જોગવાઈઓ લાગુ પડતી નથી. પરવાનગી વિના સ્વયંમાં અશક્ય એવા કૃત્ય કરવા માટેનો આ કરાર હતો, અને તે કલમ ૩૨ દ્વારા અમાન્ય જાહેર કરવામાં આવ્યો છે. જો સરકાર જરૂરી અધિકૃતતા આપે, તો કરારનું પાલન થઈ શકતું હતું. એવો કોઈ પ્રસંગ નહોતો કે જે કરારમાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ પક્ષકારોની કલ્પનામાં ન હતો.

સરકારની પરવાનગી આવશ્યક હતી. કલમ ૫૬ લાગુ પડતી નથી, કારણ કે વચનદાતા અને વચનગ્રાહી બન્નેને એ કારણ અગાઉથી જાણીતું હતું અને કરારમાં જ આવી શરતી પરિસ્થિતિ માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે સરકારનો કાર્યપાલક આદેશ માર્ગમાં આવે તો કરાર રદ કરવો. તેથી, કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨માં જોગવાઈ મુજબ, આવી શરતપૂર્ણ પરિસ્થિતિ ઘટતા કરાર અમાન્ય બન્યો.

૪૯. આ અદાલતે સત્યબ્રત ઘોષ વિ. મુઝીરામ બંગુર એન્ડ કંપની ., એ.આઈ.આર. ૧૯૫૪ એસ.સી. ૪૪ માં, કરારની નિષ્ફળતાના સિદ્ધાંત પર વિચારણા કરતી વખતે કલમો ૩૨ અને ૫૬ ની લાગુ પડતાશનો વિચાર કર્યો હતો. અશક્યતા અને નિષ્ફળતા શબ્દપ્રયોગો એકબીજાના સ્થાને વપરાતા પ્રયોગો તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે. નિષ્ફળતાનો સિદ્ધાંત કરારના વિમોચનનો એક પાસો છે. ભારતમાં, અદાલતોને જે એકમાત્ર સિદ્ધાંતનો આશ્રય લેવો હોય છે તે કલમ ૫૬ માં નિર્ધારિત થયેલ અનુપ્રવર્તી અશક્યતા અથવા ગેરકાયદેસરતાનો છે, અને આ સંદર્ભે અંગ્રેજી નિર્ણયો પ્રેરક મૂલ્ય ધરાવી શકે, પરંતુ બંધનકારક નથી. આ અદાલતે એ બાબતનો પણ વિચાર કર્યો હતો કે કરારમાં નિહિત રીતે અથવા સ્પષ્ટ રીતે એવી શરત હતી કે નહીં કે જે મુજબ નિર્ધારિત પરિસ્થિતિઓ સર્જાય ત્યારે તે વિમોચિત ગણાશે. કરારપત્રનું વિઘટન કરારની પોતાની જ શરતો મુજબ થશે. આવા કેસો કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ ની વ્યાપ્તિથી સંપૂર્ણપણે બહાર રહેશે. તેમનો વ્યવહાર કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળ કરવામાં

આવશે, જે અનિશ્ચિત કરારો સાથે સંબંધિત છે. આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું:

“૯. આ કલમનો પ્રથમ પરિછેદ ઇંગ્લેન્ડમાં જેમ કાયદો નિર્ધારિત છે તે જ રીતે કાયદો નિર્ધારિત કરે છે. તેમાં એવી બાબતનો ઉલ્લેખ થાય છે, જે સ્વભાવતઃ અથવા તેના સ્વરૂપ મુજબ જ અશક્ય હોય, અને સ્પષ્ટ છે કે કોઈ વ્યક્તિને એવો કૃત્ય કરવા માટે નિર્દેશિત કરી શકાય નહીં. બીજો પરિછેદ, કરાર મુજબ કરવાનું સ્વીકારાયેલ કૃત્ય પાછળથી અશક્ય અથવા ગેરકાયદેસર બની જવાના કારણે કરારમુક્તિ સંબંધિત કાયદો પ્રતિપાદિત કરે છે. આ પરિછેદની શબ્દરચના સંપૂર્ણપણે સામાન્ય છે, અને તેની સાથે જોડાયેલા ઉદાહરણો ક્યારેય સંતોષકારક ન હોવા છતાં, અધિનિયમમાં પ્રયોગમાં લેવાયેલા સામાન્ય શબ્દોની વ્યાપકતા ઘટાડે તેવી ગણવામાં આવી શકતી નથી.

આટલું સ્પષ્ટ છે કે અહીં “અશક્ય” શબ્દનો ઉપયોગ ભૌતિક અથવા શબ્દશઃ અશક્યતાના અર્થમાં કરવામાં આવ્યો નથી. કોઈ કાર્યનું પાલન શબ્દશઃ અશક્ય ન પણ હોય, છતાં પક્ષકારોએ ધ્યાનમાં રાખેલા હેતુ અને ઉદ્દેશ્યના દૃષ્ટિકોણથી તે અકાર્યક્ષમ અને નિર્થક બની શકે; અને જો કોઈ અનિષ્ટ ઘટના અથવા પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર તે મૂળ આધારને સંપૂર્ણપણે હચમચાવી નાખે જેના પર પક્ષકારોએ તેમની સોદાબાજી આધારિત રાખી હતી, તો એવું ચોક્કસપણે કહી શકાય કે વચનદાતા માટે તે કાર્ય કરવું અશક્ય બની જાય છે, જે કાર્ય કરવાનું તેણે વચન આપ્યું હતું.”

૧૦. ઇંગ્લેન્ડમાં નિરાશા સિદ્ધાંતના ન્યાયશાસ્ત્રીય આધાર અંગે

ન્યાયાધીશો અને કાનૂનવિદોએ ભલે વિવિધ સિદ્ધાંતો પ્રસ્તુત કર્યા હોય, તો પણ આ સિદ્ધાંત જે મૂળભૂત વિચાર પર આધારિત છે તે કારણના પાલનની અશક્યતા છે; હકીકતમાં, અશક્યતા અને નિરાશા શબ્દપ્રયોગો બહુવાર પરસ્પર વિનિમેયરૂપે વપરાય છે. એવું કહેવામાં આવે છે કે બદલાયેલી પરિસ્થિતિઓ કરારનું પાલન અશક્ય બનાવે છે અને પક્ષકારોએ અશક્ય બાબતનું પાલન કરવાનું વચન આપેલું ન હોવાથી તેઓ તેની આગળની પાલનબદ્ધતામાંથી મુક્ત થાય છે.

લોર્ડ લોરબર્ન કહે છે તેમ, જુઓ – ટેમ્પલિન સ્ટીમશિપ કો. લિ. વિ. એન્ગ્લો મેક્સિકન પેટ્રોલિયમ પ્રોડક્ટ્સ કો. લિ., ૧૯૧૬-૨ એઓ ૨૯૭ પૃષ્ઠ ૪૦૩ પર (એ) મુજબ, પક્ષકારોને મુક્ત રાખવામાં આવશે.

જો મૂળત્વે આખો કરારનું પાલન અશક્ય બની જાય અથવા અન્ય શબ્દોમાં, એવા કોઈ કારણસર કાર્યસાધ્ય ન રહે કે જેના માટે બંનેમાંથી કોઈપણ જવાબદાર ન હોય.

માં – જોઝેફ કોન્સ્ટેન્ટાઈન સ્ટીમશિપ લાઈન લિમિટેડ વિ. ઇમ્પિરિયલ સ્મેલ્ટિંગ કોર્પોરેશન લિ. ', ૧૯૪૨-એઓ ૧૫૪ ના પૃષ્ઠ ૧૬૮ પર (બી) વિસ્કાઉન્ટ મોંઘમે નોંધ્યું હતું કે

કરાર નિરાશાનો સિદ્ધાંત એ કરાર કરવામાં આવ્યા પછી કાર્યસાધનાની અશક્યતા ઉત્પન્ન થવાને કારણે કરારના નિવર્તનનો માત્ર એક વિશેષ પ્રકાર છે.

લોર્ડ પોટ્ટરે આ દૃષ્ટિકોણ સાથે સહમતિ દર્શાવી હતી અને તે જ આધાર

પર આ સિદ્ધાંત સ્થાપિત કર્યો હતો.

આ પ્રશ્ન નાગપુર વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા કેસરી ચંદ્ર વિ. ગવર્નર-જનરલ-ઈન-કાઉન્સિલ આઈએલઆર (૧૯૪૯) નાગ ૭૧૮ (સી) માં વિચારવામાં આવ્યો હતો અને ચર્ચવામાં આવ્યો હતો, અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે, પક્ષકારોના નિયંત્રણની બહારની પરિસ્થિતિઓના કારણે કરાર કરવામાં આવ્યા બાદ જ્યારે તેનું પાલન અશક્ય બની જાય ત્યારે નિષ્ફળતાનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે. આ સિદ્ધાંત અશક્યતાનો વિશેષ પ્રકાર છે અને તેથી તે ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ હેઠળ આવે છે. અમે આ દૃષ્ટિકોણ સાથે સંપૂર્ણપણે સહમત છીએ, જેને આ અદાલતના તાજેતરના ઉચ્ચારણ દ્વારા ગંગા સરણ વિ. રામ ચરણ, એઆઈઆર ૧૯૫૨ એસઓ ૯ ખાતે પૃષ્ઠ ૧૧ (ડી) માં વધુ બળ મળે છે, જેમાં ફઝલ અલી, જે., એ પોતાના ચુકાદામાં નિષ્ફળતા અંગે વાત કરતાં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

અમે આ બાબત પર ભાર મૂકવો આવશ્યક માનીએ છીએ કે જ્યાં સુધી આ દેશમાં આવેલી અદાલતોનો સંબંધ છે, તેઓએ મુખ્યત્વે ભારતીય કરાર અધિનિયમ, ૧૮૭૨ ની કલમો ૩૨ અને ૫૬ માં પ્રતિબિંબિત થયેલા કાયદા તરફ જ જોવું જોઈએ.

અતે, અમે એવો નિષ્કર્ષ ધરાવીએ છીએ કે હેતુભંગનો સિદ્ધાંત વાસ્તવમાં કરારનું વિમોચન થવાના કાયદાનો એક પાસો અથવા ભાગ છે, જે અનુવર્તી અશક્યતા અથવા કરવાનું સ્વીકારાયેલ કાર્ય ગેરકાયદેસર બની જવાને કારણે

ઊભો થાય છે, અને તેથી તે ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ ના પરિઘમાં આવે છે. એવું કહેવું અયોગ્ય રહેશે કે કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ ફક્ત ભૌતિક અશક્યતાના કિસ્સાઓમાં જ લાગુ પડે છે અને જ્યાં આ કલમ લાગુ પડતી નથી ત્યાં હેતુભંગ વિષયક અંગ્રેજી કાયદાના સિદ્ધાંતોનો આશરો લઈ શકાય. એ પણ માનવું જ પડશે કે જેટલી હદ સુધી ભારતીય કરાર અધિનિયમ કોઈ વિશિષ્ટ વિષય સાથે વ્યવહાર કરે છે, એટલી હદ સુધી તે તેના વિષય પર સંપૂર્ણ છે અને આ કાયદાકીય જોગવાઈઓની બહાર જઈને અંગ્રેજી કાયદાના સિદ્ધાંતો આયાત કરવાની પરવાનગીપ્રાપ્ત નથી. અંગ્રેજી અદાલતોના નિર્ણયોનો મૂલ્ય ફક્ત પ્રેરક છે અને તેઓ એ દર્શાવવા માટે સહાયક બની શકે છે કે ઇંગ્લેન્ડની અદાલતોએ એવી પરિસ્થિતિઓમાં કેસો કેવી રીતે નક્કી કર્યા હતા, જે પરિસ્થિતિઓ અમારી અદાલતો સમક્ષ આવેલી પરિસ્થિતિઓ સમાન હતી.

૧૫. કાનૂની સિદ્ધાંતોને રચવાની પદ્ધતિમાં રહેલા આ ભેદો અંગે અમને વાસ્તવમાં કોઈ સંબંધ નથી, જો સુધી ભારતીય કરાર અધિનિયમમાં અમારી પાસે કાયદેસરની જોગવાઈ અસ્તિત્વમાં છે. ભારતમાં કેસોનો નિર્ણય કરતાં, અમારે જે એકમાત્ર સિદ્ધાંતનું અનુસરણ કરવું હોય છે તે કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ માં નિર્ધારિત અનુપરિવર્તી અશક્યતા અથવા ગેરકાયદેસરતાનો સિદ્ધાંત છે, જેમાં “અશક્ય” શબ્દનો અર્થ શાબ્દિક નહીં પરંતુ વ્યવહારુ અર્થમાં લેવો. જોકે, એ ધ્યાનમાં રાખવું આવશ્યક છે કે કલમ ૫૬ હકારાત્મક કાયદાનો નિયમ નિર્ધારિત કરે છે અને આ બાબતને પક્ષકારોના ઇરાદા અનુસાર નક્કી કરવા માટે ખુદી

મૂકતી નથી.

૧૬. ઉપર ઉલ્લેખિત હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના તાજેતરના નિર્ણયમાં, લોર્ડ ચાન્સેલરે સમગ્ર સિદ્ધાંતને વ્યાખ્યાના સિદ્ધાંત પર આધારિત ગણાવ્યો છે. પરંતુ વ્યાખ્યાનો પ્રશ્ન સંપૂર્ણપણે બે ભિન્ન રીતે પ્રગટ થઈ શકે છે. એક વર્ગના કેસોમાં પ્રશ્ન માત્ર એટલો જ હોઈ શકે કે પક્ષકારોએ સ્વયં વાસ્તવમાં શું અભિપ્રેત કર્યું હતું; અને શું કરારમાં પોતે જ કોઈ એવી શરત, સ્પષ્ટ કે અવ્યક્ત, અસ્તિત્વમાં હતી કે નહીં, જે પક્ષકારોના પોતાના જ કરાર મુજબ, તેમને તેમની બાધ્યતાઓમાંથી મુક્ત કરતી હતી; આ શુદ્ધ અને સરળ વ્યાખ્યાનો પ્રશ્ન ગણાશે અને પક્ષકારોની વાસ્તવિક મનશા શું હતી તે જાણવા માટે વ્યાખ્યાના સામાન્ય નિયમો લાગુ પાડવા પડશે.

ભારતીય કરાર અધિનિયમ અનુસાર, કલમ ૯ મુજબ, વચન સ્પષ્ટ અથવા ગર્ભિત હોઈ શકે છે. તેથી, એવા કેસોમાં, જ્યાં અદાલત અર્થઘટનના પ્રશ્નરૂપે એવું નિષ્કર્ષે આવે છે કે કરારમાં જ ગર્ભિત અથવા સ્પષ્ટ રીતે એવી શરત સમાવેશ પામેલી હતી કે જેના અનુસાર નિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓ સર્જાતા કરાર મુક્ત થયેલ ગણાશે, ત્યાં કરારનું વિઘટન કરારની પોતાની જ શરતો હેઠળ થશે અને આવા કેસો સંપૂર્ણપણે કલમ ૫૬ના કાર્યક્ષેત્રની બહાર રહેશે. અંગ્રેજી કાયદામાં આવા કેસોને નિષ્ફળતા સિદ્ધાંતના કેસો તરીકે ગણવામાં આવે છે, છતાં ભારતમાં તેઓનો નિવેડો ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળ કરવામાં આવશે, જે સંભાવી કરારો અથવા અધિનિયમમાં સમાવાયેલ અન્ય સમાન

જોગવાઈઓ સાથે સંબંધિત છે. જોકે, મોટા ભાગના કેસોમાં નિષ્ફળતા સિદ્ધાંતનો અમલ એ આધારે થતો નથી કે પક્ષકારોએ પોતે જ એવી ગર્ભિત શરત સ્વીકારી હતી જે તેમને કરારના પાલનમાંથી મુક્ત કરે. અદાલત ત્યારબાદ ઊભી થયેલી અશક્યતાના આધારે રાહત આપે છે, જ્યારે તેને એવું જણાય છે કે કરારનો સમગ્ર હેતુ અથવા આધાર કોઈ અનપેક્ષિત ઘટના કે પરિસ્થિતિના પરિવર્તનના પ્રવેશ અથવા સર્જનથી નિષ્ફળ બની ગયો હતો, જે પક્ષકારોએ કરારમાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ ધ્યાનમાં લીધેલું હતું તેનાથી પર હતું. અહીં પક્ષકારોએ સ્વીકારેલી અને કરારમુક્તિ માટેની જોગવાઈ સમાવે એવી ગર્ભિત શરત શોધવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી, કારણ કે પક્ષકારોએ આ બાબતનો સર્વથા વિચાર જ કર્યો ન હતો અને તેની બાબતમાં તેમની કોઈ મંશા હોવી શક્ય પણ ન હતી.

જ્યારે આવી કોઈ ઘટના અથવા પરિસ્થિતિમાં એવો ફેરફાર થાય કે જેને કાયદા અનુસાર સમગ્ર કરારના મૂળ પર પ્રહાર કરનાર તરીકે માનવામાં આવે, ત્યારે કરાર નિરાશ થયેલો છે અને તેનો અંત આવ્યો છે એવી ઘોષણા અદાલત જ કરી શકે છે. અદાલતે નિઃસંદેહ કરાર તથા જે પરિસ્થિતિઓમાં તે કરવામાં આવ્યો હતો તેની તપાસ કરવી પડે છે. પક્ષકારોની માન્યતા, જાણકારી અને મંસ્સા પુરાવા છે, પરંતુ તે માત્ર એવો પુરાવો છે જેના આધારે અદાલતે પોતાનો નિષ્કર્ષ ઘડવાનો રહે છે કે બદલાયેલી પરિસ્થિતિઓએ સાહસના આધારને અને તેના અંતર્નિહિત હેતુને સંપૂર્ણપણે નષ્ટ કરી દીધા હતા કે નહીં – વિડ મોર્ગન વિ. મેનસર, ૧૯૪૭-૨ ઓલ ઈ.આર. ૬૬૬ (એલ). અંગ્રેજ ન્યાયાધીશો દ્વારા

આને અર્થઘટનનો નિયમ કહેવાઈ શકે, પરંતુ તે નિશ્ચિતપણે એવો સિદ્ધાંત નથી કે જે તમામ અર્થઘટનના નિયમોના આધારરૂપ પક્ષકારોની મનસાને અમલમાં મૂકવાનો હોય. આ વાસ્તવમાં સકારાત્મક કાયદાનો નિયમ છે અને તેથી તે ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે.”

૫૦. અદાલતે સત્યવ્રત ઘોષ (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયનું અનુસરણ નૈહાટી જૂટ મિલ્સ લિમિટેડ વિ. ખ્યાલીરામ જગન્નાથ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૫૨૨ માં કર્યું હતું અને એવું ઠરાવ્યું હતું કે જો કરારમાં નિહિત રીતે અથવા સ્પષ્ટ રીતે એવી શરત સમાવિષ્ટ હોય કે નિશ્ચિત સંજોગોની ઘટનાએ તે કરાર સમાપ્ત ગણાશે, તો કરારનું વિઘટન કરારની પોતાની જ શરતો અનુસાર થશે અને આવા મામલાઓ કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ ના વ્યાપક્ષેત્રની બહાર રહેશે. આવા મામલાઓનો નિકાલ કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળ કરવો પડે. અદાલતે મત વ્યક્ત કર્યો:

૭. પરંતુ, આવા પ્રકારની મુશ્કેલીનો સામનો આ દેશની અદાલતોને કરવો પડતો નથી. ગંગા સરણ વિ. રામ ચરણ, ૧૯૫૨ એસ.સી.આર. ૩૬ = (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ એસ.સી. ૯) માં આ અદાલતે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે, આ દેશની અદાલતો સંબંધે, તેમણે મુખ્યત્વે કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ અને ૫૬ માં પ્રતિબિંબિત થયેલ કાયદા તરફ જ જોવું જરૂરી છે. સત્યવ્રત ઘોષ વિ. મુન્નીરામ, ૧૯૫૪ એસ.સી.આર. ૩૧૦ = (એ.આઈ.આર. ૧૯૫૪ એસ.સી. ૪૪) માં પણ, મુખર્જી, ન્યાયાધીશ (ત્યારે જેમ હતા તેમ) એ જણાવ્યું હતું કે

કલમ ૫૬ એ સકારાત્મક કાયદાનો નિયમ નિર્ધારિત કર્યો છે અને તે બાબતને પક્ષકારોના આશય મુજબ નક્કી કરવા માટે ખુલ્લી રાખતી નથી. કરાર અધિનિયમ હેઠળ વચન સ્પષ્ટ અથવા અભિપ્રેત હોઈ શકે છે, તેથી એવા કેસોમાં જ્યાં અદાલત અર્થઘટનના પ્રશ્નરૂપે એવો નિષ્કર્ષ કાઢે છે કે કરારમાં જ અભિપ્રેત રીતે અથવા સ્પષ્ટ રીતે એવી શરત સમાયેલ છે કે અમુક પરિસ્થિતિઓ ઊભી થાય ત્યારે તે સમાપ્ત ગણાશે, ત્યાં કરારનું વિઘટન કરારની જ શરતો હેઠળ થશે અને આવા કેસો કલમ ૫૬ ના કાર્યક્ષેત્રની બહાર રહેશે. જોકે અંગ્રેજી કાયદામાં આવા કેસોને નિરાશકરણના કેસો તરીકે ગણવામાં આવે, ભારતમાં તેમનો વ્યવહાર કલમ ૩૨ હેઠળ કરવામાં આવશે. પરંતુ, બહુમતી કેસોમાં નિરાશકરણના સિદ્ધાંતનો અમલ એ આધાર પર થતો નથી કે પક્ષકારોએ પોતે જ એવી અભિપ્રેત શરત માની લીધી હતી, જે કરારના પાલનમાંથી તેમને મુક્ત કરવાની અસર ધરાવતી હતી. કરારની સંપૂર્ણ ભાવના અથવા તેનો આધાર, કરારની તારીખે પક્ષકારોની કલ્પનામાં ન આવેલ કોઈ અનપેક્ષિત ઘટના અથવા પરિસ્થિતિમાં થયેલા ફેરફારના હસ્તક્ષેપ અથવા બનવાથી નિષ્ફળ ગયો હોવાનું અદાલતને જણાય ત્યારે, અનુવર્તી અશક્યતાના આધાર પર અદાલત રાહત આપી શકે છે. આવા કેસમાં પક્ષકારોએ મુક્તિ માટેની જોગવાઈ સમાવે તેવી કોઈ અભિપ્રેત શરત સ્વીકારી હતી કે કેમ તે શોધવાનો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી, કારણ કે પક્ષકારોએ આ બાબત અંગે ક્યારેય વિચાર્યું જ નહોતું અને તે અંગે કોઈ આશય રાખવો તેમની માટે સંભવ પણ નહોતો. જ્યારે આવી ઘટના અથવા પરિસ્થિતિમાં

એવો ફેરફાર થાય, જે એટલો મૂળભૂત હોય કે કાયદાની દૃષ્ટિએ તે સમગ્ર કરારના મૂળ પર પ્રહાર કરતો ગણાય, ત્યારે કરાર નિરાશ થયેલો છે અને તેનો અંત આવ્યો છે એવો ઉચ્ચાર અદાલત કરી શકે છે. વાસ્તવમાં, આવી પરિસ્થિતિઓને નિયંત્રિત કરતો આ સકારાત્મક નિયમ કલમ ૫૬ માં અધિનિયમિત કરવામાં આવ્યો છે.

૫૧. બુથાલિંગા એજન્સીઝ વિ. વી.ટી.સી. પોરિયાસ્વામી નાદર, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૯ એસ.સી. ૧૧૦ માં ફરીથી કરારના નિષ્ફળતાના સિદ્ધાંત વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયો હતો. એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ ની જોગવાઈઓ સ્વયંપ્રેરિત નિષ્ફળતાને લાગુ પડી શકતી નથી. સંબંધિત અંશ નીચે ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે:

“૧૦. કરાર નિરાશા સિદ્ધાંત વાસ્તવમાં, કરાયેલ સંમતિ મુજબ કરવાનું નિર્ધારિત કાર્ય અનુવર્તી અશક્યતા અથવા ગેરકાયદેસરતા સર્જવાના કારણે કરારમુક્તિના કાયદાનો એક પાસો અથવા ભાગ છે અને તેથી તે ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે. એ નોંધવું જોઈએ કે કલમ ૫૬ સકારાત્મક કાયદાનો નિયમ નિર્ધારિત કરે છે અને આ બાબત પક્ષકારોની મનશાને આધારે નક્કી કરવા માટે છોડી દેતી નથી.

૧૩. તેથી, ઇંગ્લિશ કાયદામાં, કરારના ભંગાભાવનો પ્રશ્ન અદાલતો દ્વારા પક્ષકારોની વાસ્તવિક મરજી પર આધારિત અર્થઘટનનો પ્રશ્ન તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે. તેના વિરુદ્ધમાં, ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ માં

સમાવિષ્ટ કાનૂની જોગવાઈઓ કાયદાનો સકારાત્મક નિયમ નિર્ધારિત કરે છે અને તેથી ઇંગ્લિશ ન્યાયિક અધિકરણો સીધી રીતે સહાયકારક બની શકતા નથી, તેમ છતાં સમાન પરિસ્થિતિઓમાં ઇંગ્લિશ અદાલતોએ કેસોને કેવી રીતે હાથ ધર્યાં અને નક્કી કર્યા છે તે દર્શાવવામાં તેમનું મનાવનાર મૂલ્ય રહેલું છે.

૧૪. તેમ છતાં, સામાવાળા તરફથી હાજર વકીલે દલીલ કરી હતી કે કરારનું પાલન અશક્ય બન્યું નહોતું, અને અપીલકર્તા ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ ની જોગવાઈઓનો આશરો લઈ શકતો નથી. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આયાત વેપાર નિયંત્રણ આદેશ નં. ૨-આઈટીસી/૪૮, તા. માર્ચ ૬, ૧૯૪૮ ની કલમ ૧ હેઠળ, અપીલકર્તા માટે લાઈસન્સિંગ સત્તાધિકારી પાસે ચિકોરી વેચવા માટે લેખિત પરવાનગી માંગવી ખુદી હતી. અપીલકર્તા દ્વારા એવું દર્શાવવામાં આવ્યું નથી કે તેણે આવી પરવાનગી માટે અરજી કરી હતી અને લાઈસન્સિંગ સત્તાધિકારીએ તેવી પરવાનગી નકારી હતી. તેથી, સામાવાળા તરફથી એવું જાળવવામાં આવ્યું હતું કે કરારનું પાલન અશક્ય બન્યું નહોતું. અમને લાગતું નથી કે આ દલીલમાં કોઈ બળ છે. સાચું છે કે આયાત વેપાર નિયંત્રણ આદેશ નં. ૨-આઈટીસી/૪૮, તા. માર્ચ ૬, ૧૯૪૮ ની કલમ ૧ હેઠળ લાઈસન્સિંગ સત્તાધિકારી ચિકોરીના નિકાલ માટે લેખિત પરવાનગી આપી શક્યો હોત, પરંતુ હાલના મામલામાં આંક બી-૯ માં મુકવામાં આવેલી શરત એ આદેશ નં. ૨-આઈટીસી/૪૮, તા. માર્ચ ૬, ૧૯૪૮ ના પરિચ્છેદ (એ) ની કલમ (૫) હેઠળ મુકવામાં આવેલી વિશેષ શરત

છે, અને આ કલમ હેઠળ લાઇસન્સિંગ સત્તાધિકારીને લાઇસન્સની આ શરતમાં ફેરફાર કરવાની કોઈ છૂટ આપવામાં આવી નહોતી કે “માલનો ઉપયોગ માત્ર લાઇસન્સધારકની ફેક્ટરીમાં કાચા માલ અથવા સહાયક સામગ્રી તરીકે વપરાશ માટે જ કરવામાં આવશે અને તેનો કોઈપણ હિસ્સો કોઈ પક્ષને વેચવામાં આવશે નહીં”. સામાવાળા તરફથી વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે, કોઈપણ સ્થિતિમાં, અપીલકર્તા ખુદ જાજરમાંથી ચિકોરી ખરીદી શક્યો હોત અને કરારની શરતો મુજબ તે સામાવાળાને પૂરી પાડી શક્યો હોત. આ દલીલમાં પણ કોઈ બળ નથી. કરાર હેઠળ જે ચિકોરી વેચવાની હતી તેની ગુણવત્તા નિર્દિષ્ટ વર્ણનની ચિકોરી હતી— “એગબર્ટ્સ ચિકોરી, ૪૯૫ લાકડાના પેટીઓમાં પેક કરેલી, અને દરેક પેટીમાં ૫૬ પાઉન્ડ નેટ વજનના ૨ ટીન સમાયેલ”. ચિકોરીની ડિલિવરી “એસ.એસ. અલવાકી” દ્વારા ડિસેમ્બર, ૧૯૫૫ માં આપવામાં આવવાની હતી. સ્પષ્ટ છે કે કરાર, આંક એ-૧, તેમાં વર્ણવેલ નિશ્ચિત માલના વેચાણ માટે હતો અને અપીલકર્તા માટે કોઈ અન્ય વર્ણનની ચિકોરી પૂરી પાડવી ખુદ જ નહોતી. સામાવાળા તરફથી મેરિટાઇમ નેશનલ ફિશ લિમિટેડ વિ. ઓશન ટ્રોલર્સ, લિમિટેડ ૧૯૩૫ એસી ૫૨૪ ના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. તે મામલામાં, સામાવાળાઓએ અપીલકર્તાઓને ઓટર ટ્રોલથી સજ્જ એક વરાળચાલિત ટ્રોલર ચાર્ટર પર આપ્યો હતો. કરાર વખતે બંને પક્ષોને ખબર હતી કે કેનેડિયન સરકારના લાઇસન્સ વિના ઓટર ટ્રોલનો ઉપયોગ કરવો ગેરકાયદેસર હતો. કેટલાંક મહિના પછી અપીલકર્તાઓએ તેઓ ચલાવતા પાંચ

ટ્રોલરો માટે લાઈસન્સ માગ્યા, જેમાં સામાવાળાઓનો ટ્રોલર પણ સમાવેશ પામતો હતો. તેમને જાણ કરવામાં આવી કે માત્ર ત્રણ લાઈસન્સ જ મંજૂર કરવામાં આવશે, અને તેમને પૂછવામાં આવ્યું કે ત્રણમાંથી કયા ટ્રોલરો માટે તેઓ લાઈસન્સ ઈચ્છે છે. તેમણે સામાવાળાઓના ટ્રોલર સિવાયના ત્રણ ટ્રોલરના નામ આપ્યા, અને ત્યારબાદ એવો દાવો કર્યો કે ચાર્ટર-પાર્ટીનો હેતુ નિષ્ફળ થતાં તેઓ હવે તેનાથી બંધાયેલા રહ્યા નથી. ન્યાયિક સમિતિએ એવું ઠરાવ્યું હતું કે કરારની નિષ્ફળતા અપીલકર્તાઓની પોતાની પસંદગીનું પરિણામ હતી, અને તેથી કરારનું નિરાશીકરણ થયું નહોતું. અમને લાગે છે કે આ મામલાનો સિદ્ધાંત ભારતીય કાયદા પર લાગુ પડે છે અને ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ ની જોગવાઈઓ “પક્ષકારદ્વારા સ્વયં ઉત્પન્ન કરાયેલ નિરાશીકરણ” ના મામલામાં લાગુ પડી શકતી નથી. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, જ્યાં જે ઘટના કરારના નિરાશીકરણનું કારણ તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે તે કોઈ પક્ષના કૃત્ય અથવા પસંદગીમાંથી ઊભી થાય છે, ત્યાં કરારના નિરાશીકરણનો સિદ્ધાંત લાગુ પડી શકતો નથી. પરંતુ, ઉપર આપેલ કારણોને આધારે, અમે ઠરાવીએ છીએ કે આ સિદ્ધાંત હાલના મામલે લાગુ પડી શકતો નથી, કારણ કે અપીલકર્તા પાસે કરારની શરતો સિવાય અન્ય રીતે ચિકોરી પૂરી પાડવાની કોઈ પસંદગી અથવા વિકલ્પ બચ્યો નહોતો. વિપરીત રીતે, લાઈસન્સ દ્વારા અપીલકર્તા પર આચાત કરેલી ચિકોરી કોઈ અન્ય પક્ષને ન વેચવાની સ્પષ્ટ મનાઈ મૂકવામાં આવી હતી, અને તેને માત્ર પોતાની ફેક્ટરીમાં કાચા માલ તરીકે વપરાશ માટે તેનો ઉપયોગ

કરવાની જ પરવાનગી હતી. તેથી, અમારો એવો મત છે કે આ મામલાના આ પાસા અંગે સામાવાળા તરફથી હાજર વકીલ તેમની દલીલ સ્થાપિત કરવામાં અસફળ રહ્યા છે.”

પર. વર્તમાન કેસમાં, વડી અદાલતે અવલોકન કર્યું કે આ સ્વયંસર્જિત નિષ્ફળતાનો કેસ હતો. વડી અદાલતે આ બાબતને અવગણી અને નજરઅંદાજ કરી કે આ કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ હેઠળ નિષ્ફળતાનો કેસ નહોતો, પરંતુ કરારની કલમ ૧૪માં એક શરતનો ઉલ્લેખ હતો, જેના પ્રભાવને અવગણવામાં આવ્યો અને નજરઅંદાજ કરવામાં આવ્યો, અને ઉક્ત શરત ભારત ખાતે લાગુ પડતા કાયદા પર આધારિત હતી તથા નિકાસ પ્રતિબંધો પર આધારિત હતી, તેથી તે જાહેર નીતિના ક્ષેત્રમાં આવતી હતી. નાફેડ એક કેનાલાઇઝિંગ એજન્સી હતી અને સરકારની પૂર્વ અનુમતિ વિના પુરવઠો કરી શકતી નહોતી, તેમજ તે કાયદેસર રીતે ગયા વર્ષની પુરવઠાની જથ્થાને આવતા વર્ષે આગળ ધપાવી શકતી નહોતી, તે પણ મર્યાદિત ક્વોટાની સ્થિતિમાં, અને પુરવઠો કરવા માટે સરકારની અનુમતિ આવશ્યક હતી. નિકાસ નીતિ અને સરકારના આદેશના ઉદ્બંધનમાં આવા એવોર્ડનો અમલ કરાવવો, ૧૯૬૧ના અધિનિયમની કલમ ૭માં પરિકલ્પિત જાહેર નીતિના વિરોધમાં ગણાશે.

૫૩. રામ કુમાર વિ. પી.સી. રોય એન્ડ કો. (ઇન્ડિયા) લિ., એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ કેલ. ૩૩૫ (૩૩૮) માં, વેગનોની પુરવઠા પર સરકાર દ્વારા લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધો વિશે પક્ષકારોને જાણ હતી, પરંતુ અમલની

તારીખ સુધીમાં પરિસ્થિતિ સામાન્ય થઈ જશે એવી તેમની અપેક્ષા હતી. વેગન સંબંધિત પ્રતિબંધો અમલની તારીખ સુધી ચાલુ રહ્યા, અને પુરવઠો કરવામાં નિષ્ફળતા રહી. અદાલતે ઠરાવ્યું કે કરારનું અમલીકરણ અશક્ય બનતાં તે શૂન્ય બની ગયો હતો અને પક્ષકારો તેમની જવાબદારીઓમાંથી મુક્ત થયા હતા. વર્તમાન મામલામાં પણ, પક્ષકારોને ખબર હતી કે સરકાર પરવાનગી આપે પણ શકે અને ન પણ આપે, અને તેમણે ઉક્ત શરત સાથે કરારમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તેથી, સરકાર દ્વારા સંમતિ ન અપાતા, કરારનું અમલીકરણ અશક્ય બની ગયું હતું, અને તેથી, નાફેડ પર અમલમાં મૂકી શકાય તેવી કરારભંગ વળતરની જવાબદારી નાંખી શકાતી નહોતી. રામ કુમાર (ઉપરોક્ત) માં વડી અદાલતે આ રીતે ઠરાવ્યું હતું:

“૨૦. નિરાશયતા હકીકતમાં શું બન્યું છે અને કરારનું પાલન કરવાની શક્યતા પર તેની શું અસર પડી છે, તેના પર આધાર રાખે છે. જ્યાં એક પક્ષ એવો દાવો કરે છે કે નિરાશયતા સર્જાઈ છે અને બીજો પક્ષ તેનો વિરોધ કરે છે, ત્યાં અદાલતે કેસની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિઓના આધારે ‘એક્સ પોસ્ટ ફેક્ટો’ આ મુદ્દાનો નિર્ણય કરવો પડે છે.

નિર્ણય માટેના આધારરૂપ માહિતી, એક તરફ, કરારની શરતો અને તેની વ્યાખ્યા છે, જેને ત્યારે અસ્તિત્વમાં રહેલી પરિસ્થિતિઓના પ્રકાશમાં વાંચવાની હોય છે, અને બીજી તરફ, જે ઘટનાઓ બની ચૂકી છે તે છે. પક્ષકારો વચ્ચેની સાચી સ્થિતિ શું છે તે નક્કી કરવાનું કાર્ય અદાલતનું છે.

‘ડેની મોટ્સ’ કેસ, ૧૯૪૪ એ. સી. ૨૬૫. લોર્ડ સમ્નરે ‘હિરજી મુલજી’ કેસમાં (૧૯૨૬) એ. સી. ૪૯૭ માં અવલોકન કર્યું હતું કે કરારના નિષ્ફળ થવાના કાનૂની પ્રભાવનો આધાર પક્ષકારોના ઇરાદા અથવા તેમની મતો પર અથવા તો નિષ્ફળતા લાવનાર ઘટનાઓ અંગેના તેમના જ્ઞાન પર પડે નથી, પરંતુ તેવી પરિસ્થિતિઓમાં તેના બનવા પર આધારિત છે, જે દર્શાવે છે કે તે સાહસના આગળના અનુસરણ સાથે અસંગત છે. મારા મત મુજબ, આ સિદ્ધાંત આ કેસમાં લાગુ પડે છે.

૨૩. કરારનો મુખ્ય હેતુ બિહારથી બંગાળ સુધી રેલવે દ્વારા માલનું પરિવહન કરવાનો હતો અને મારા મતે, જે ઘટનાઓ બની છે તેને ધ્યાનમાં લેતાં કરારનો આધાર ભંગ પામ્યો છે. પક્ષકારોની સ્પષ્ટ મનશા ના અભાવે, પરિવહન માટે વેગનોની અનુપલબ્ધતા તથા પ્રતિબંધો અથવા આપાતકાલીન આદેશોથી ઊભી થયેલી મુશ્કેલીઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં શું ન્યાયસંગત અને ચુકિતપૂર્ણ છે તે મને નક્કી કરવું પડે છે. હવે આ સ્થિર કાયદા તરીકે સ્વીકારવામાં આવી શકે કે જ્યારે લોકો એવો કરાર કરે છે કે જેના પાલન માટે કોઈ નિર્દિષ્ટ વસ્તુની સતત ઉપલબ્ધતા પર આધાર હોય અને પક્ષકારોના નિયંત્રણ બહારની પરિસ્થિતિઓને કારણે તે ઉપલબ્ધતા સમાપ્ત થાય, ત્યારે કરાર વિસર્જિત થાય છે. લોર્ડ રાઈટના જણાવ્યા મુજબ, ‘કરારની નિષ્ફળતા’ અભિવ્યક્તિ એક સંક્ષિપ્ત અભિવ્યક્તિ છે. વધુ સંપૂર્ણ અને વધુ ચોક્કસ અભિવ્યક્તિ એ છે કે ‘ઉપક્રમની અથવા કરારના વ્યાપારિક અથવા વ્યવહારુ હેતુની નિષ્ફળતા.’ મારા મત મુજબ, આ

કરારનો વ્યાપારિક અથવા વ્યવહારુ હેતુ સરકાર દ્વારા પરમિટ જારી કરવામાં આવેલા ઇનકારથી, પરિવહનની સુવિધાઓની અનુપલબ્ધતાથી, સરકાર દ્વારા મુકાયેલા પ્રતિબંધો અને રોકથી, તથા અંતે ફરિયાદીના જથ્થાની જમીની નિષ્ફળ બનાવવામાં આવ્યો હતો અથવા ભંગ પામ્યો હતો. પક્ષકારોએ જે રીતે કલ્પના કરી હતી તે મુજબ કરારનો વાસ્તવિક હેતુ કોઈ વિશિષ્ટ હેતુ માટે માલની ખરીદી અથવા તેનો ઉપયોગ કરવાનો હતો અને તેથી નિષ્ફળતાનો સિદ્ધાંત અહીં લાગુ પાડી શકાય અને જો જરૂરી હોય તો આવશ્યક શરતોનો અનુમાનરૂપ સમાવેશ કરી શકાય.”

૫૪. કુન્જલાલ મનોહર દાસ વિ. દુર્ગા પ્રસાદ દેબી પ્રસાદ, એ.આઈ.આર. ૧૯૨૦ કેલ. ૧૦૨૧ (૧૦૨૪) માં, સરકારે લાદેલા પ્રતિબંધોની સંપૂર્ણ જાણકારી હોવા છતાં પક્ષકારોએ માલને રેલમાર્ગે મોકલવા માટે કરારમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તેઓ સરકારના પ્રતિબંધોથી વાકેફ હતા. જોકે, કરારના પાલનનો સમય આવ્યો ત્યારે તે પ્રતિબંધો દૂર કરવામાં આવ્યા ન હતા. વેચનાર માટે માલની ડિલિવરી આપવી અશક્ય હતી. આ પરિસ્થિતિમાં, અદાલતે ઠરાવ્યું કે કરાર શૂન્ય બની ગયો હતો અને વેચનારને તેના પાલનમાંથી મુક્તિ મળતી હતી, અને ખરીદદારે વેચનાર પાસેથી કોઈ વળતર વસૂલ કરવાનો હકદાર ન ગણાયો, આ મુજબ:

“....સિદ્ધાંત માત્ર એટલો જ છે કે, જ્યારે તમે કરારમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પક્ષકારોના આશયને ધ્યાનમાં લો છો, ત્યારે વકીલ ભૂલ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે જો

તે એમ માને કે કરારકર્તા પક્ષકારોનો આશય એવી પરિસ્થિતિઓની સ્થિતિ ઊભી કરવાનો છે કે જેમાં નુકસાનભરપાઈનો કાનૂની ઉપાય અવલંબવો જરૂરી બને, કારણ કે આવી જાતના પ્રકરણોમાં વકીલો એમ માને છે કે એવું માનવું વ્યાપારી લોકોના આશયને તર્કવિરુદ્ધ બનાવશે. આમ હોવાથી, અને આ સિદ્ધાંત લાગુ કરતાં કે આ કરાર માલના વેચાણ માટે કે નુકસાનભરપાઈની ચુકવણી માટે નિષ્પક્ષ રીતે કરવામાં આવેલ કરાર નહોતો, પરંતુ માલની ડિલિવરી માટેનો કરાર હતો, મને એવું લાગે છે કે પાલન અશક્ય છે, કારણ કે આ કરાર એ પૂર્વધારણા પર કરવામાં આવ્યો હતો કે આ વર્ષના માર્ચ અથવા એપ્રિલ સુધીમાં બાબતોની સામાન્ય સ્થિતિ અસ્તિત્વમાં આવી ગઈ હોત, અને જો હું એવો નિર્ધાર કરું કે સરકારનું નિયંત્રણ ચાલુ રહેવાની આ સંભાવના સામે વેચનારોએ ખરીદદારોને સુરક્ષિત રાખવાના છે, તો કરારનો આશય તર્કવિરુદ્ધ બની જાય. આ કારણોસર, મારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલ પ્રશ્નોના હું આ રીતે ઉત્તર આપું છું: પ્રથમ:— શું, ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિઓમાં, એવો કરાર રદબાતલ બન્યો હતો અને શું વેચનારોને તેના પાલનમાંથી મુક્તિ મળેલી હતી? મારો ઉત્તર છે, “હા,” ભંગ પહેલાં કરાર રદબાતલ બન્યો હતો. બીજું: — શું ખરીદદારો વેચનારોથી કોઈ વળતર વસૂલ કરવા હકદાર છે? મારો ઉત્તર છે કે “ના,” ન તો તે માલ બાબતે જે ઉપલાક્ષેત્રના સ્ટેશન પર તૈયાર હાલતમાં પડેલો હતો અને જેને રેલવે કંપનીએ મોકલવા માટે સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો હતો, અને ન તો તે માલ બાબતે જે આ રીતે પહોંચાડવામાં આવ્યો નહોતો. બીજા પ્રશ્નના બન્ને ભાગો માટે મારો ઉત્તર

“ના” છે, કારણ કે પાલન અશક્ય બની ગયેલું હોવાથી, કોઈ પણ પ્રસ્તાવ રેલવે કંપની સામે કોઈ અસર પેદા કરી શક્યો હોત નહીં.

આ કેસમાં એ ઉમેરવું મહત્વપૂર્ણ છે કે આ નિર્ણય સંપૂર્ણપણે સંમતિથી મને આપવામાં આવેલા તથ્યોના આધારે આગળ વધે છે, અને તે માત્ર કરાર તથા રેલવે વાહનવ્યવહારની સ્થિતિ સંબંધિત તથ્યો પૂરતો જ નથી, પરંતુ પક્ષકારોની ધારણાઓ અને ઇરાદાઓ અંગે જણાવાયેલા તથ્યો પર પણ આધારિત છે. જ્યારે પછીના પ્રકારના તથ્યો સમાન ન હોય, ત્યારે એ અત્યંત સંભાવ્ય છે કે સંપૂર્ણપણે ભિન્ન વિચારણાઓ પ્રબળ થશે.”

પપ. સુશ્રી સુશીલા દેવી અને અન્ય વિ. હરિ સિંહ અને અન્ય, (૧૯૭૧) ૨ એસ.સી.સી. ૨૮૮ માં, આ અદાલતે, કલમ ૫૬ પર વિચાર કરતી વખતે, અવલોકન કર્યું હતું કે વિચારવામાં આવેલ અશક્યતા માત્ર એવી બાબત સુધી મર્યાદિત નથી કે જે માનવીય રીતે શક્ય ન હોય. જો કરારનું પાલન, જે પક્ષકારોએ ધ્યાનમાં રાખ્યું હતું તે પરિપ્રેક્ષ્યમાં, અશક્યકારક બની ગયું હોય, તો એવું માનવું જ પડે કે કરારનું પાલન અશક્ય બની ગયું હતું. અદાલતે આ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો: “ ૧૧. અમારા મત મુજબ, આ મુદ્દે, અપીલી અદાલતનો નિષ્કર્ષ ટકી શકે તેમ નથી. પરંતુ હકીકતમાં, જેમ નીચલી અદાલત તેમજ અપીલી અદાલતે નિર્ધારિત કર્યું છે, તે મુજબ અરજદારો માટે પાકિસ્તાનમાં પ્રવેશ મેળવવો પણ અશક્ય હતો. નીચલી અદાલત તેમજ અપીલી અદાલત બન્નેએ એવો નિષ્કર્ષ કર્યો છે કે પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિઓને

કારણે, અરજદારો માટે ભાડે આપવાની મંસા ધરાવતી મિલ્કતોનો કબજો મેળવવો અથવા ખેડૂતો પાસેથી ભાડું વસૂલ કરવું પણ અશક્ય હતું. તે પરિસ્થિતિ માટે અરજદારો કોઈ રીતે જવાબદાર ન હતા. આ અદાલતે સત્યપ્રત ઘોષ વિ. મુન્નીરામ બંગુર એન્ડ કો., (૧૯૫૪) એસ.સી.આર. ૩૧૦ માં અવલોકન કર્યું છે કે નિષ્ફળતાનો સિદ્ધાંત વાસ્તવમાં અનુપરિષ્ઠ અશક્યતા અથવા કરવાનું સ્વીકારેલ કૃત્ય ગેરકાયદેસર બની જવાના કારણે કરારના વિમોચનના કાયદાનો એક પાસો અથવા ભાગ છે અને તેથી તે ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ના ક્ષેત્રમાં આવે છે. એવો મત કે કલમ ૫૬ માત્ર ભૌતિક અશક્યતાના કેસોમાં જ લાગુ પડે છે અને જ્યાં આ કલમ લાગુ પડતી નથી ત્યાં નિષ્ફળતા વિષયક અંગ્રેજી કાયદાના સિદ્ધાંતોનો આશ્રય લઈ શકાય, તે યોગ્ય નથી. ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ સકારાત્મક કાયદાનો નિયમ નિર્ધારિત કરે છે અને બાબતને પક્ષકારોના ઈરાદા મુજબ નક્કી થવા માટે છોડતી નથી. કરાર અધિનિયમની કલમ ૫૬ દ્વારા વિચારવામાં આવેલી અશક્યતા માત્ર એવી બાબત સુધી મર્યાદિત નથી કે જે માનવીય રીતે શક્ય ન હોય. જો કરારનું પાલન, પક્ષકારોએ ધ્યાનમાં રાખેલા હેતુ અને ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં લેતાં, અશક્યકારક અથવા નિષ્પ્રયોજ્ય બની જાય, તો એવું માનવું જ પડે કે કરારનું પાલન અશક્ય બની ગયું છે. પરંતુ અનુપરિષ્ઠ ઘટનાઓએ કરારનો આધાર જ દૂર કરી દેવો જોઈએ, અને તેવો સ્વભાવ ધરાવતી હોવી જોઈએ કે જે કરારના મૂળ પર જ પ્રહાર કરે.”

આ કેસમાં, ‘અપેક્ષિત ઘટના’ એ કરારની કલમ ૧૪ હેઠળ સંમતિ મુજબ સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલ ઇનકાર હતો. આવી ઘટના બનતાં, તે એટલી મૂળભૂત સ્વરૂપની છે કે કાયદાની દૃષ્ટિએ તેને મૂળ પર પ્રહાર કરતી ગણવામાં આવે છે. તેથી, અમારો મત છે કે કરાર કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ મુજબ રદબાતલ બન્યો હતો.

૫૬. નારાયણ ચંદ્રશેખર શેનોય એન્ડ બ્રધર્સ, એકમાત્ર માલિક નારાયણ શાનબોગ દ્વારા, વિ. આર. પાલનિયપ્પા મુદલિયાર, એ.આઈ.આર. ૧૯૫૨ મદ્રાસ ૬૭૦ માં, એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો હતો કે શું સામાવાળા રેલમાર્ગે ગોળ પુરો પાડવા માટે બાધ્ય હતો, જે ગોળના રેલમાર્ગે પરિવહન પર નિયંત્રણ મૂકતી સરકારની અધિસૂચના જારી થવાને કારણે અશક્ય બની ગયું હતું. પરિવહનના સાધનમાં થયેલા ફેરફારને કારણે થયેલો વધારાનો ખર્ચ વાદીએ વહન કરવાનો ઇનકાર કર્યો હતો. અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે, કરારનું પાલન અશક્ય બન્યું નહોતું એવું માન્ય રાખીએ તો પણ, સામાવાળાએ કરારનો ભંગ કર્યો નહોતો. વર્તમાન કેસમાં, સરકારના ઇનકારને કારણે નિકાસ અશક્ય બની ગઈ હતી.

૫૭. સરકાર દ્વારા પરવાનગી આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવેલ હોવાને કારણે, નાફેડ માટે પુરવઠો અમલમાં મૂકવો ગેરકાયદેસર બનત, અને બંને પક્ષોને આ બાબતનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હતું તથા તેમણે એ બાબતે સહમતિ દર્શાવી હતી કે આવી તાત્કાલિક પરિસ્થિતિમાં જથ્થાની અપૂરતી પુરવઠા થવાને કારણે કરાર રદ કરવામાં આવશે. તેથી, તેઓ આ કરારથી બંધાયેલા હતા. પંચનિર્ણય

એ પૂર્વધારણા પર આધારિત છે કે સરકારના ઇનકાર પછી પણ પુરવઠો કરવામાં આવી શક્યો હોત. જો પુરવઠો કરવામાં આવ્યો હોત, તો તે ગેરકાયદેસર બનત. તેથી, પક્ષકારોએ તેના રદ કરવા બાબતે સહમતિ દર્શાવી હતી, કારણ કે આવો પંચનિર્ણય ભારતમા લાગુ પડતા મૂળભૂત કાયદા અને જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ છે.

૫૮. તે પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે સરકારએ આગામી સીઝનમાં અગાઉની સીઝનના દરે પુરવઠો કરવામાં આવે તે અંગે યોગ્ય રીતે આક્ષેપ કર્યો હતો, ખાસ કરીને જ્યારે કિંમતોમાં ત્રણ ગણો વધારો થયો હતો. અનુવર્ધનપત્ર ત્યારબાદ અને અયોગ્ય રીતે કરવામાં આવ્યું હતું, અને પક્ષકારો સંપૂર્ણપણે સમજતા હતા કે જે દરે પુરવઠો કરવાનો પ્રસ્તાવ હતો તે દરે નિકાસ કરવાની સરકાર પરવાનગી આપશે નહીં, અને નાફેડ ભારત સરકારના માત્ર નહેરિકરણ એજન્ટ તરીકે કાર્યરત હતું. તેથી, આવા અયોગ્ય કરાર માટે સરકાર દ્વારા પરવાનગીનો ઇનકાર કરવો યોગ્ય હતો. અગાઉના વર્ષે બળજબરીય પરિસ્થિતિઓને કારણે તે ચીજવસ્તુનો પુરવઠો થઈ શક્યો નહોતો. ભારત સરકારની પરવાનગી વિના કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં ડિસેમ્બર ૧૯૮૦ અને જાન્યુઆરી ૧૯૮૧માં પુરવઠો કરવામાં આવી શક્યો હોત નહીં.

૫૯. ત્યારબાદનો પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે સરકાર દ્વારા લાદવામાં આવેલ પુરવઠો કરવા અંગેના પ્રતિબંધનો આધાર ફોરેન ચુકાદાઓ અધિનિયમની કલમ ૭ માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓના અર્થમાં એવોર્ડને અમલયોગ્ય ન રહે તે માટે પૂરતો હતો કે નહીં. કલમ ૭ નીચે ઉતારી આપવામાં આવે છે:

૭. ફોરેન પંચનિર્ણયોના અમલ માટેની શરતો –

(૧) આ અધિનિયમ હેઠળ ફોરેન એવોર્ડનો અમલ કરાવી શકાય નહીં

—

(એ) જો જે પક્ષકાર વિરુદ્ધ એવોર્ડનો અમલ કરાવવાનો માંગવામાં આવે છે, તે પક્ષકાર કેસનો નિવેડો કરતી અદાલત સમક્ષ આ બાબત સાબિત કરે કે

—

(૧) કરારના પક્ષકારો તેમના પર લાગુ પડતા કાયદા હેઠળ કોઈ અસમર્થતા હેઠળ હતા, અથવા ઉક્ત કરાર તે કાયદા હેઠળ માન્ય નથી, જેને પક્ષકારોએ તેના આધિન કર્યો છે, અથવા તે બાબતે કોઈ નિર્દેશ ન હોય તો, જે દેશમાં ચુકાદો આપવામાં આવ્યો હતો તે દેશના કાયદા હેઠળ; અથવા

(૨) કે તે પક્ષકારને મધ્યસ્થની નિમણૂક અંગે અથવા મધ્યસ્થી કાર્યવાહી અંગે યોગ્ય નોટિસ આપવામાં આવી નહોતી અથવા અન્યથા તે પોતાનો કેસ રજૂ કરવામાં અસમર્થ હતો; અથવા

(૩) એવોર્ડમાં એવા પ્રશ્નોનો વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે જે સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યા ન હતા, અથવા તેમાં કરારની વ્યાપ્તિની બહારની બાબતો અંગેના નિર્ણયો સમાવિષ્ટ છે:

પરંતુ શરતે કે, જો મધ્યસ્થતાને સોંપવામાં આવેલ મુદ્દાઓ અંગેના નિર્ણયો મધ્યસ્થતાને સોંપવામાં ન આવેલ મુદ્દાઓ અંગેના નિર્ણયો કરતાં અલગ પાડી શકાય, તો એવોર્ડનો તે ભાગ, જેમાં મધ્યસ્થતાને સોંપવામાં આવેલ

મુદ્દાઓ અંગેના નિર્ણયો સમાયેલ હોય, અમલમાં મૂકી શકાય; અથવા

(જ) મધ્યસ્થી સત્તાની રચના અથવા મધ્યસ્થી પ્રક્રિયા પક્ષકારો વચ્ચેના કરાર અનુસાર નહોતી અથવા, એવો કરાર ન હોય તો, જ્યાં મધ્યસ્થી કાર્યવાહી યોજાઈ હતી તે દેશના કાયદા અનુસાર નહોતી; અથવા

(પ) જે દેશમાં અથવા જે દેશના કાયદા હેઠળ તે ચુકાદો કરવામાં આવ્યો હતો, તે દેશની સક્ષમ સત્તા દ્વારા તે ચુકાદો હજી સુધી પક્ષકારો પર બંધનકારક બન્યો નથી અથવા તેને રદ કરવામાં આવ્યો છે અથવા સ્થગિત કરવામાં આવ્યો છે; અથવા

(બી) જો કેસ સાથે વ્યવહાર કરતી અદાલતને એવો સંતોષ થાય કે

(૧) વિવાદનો વિષય-વસ્તુ ભારતના કાયદા હેઠળ લવાદ દ્વારા નિરાકરણયોગ્ય નથી; અથવા

(૨) એવોર્ડનું અમલીકરણ જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ રહેશે .

(૨) જો જે અદાલત સમક્ષ કોઈ ફોરેન પંચાટનો આધાર લેવો માંગવામાં આવ્યો હોય તે એ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે ઉપ-કલમ (૧) ની કલમ (એ) ના ઉપ-ખંડ (પ) માં ઉલ્લેખિત સક્ષમ સત્તાધિકારી સમક્ષ પંચાટને રદ કરાવવા અથવા તેની અમલવારી સ્થગિત કરાવવા માટે અરજી કરવામાં આવી છે, તો અદાલત, જો તે યોગ્ય માને, તો પંચાટના અમલીકરણ અંગેના નિર્ણયને મુલતવી રાખી શકે છે અને પંચાટના અમલીકરણનો દાવો કરતી પક્ષની અરજી

પર અન્ય પક્ષને યોગ્ય સુરક્ષા પૂરી પાડવાનો આદેશ પણ કરી શકે છે.”

(ભાર મૂક્યો છે)

૬૦. કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે જો કેસ સાથે વ્યવહાર કરતી અદાલતને એવો સંતોષ થાય કે એવોર્ડનો અમલ જાહેર નીતિના વિરોધમાં જશે, તો ફોરેન એવોર્ડનો અમલ કરવામાં ન આવે. લાગુ પડતા કાયદા હેઠળ કરારના પક્ષકારો કોઈ અસમર્થતા હેઠળ હોય અથવા કરાર કાયદા મુજબ માન્ય ન હોય, તો કલમ ૭(૧)(એ)(૧) મુજબ એવા કેસમાં ફોરેન એવોર્ડનો અમલ પણ ન કરવામાં આવે. તે જ પ્રકારની આવશ્યકતા કલમ ૭(૧)(એ)(૨) માં પણ જોગવાઈમાં આવી છે, જ્યાં મધ્યસ્થની નિમણૂક અંગે યોગ્ય નોટિસ આપવામાં આવી ન હોય અથવા પક્ષકાર પોતાનો મામલો રજૂ કરવામાં અસમર્થ રહ્યો હોય. કલમ ૭(૧)(એ)(૩) માં જોગવાઈ છે કે જો એવોર્ડ એવા પ્રશ્નો સાથે સંબંધિત હોય જે સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યા ન હોય અથવા તેમાં કરારની પરિધિથી બહારના મુદ્દાઓ અંગેના નિર્ણયો સમાવિષ્ટ હોય, તો એવો એવોર્ડ અમલયોગ્ય રહેતો નથી. કલમ ૭(૧)(એ)(૪) મુજબ, જો મધ્યસ્થતા ટ્રિબ્યુનલની રચના અથવા પ્રક્રિયા પક્ષકારોના કરાર અનુસાર ન હોય, તો એવો એવોર્ડ અમલ માટે સક્ષમ રહેતો નથી.

૬૧. એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે કયા સમયે એવોર્ડને જાહેર નીતિના વિરોધમાં ગણવામાં આવી શકે. આ અદાલતે અનેક નિર્ણયો માં આ મુદ્દાનો વિચાર કર્યો છે. કરાર સંબંધિત “જાહેર નીતિ” અભિવ્યક્તિ તે દેશમાં અમલમાં મુકાતી એવોર્ડ

અંગેની તે દેશની જાહેર નીતિને સંબોધે છે જ્યાં તે એવોર્ડનો અમલ કરવામાં આવી રહ્યો હોય. કરાર અધિનિયમ, ૧૮૭૨ ની કલમ ૨૩ કઈ પ્રતિફળ અને કયા ઉદ્દેશો કાયદેસર છે અને કયા નથી તે અંગે જોગવાઈ કરે છે. જો અદાલત તેને અનૈતિક અથવા જાહેર નીતિના વિરોધમાં ગણે, તો તે પરિસ્થિતિમાં કરારનું પ્રતિફળ અથવા ઉદ્દેશ ગેરકાયદેસર કહેવાય, અને જે કરારનો ઉદ્દેશ અથવા પ્રતિફળ ગેરકાયદેસર હોય તેવો કોઈપણ કરાર શૂન્ય ગણાય.

૬૨. સેન્ટ્રલ ઇનલેન્ડ વોટર ટ્રાન્સપોર્ટ કોર્પોરેશન લિ. તથા અન્ય વિ. બ્રોજો નાથ ગાંગુલી તથા અન્ય ૧૯૮૬ (૩) એસ.સી.સી. ૧૫૬ માં, અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે કરાર અધિનિયમમાં જાહેર નીતિ અથવા જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ એવા અભિવ્યક્તિનો અર્થ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો નથી. જાહેર નીતિને શાસન કરતા સિદ્ધાંતોનો વિસ્તાર અથવા સુધારો થઈ શકે છે.

૬૩. રેનુસાગર પાવર કો. લિ. વિ. જનરલ ઇલેક્ટ્રિક કો., ૧૯૯૪ સપ્લિ. (૧) એસ.સી.સી. ૬૪૪ માં, ફોરેન એવોર્ડ્સ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી) (૨) હેઠળ “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગના અર્થ અંગે વિચારણા માટે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો અને જાહેર નીતિના નિયમને લાગુ કરતી વખતે દેશીય કાયદા સાથે સંકળાયેલા વિષય અને કાયદાઓના સંઘર્ષ સાથે સંકળાયેલા વિષય વચ્ચેનો ભેદ સમજાવવામાં આવ્યો હતો. અદાલતે માન્યું હતું કે ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શનના અનુચ્છેદ ૫(૨)(બી) માં ‘આંતરરાષ્ટ્રીય જાહેર નીતિ’ ની કાર્યક્ષમ વ્યાખ્યાના અભાવને કારણે કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં આવેલા “જાહેર નીતિ”

શબ્દપ્રયોગનો અર્થઘટન કરવું મુશ્કેલ છે અને એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે ઉક્ત જોગવાઈ હેઠળ જાહેર નીતિનો સિદ્ધાંત એવો અર્થ ધરાવે કે જે રીતે ભારતની અદાલતો તેને લાગુ કરે છે. આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ફોરેન એવોર્ડના અમલીકરણને જાહેર નીતિના આધાર પર એ કારણસર ઈનકાર કરવામાં આવશે કે જો આપું અમલીકરણ (૧) ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિ, (૨) ભારતના હિત, અને (૩) ન્યાય અથવા નૈતિકતા ના વિરુદ્ધ હોય. સંબંધિત ભાગ નીચે અવતરણરૂપે રજૂ કરવામાં આવે છે:

“ ૬૩. “આંતરરાષ્ટ્રીય જાહેર નીતિ”ની કાર્યક્ષમ વ્યાખ્યાના અભાવને ધ્યાનમાં લેતા, ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શનના અનુચ્છેદ ૫(૨)(બી)માં આવેલા “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ આંતરરાષ્ટ્રીય જાહેર નીતિ થાય એવો અર્થઘટન કરવો અમને મુશ્કેલ જણાય છે. અમારા મતે, ઉક્ત શબ્દપ્રયોગનો અર્થ એ રીતે કરવો જોઈએ કે જે અદાલતો સમક્ષ ફોરેન એવોર્ડના અમલીકરણની માંગ કરવામાં આવે છે, તે અદાલતો દ્વારા લાગુ કરવામાં આવતી જાહેર નીતિની સિદ્ધાંત તરીકે તેનો અર્થ લેવો. પરિણામે, ફોરેન એવોર્ડ્સ એક્ટની કલમ ૭(૧)(બી)(૨)માં આવેલ ‘જાહેર નીતિ’ શબ્દપ્રયોગનો અર્થ ભારતની અદાલતો દ્વારા લાગુ કરવામાં આવતી જાહેર નીતિની સિદ્ધાંત થાય છે. તેથી આ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે જાહેર આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂનના ક્ષેત્રમાં લાગુ પડતી જાહેર નીતિની સંકુચિત સંકલ્પના લાગુ કરવી જોઈએ કે મ્યુનિસિપલ કાનૂનના ક્ષેત્રમાં લાગુ પડતી જાહેર નીતિની વિશાળ સંકલ્પના લાગુ કરવી જોઈએ.

૬૫. તેથી એવો અર્થ નીકળે છે કે કલમ ૭(૧)(બી)(૨) હેઠળ સ્વીકાર્ય જાહેર નીતિના બચાવનો સંકીર્ણ અર્થઘટન કરવું જોઈએ. આ સંદર્ભમાં, એ ઉલ્લેખ કરવો પણ પ્રાસંગિક રહેશે કે ૧૯૨૭ ના જિનેવા કન્વેન્શન અધિનિયમના કલમ ૧(ઈ) હેઠળ, પંચનિર્ણયના અમલીકરણ સામે આ આધારે આક્ષેપ ઉઠાવવો સ્વીકાર્ય છે કે પંચનિર્ણયની માન્યતા અથવા અમલીકરણ તે દેશમાં, જ્યાં તેના પર આધાર રાખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તેની જાહેર નીતિ અથવા કાયદાના સિદ્ધાંતોના વિરુદ્ધ છે. આ જ અસરની જોગવાઈ ૧૮૩૭ ના પ્રોટોકોલ અને કન્વેન્શન અધિનિયમની કલમ ૭(૧) માં પણ છે, જે એવી આવશ્યકતા મૂકે છે કે ફોરેન પંચનિર્ણયનું અમલીકરણ ભારતની જાહેર નીતિ અથવા કાયદાના વિરુદ્ધ ન હોવું જોઈએ. કારણ કે “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગ પછી આવતા “અને ભારતનો કાયદો” શબ્દોથી આવરી ન લેવાયેલા ક્ષેત્રને આવરી લે છે, માત્ર કાયદાનું ઉલ્લંઘન થવું જ જાહેર નીતિના પ્રતિબંધને આકર્ષવા પૂરતું નથી, અને કાયદાના ઉલ્લંઘનથી વધુ કંઈક જરૂરી છે.

૬૬. ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શન, ૧૯૫૮ના અનુચ્છેદ ૫(૨)(બી) અને ફોરેન એવોર્ડ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી)(૨) એવી પરિકલ્પના કરતા નથી કે અમલના દેશના કાયદાના વિરુદ્ધ હોવાના આધારે કોઈ ફોરેન એવોર્ડની માન્યતા અને અમલનો ઇનકાર કરવામાં આવે; અને પડકારનો આધાર માત્ર એટલો સીમિત છે કે આવી માન્યતા અને અમલ તે દેશમાં, જ્યાં એવોર્ડ અમલમાં મુકવાનો છે, ત્યાંની જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ હોય. એવું સૂચવવા માટે કશું જ નથી

કે ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શનના અનુચ્છેદ ૫(૨)(બી) અને ફોરેન એવોર્ડ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં આવેલ “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગનો ઉપયોગ તે જ અર્થમાં કરાયેલો નથી જેમાં તેનો ઉપયોગ જીનેવા કન્વેન્શન, ૧૯૨૭ના અનુચ્છેદ ૧(સી) અને પ્રોટોકોલ એન્ડ કન્વેન્શન અધિનિયમ, ૧૯૩૭ની કલમ ૭(૧) માં કરવામાં આવ્યો હતો. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગ સંકુચિત અર્થમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યો છે અને જાહેર નીતિનો પ્રતિબંધ લાગુ પડવા માટે એવોર્ડનો અમલ ભારતના કાયદાના ઉદ્બંધન કરતાં વધુ કંઈકને સ્પર્શતો હોવો જોઈએ. કારણ કે ફોરેન એવોર્ડ અધિનિયમ ફોરેન એવોર્ડની માન્યતા અને અમલ સાથે સંબંધિત છે, જે ખાનગી આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના સિદ્ધાંતો દ્વારા શાસિત છે, તેથી ફોરેન એવોર્ડ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં આવેલ “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ આવશ્યક રીતે તે જ રીતે સમજવો પડશે જેમ ખાનગી આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના ક્ષેત્રમાં જાહેર નીતિના સિદ્ધાંતનો અમલ કરવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત માપદંડો લાગુ કરતાં એવું ઠરાવવું પડે કે કોઈ ફોરેન એવોર્ડનો અમલ આ આધાર પર નકારી શકાય કે તે જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ છે, જો એવો અમલ (૧) ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિના વિરુદ્ધ હોય; અથવા (૨) ભારતના હિતોના વિરુદ્ધ હોય; અથવા (૩) ન્યાય અથવા નૈતિકતાના વિરુદ્ધ હોય.

૬૭. ફોરેન એવોર્ડ્સ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી)(૨) હેઠળ જાહેર

નીતિના વ્યાપની તપાસ કર્યા બાદ, હવે અમે વિવિધ આધાર પર વિચારણા કરવા આગળ વધશું, જેના આધારે રેનુસાગર દ્વારા મધ્યસ્થી પંચના એવોર્ડના અમલીકરણને અવરોધવા માટે ઉક્ત જોગવાઈનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે. અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, રેનુસાગરે ઉક્ત જોગવાઈનો આશ્રય આ આધારે લીધો છે કે એવોર્ડનું અમલીકરણ જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ હશે, કારણ કે આવું અમલીકરણ —

(એ) માં ફેરાના ઉપબંધોનું ઉલ્લંઘન સામેલ થશે;

(બી) એ રેનુસાગરે દાખલ કરેલી રિટ અરજીમાં દિલ્લી વડી અદાલતે પસાર કરેલા આંતરિમ આદેશોની અવગણના ન કરવા બદલ રેનુસાગરને દંડિત કરવા બરાબર ગણાશે;

(સી) વ્યાજ પર ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજની વસૂલી શક્ય બનાવશે;

(ડી) થી હાનિપૂર્તિ પર હાનિપૂર્તિની ચુકવણીનું પરિણામ આવશે;

(ઈ) જનરલ ઇલેક્ટ્રિકને અયોગ્ય સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તેવું પરિણામ આવશે;

અમે વિદ્વાન વકીલની રજૂઆતોનું દરેક મથાળા હેઠળ અલગથી પરીક્ષણ કરીશું."

૬૪. ઓઈલ એન્ડ નેચરલ ગેસ કોર્પોરેશન લિ. વિ. સૌ પાઈપ્સ લિ., (૨૦૦૩) ૫ એસીસી ૭૦૫, માં, આ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે આર્બિટ્રેશન એન્ડ કોન્સિલિએશન અધિનિયમ, ૧૯૯૬ ની કલમ ૩૪ (૨)

(બી)(૨) હેઠળ, સ્થાનિક અવોર્સના સંદર્ભમાં, “ભારતની જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગને વિશાળ અર્થ આપવો જોઈએ. અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું:

“૧૫. પરિણામ એ છે કે — જો એવોર્ડ કાયદાની તત્વાત્મક જોગવાઈઓને અથવા અધિનિયમની જોગવાઈઓને વિરુદ્ધ હોય અથવા કરારની શરતોના વિરોધમાં હોય, તો તે સ્પષ્ટપણે ગેરકાયદેસર ગણાશે, જેમાં કલમ ૩૪ હેઠળ હસ્તક્ષેપ કરી શકાય. જોકે, પ્રક્રિયાની આવી ખામી સ્પષ્ટ હોવી જોઈએ અને તે પક્ષકારોના અધિકારોને અસર કરતી હોવી જોઈએ.

“ભારતની જાહેર નીતિ” શબ્દસમૂહને કયો અર્થ સોંપી શકાય?

૧૬. આગળની જે કલમનું અર્થઘટન આવશ્યક બને છે તે કલમ ૩૪ ની ઉપકલમ (૨)(બી) ની કલમ (૨) છે, જે અન્ય બાબતો ઉપરાંત એવી જોગવાઈ કરે છે કે જો મધ્યસ્થતાનો ચુકાદો “ભારતની જાહેર નીતિ” સાથે વિરોધાભાસ ધરાવતો હોય તો અદાલત તે રદ કરી શકે. “ભારતની જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગની વ્યાખ્યા અધિનિયમ હેઠળ આપવામાં આવી નથી. તેથી, ઉક્ત શબ્દને પ્રસંગાનુસાર અર્થ આપવો આવશ્યક છે અને સાથે સાથે કલમના હેતુ તથા અધિનિયમની યોજનાને પણ ધ્યાનમાં લેવું જરૂરી છે. વિવિધ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા વારંવાર એવું જણાવ્યું આવ્યું છે કે “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગની ચોક્કસ વ્યાખ્યા શક્ય નથી અને તે પેઢીથી પેઢી તેમજ સમયાંતરે બદલાઈ શકે છે. તેથી, “જાહેર નીતિ” ની કલ્પનાને અસ્પષ્ટ માનવામાં આવે છે, અને તે જે સંદર્ભમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે તેના આધારે તેનો સંકુચિત

અથવા વિસ્તૃત અર્થ સ્વીકાર્ય બની શકે છે. પૂર્વનિર્ણયના અભાવે, અદાલતે મધ્યસ્થતા અધિનિયમ, કરાર અધિનિયમ અને બંધારણીય જોગવાઈઓના આધારમાં રહેલા તત્વો અને સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં તેનો અર્થ નિર્ધારિત કરવો પડે છે.

૩૦. એ સાચું છે કે, અધિનિયમ હેઠળ, આર્બિટ્રેશન અધિનિયમ, ૧૯૪૦ ની કલમો ૨૩ અને ૨૮ જેવી કોઈ જોગવાઈ નથી, જેમાં વિશેષરૂપે એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે લવાઈએ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત કરાયેલ ચુક્તિસંગત સમયની અંદર નિર્ણય આપવો. એ પણ સાચું છે કે ક્યારેક, એક અથવા બીજા કારણસર લવાઈ કાર્યવાહી વિલંબિત થાય છે, પરંતુ પક્ષકારોએ યોગ્ય પગલું લઈને એવા યોગ્ય લવાઈ(ઓ) ની પસંદગી કરવી જરૂરી છે, જે તેઓ દ્વારા નિર્ધારિત કરાયેલ ચુક્તિસંગત સમયની અંદર મામલાનો નિકાલ કરી શકે. લવાઈ કાર્યવાહીનો નિકાલ કરવા માટેની સમયમર્યાદા દર્શાવવાની જવાબદારી તેમની છે. જે લવાઈ(ઓ) ચુક્તિસંગત સમયની અંદર મામલાનો નિકાલ કરી શકતા નથી, તેઓ સાથે આગળ ચાલુ રાખવું કે નહીં તે નક્કી કરવાનું પણ તેમની જ બાબત છે. તેમ છતાં, લવાઈઓ દ્વારા વિવાદનો નિર્ણય કરવા માટે સમયમર્યાદા ન નક્કી કરવામાં આવી હોવું, કલમ ૩૪ ના અર્થઘટન પર કોઈ અસર પાડી શકે નહીં. વધુમાં, વિવાદના ઝડપી નિકાલના હેતુને સિદ્ધ કરવા માટે, કાયદાનુસારનું ન્યાય બલિદાન આપી શકાય નહીં. અમારા મત મુજબ, નિર્ણયને અંતિમતા આપવા અને ઝડપી પદ્ધતિથી વિવાદનો ઉકેલ

લાવવા માટે અદાલતને મર્યાદિત અધિકારક્ષેત્ર આપવાનો હેતુ, સ્પષ્ટપણે ગેરકાનૂની નિર્ણયને અમલમાં રહેવાની પરવાનગી આપવામાં આવે તો વધુ જ નિષ્ફળ જશે. સ્પષ્ટપણે ગેરકાનૂની નિર્ણયને નિષ્ફળ બનાવવો આવશ્યક છે, નહિતર તે અનીયાયને પ્રોત્સાહન આપશે.

૩૧. તેથી, અમારા મતે, કલમ ૩૪ માં પ્રસંગાનુસાર વપરાયેલ “ભારતની જાહેર નીતિ” શબ્દસમૂહને વધુ વ્યાપક અર્થ આપવો આવશ્યક છે. એવું કહી શકાય કે જાહેર નીતિનો તાત્પર્ય એવા કેટલાક વિષય સાથે છે જે જાહેર હિત અને લોકકલ્યાણ સાથે સંબંધિત હોય. લોકકલ્યાણ માટે શું છે અથવા જાહેર હિતમાં શું છે, અથવા શું એવી વસ્તુ છે જે લોકકલ્યાણ અથવા જાહેર હિતને હાનિકારક અથવા નુકસાનકારક બની શકે, તે સમયાંતરે બદલાતું આવ્યું છે. છતાં, જે લવાઈ નિર્ણય તેના મુખપૃષ્ઠ પરથી જ કાયદાકીય જોગવાઈઓના સ્પષ્ટ ઉદ્દેશનમાં હોય, તેને જાહેર હિતમાં હોવાનું કહી શકાય નહીં. એવો લવાઈ નિર્ણય/ચુકાદો/નિર્ણય ન્યાયતંત્રના સંચાલન પર પ્રતિકૂળ અસર પહોંચાડવાની સંભાવના ધરાવે છે. તેથી, અમારા મતે, રેનુસાગર કેસ, ૧૯૯૪ સપ્ત. (૧) એસ.સી.સી. ૬૪૪ માં “જાહેર નીતિ” શબ્દને આપવામાં આવેલા સંકુચિત અર્થ ઉપરાંત, એવું ધારવું આવશ્યક છે કે જો લવાઈ નિર્ણય સ્પષ્ટપણે ગેરકાયદેસર હોય તો તેને રદ કરી શકાય. તેનું પરિણામ એવું થશે કે — જો લવાઈ નિર્ણય નીચે મુજબના વિરોધમાં હોય તો તેને રદ કરી શકાય:

(એ) ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિ; અથવા

(બી) ભારતના હિત; અથવા

(સી) ન્યાય અથવા નૈતિકતા, અથવા

(ડી) ઉપરાંત, જો તે સ્પષ્ટપણે ગેરકાયદેસર હોય.

ગેરકાયદેસરતા મામલાની મૂળભૂત જડ સુધી જતી હોવી જોઈએ અને જો ગેરકાયદેસરતા તુરંચ સ્વરૂપની હોય, તો એવું માનવામાં આવી શકશે નહીં કે એવોર્ડ જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ છે. એવોર્ડ એટલો અન્યાયી અને અયોગ્ય હોય કે તે અદાલતના અંતરાત્માને આઘાત પહોંચાડે, તો તેને પણ રદ કરી શકાય. આવો એવોર્ડ જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ છે અને તેને રદબાતલ ઠરાવવો આવશ્યક છે.”

વધારાની કસોટીઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી. ‘પ્રત્યક્ષ રીતે ગેરકાયદેસર’ એવો અભિવ્યક્તિપ્રયોગ સ્થાનિક એવોર્ડો સંબંધે જાહેર નીતિની વ્યાપ્તિમાં આવતો હોવાનું પણ માનવામાં આવ્યું હતું. ગેરકાયદેસરતા બાબતના મૂળ સુધી પહોંચતી હોય, અથવા જો એવોર્ડ અદાલતના અંતરાત્માને ઝંઝોડે, તો તે પ્રત્યક્ષ રીતે ગેરકાયદેસર ગણાય. પક્ષકારનો આશય કરારમાંથી નિષ્કર્ષિત કરવો જોઈએ. નોંધવામાં આવ્યું હતું કે મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી દરમિયાન થયેલી ગંભીર પ્રક્રિયાત્મક ખામીઓ એવોર્ડને યથાવત્ રાખવાનો ઇનકાર કરવા પૂરતું આધાર પૂરું પાડી શકે. હાલના મામલામાં, ઉપરોક્ત જાહેર નીતિ સંબંધિત પાસું વિચારતા અમે પ્રક્રિયાત્મક અનિયમિતતાઓના પ્રશ્ન પર નથી; અમારે મુખ્યત્વે કરારની કલમ ૧૪ને ધ્યાનમાં રાખીને આ કેસનું વિચારણા કરવું છે.

૬૫. શ્રી લાલ મહાલ લિમિટેડ વિ. પ્રોજેક્ટો ગ્રાનો સ્પા, (૨૦૧૪) ૨ એસ.સી.સી. ૪૩૩માં, રેનુસાગર (ઉપરોક્ત)નો અનુપાત લાગુ પાડવામાં આવ્યો હતો, અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ભારતની જાહેર નીતિની અભિવ્યક્તિ અને સંકલ્પના, તેના લાગુ પડવાના ક્ષેત્રમાં, ફોરેન પંચાટ નિર્ધારના અમલીકરણમાં સ્થાનિક પંચાટ નિર્ધારોના અમલીકરણની સરખામણીએ વધુ સંકુચિત છે. કોઈ ફોરેન પંચાટ નિર્ધાર ભારતની જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ છે તે આધારે તેના અમલીકરણનો ઈનકાર કરવા માટે માત્ર કાયદાના ઉદ્દેશ્ય કરતાં વધુ કંઈક આવશ્યક છે. આ અદાલતે આગળ એવું પણ મંતવ્ય વ્યક્ત કર્યું હતું કે કલમ ૪૮(૨)(બી)માં આવેલ “ભારતની જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ, ફોરેન એવોર્ડ્સ એક્ટની કલમ ૭(૧)(બી)(૨)માં આવેલા “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગના અર્થ જેવો જ છે. આગળ એવું પણ મંતવ્ય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યું હતું કે કરારની શરતો સાથે અસંગત એવા અહેવાલ પર આધાર રાખીને, અપીલકર્તાએ મેળવેલા અપીલ બોર્ડ દ્વારા કરાયેલ તથ્યો સંબંધિત ભૂલોના આધારે, તે ફોરેન પંચાટ નિર્ધાર ભારતની જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ છે એમ કહી તેની અમલક્ષમતામાં અવરોધ ઊભો થતો નથી, અને ફોરેન પંચાટ નિર્ધારોના અમલીકરણના તબક્કે અદાલત નિર્ધારના ગુણદોષમાં પ્રવેશ કરી શકતી નથી, અને નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

“૨૭. અમારી દૃષ્ટિએ, આ અદાલતે રેનુસાગર, ૧૯૯૪ સપ્લિ. (૧) એસ.સી.સી. ૬૪૪માં, ફોરેન એવોર્ડ્સ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી)(૨)ના

સંદર્ભમાં જે જણાવ્યું છે, તે ૧૯૯૬ના અધિનિયમની કલમ ૪૮(૨)(બી)ના ક્ષેત્ર અને વ્યાપ ઉપર સમાન રીતે લાગુ પડવું જોઈએ. રેનુસાગરમાં સ્પષ્ટ રીતે નિરૂપીત કરવામાં આવ્યું છે કે ફોરેન એવોર્ડ્સ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી) (૨)માં આવેલ “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગ ભારતની જાહેર નીતિનો સંદર્ભ આપે છે. કલમ ૭(૧)(બી)(૨)માં વપરાયેલ “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગનો અર્થ “ભારતની જાહેર નીતિ” એવો ઠરાવવામાં આવ્યો હતો. ઘરેલુ કાયદાથી સંચાલિત બાબત અને કાયદાઓના સંઘર્ષ સંકળાયેલા મામલામાં જાહેર નીતિના નિયમ વચ્ચેનો ભેદ રેનુસાગરમાં નોંધવામાં આવ્યો છે. આ બધાને ધ્યાનમાં લેતા, કલમ ૪૮(૨)(બી) હેઠળની તપાસના વ્યાપ બાબતે રેનુસાગર લાગુ ન પડે એવું માનવાનું કોઈ કારણ નથી. રેનુસાગરને અનુસરતાં, અમે માનીએ છીએ કે કલમ ૪૮(૨)(બી)ના હેતુઓ માટે “ભારતની જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગને સંકુચિત અર્થ આપવો જોઈએ અને ફોરેન એવોર્ડનો અમલ એ આધારે નકારવામાં આવશે કે તે ભારતની જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ છે, જો તે રેનુસાગરમાં સૂચિબદ્ધ કરાયેલ ત્રણ શ્રેણીઓમાંથી કોઈ એક હેઠળ આવતો હોય. જોકે “ભારતની જાહેર નીતિ” એવો એક જ શબ્દપ્રયોગ કલમ ૩૪(૨)(બી)(૨) તથા કલમ ૪૮(૨)(બી) બંનેમાં વપરાયો છે અને “ભારતમાં જાહેર નીતિ”ની સંકલ્પના બંને કલમોમાં સ્વરૂપે સમાન છે, તેમ છતાં અમારી દૃષ્ટિએ, આ બંને કલમોની બાબતમાં તેની લાગુ પડતામાં પરિમાણનો ફરક છે. કલમ ૪૮(૨)(બી)ના હેતુઓ માટે “ભારતની જાહેર નીતિ”ના સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ, ઘરેલુ લવાઈ

એવોર્ડના સંદર્ભમાં એ જ શબ્દપ્રયોગના ઉપયોગ કરતાં વધુ મર્યાદિત છે.

૨૯. તે મુજબ અમે ઠરાવીએ છીએ કે ફોરેન એવોર્ડના અમલીકરણને કલમ ૪૮(૨)(બી) હેઠળ માત્ર ત્યારે જ નકારવામાં આવશે, જ્યારે આવું અમલીકરણ (૧) ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિ; અથવા (૨) ભારતના હિતો; અથવા (૩) ન્યાય અથવા નૈતિકતા, ના વિરોધમાં હોય. સૌ પાઈપ્સમાં કલમ ૩૪(૨)(બી)(૨) માં આવેલ “ભારતની જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગને અપાયેલો વ્યાપક અર્થ, કલમ ૪૮(૨)(બી) હેઠળ ફોરેન એવોર્ડના અમલીકરણ અંગે આક્ષેપ ઉઠાવવામાં આવે ત્યારે લાગુ પડતો નથી.

૪૭. ફોરેન એવોર્ડના અમલીકરણક્ષમતા અંગે વિચારણા કરતી વખતે, અદાલત ફોરેન એવોર્ડ પર અપીલી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી નથી અને તે એ બાબતની પણ પૂછપરછ કરતી નથી કે ફોરેન એવોર્ડ આપતી વખતે કોઈ ભૂલ કરવામાં આવી હતી કે નહીં. કલમ ૪૮(૨)(બી) હેઠળ ફોરેન એવોર્ડના અમલીકરણનો ઇનકાર માત્ર ત્યારે જ કરી શકાય, જો આવું અમલીકરણ નીચે મુજબની બાબતોના વિરુદ્ધ હોવાનું જણાય: (૧) ભારતીય કાનૂનની મૂળભૂત નીતિ; અથવા (૨) ભારતના હિતો; અથવા (૩) ન્યાય અથવા નૈતિકતા. અપીલકર્તા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા આક્ષેપો આ પૈકીની કોઈપણ શ્રેણીમાં આવતા નથી અને તેથી, કલમ ૪૮(૨)(બી) હેઠળ પરિકલ્પિત ભારતની જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ ફોરેન એવોર્ડો હોવાનું માનવામાં આવી શકે નહીં”

૬૬. એસોસિએટ બિલ્ડર્સ વિ. દિલ્લી ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી,

(૨૦૧૫)૩ એસ.સી.સી. ૪૯ માં, અદાલતે “જાહેર નીતિ” અભિવ્યક્તિનું અર્થઘટન કરવા માટે રેનુસાગર (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો. અદાલતે એવું ઠરાવ્યું હતું કે ભારતીય કાનૂનની મૂળભૂત નીતિનો અર્થ (૧) કાયદાઓ અને ન્યાયિક પૂર્વનિર્ણયોનું પાલન, (૨) ન્યાયિક અભિગમની આવશ્યકતા, (૩) પ્રાકૃતિક ન્યાયનું પાલન, અને (૪) યુક્તિયુક્તતાના ધોરણો એવો થાય છે. વિવિધ નિર્ણયોનું વિચારણાં કર્યા પછી, પ્રગટ ગેરકાયદેસરતા ઉપરાંત ન્યાય અને નૈતિકતાના તત્વ અંગે અદાલતે આ પ્રમાણે નિરીક્ષણ કર્યું:

“૧૮. રેનુસાગર પાવર કો. લિ. વિ. જનરલ ઇલેક્ટ્રિક કો. , ૧૯૯૪ સપ્ (૧) એસસીસી ૬૪૪ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે ફોરેન એવોર્ડ્સ (માન્યતા અને અમલવારી) અધિનિયમ, ૧૯૬૧ ની કલમ ૭(૧)(બી)(૨) નું અર્થઘટન કર્યું હતું:

“ ૭. ફોરેન એવોર્ડ્સના અમલીકરણ માટેની શરતો .—(૧) આ અધિનિયમ હેઠળ કોઈ ફોરેન એવોર્ડનું અમલીકરણ થઈ શકશે નહીં—

* **

(બી) જો કેસની સુનાવણી કરતી અદાલત આ બાબતે સંતુષ્ટ હોય કે—

* **

(૨) પંચાટના અમલીકરણથી જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ જશે.”

ફોરેન પંચનિર્ણયના સંદર્ભમાં “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગનું અર્થઘટન કરતાં, અદાલતે ઠરાવ્યું કે નીચેના વિરુદ્ધનો પંચનિર્ણય

(૧) ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિ,

(૨) ભારતનું હિત,

(૩) ન્યાય અથવા નૈતિકતા,

ભારતની જાહેર નીતિ વિરુદ્ધ હોય તે કારણે તે રદ કરવામાં આવશે. આગળ જઈને એવું પણ ઠરાવાયું હતું કે ફોરેન વિનિમય નિયંત્રણ અધિનિયમની જોગવાઈઓનો ભંગ ભારતની જાહેર નીતિ વિરુદ્ધ ગણાશે, કારણ કે તે કાયદો રાષ્ટ્રીય આર્થિક હિત માટે ઘડવામાં આવ્યો છે જેથી રાષ્ટ્ર માટે આર્થિક અસ્તિત્વ ટકાવવા આવશ્યક એવા ફોરેન વિનિમયનું નુકસાન ન થાય (જુઓ એસ.સી.સી. પૃષ્ઠ ૬૮૫, પરિચ્છેદ ૭૫). તે જ રીતે, ભારતમાં ઉચ્ચ અદાલતો દ્વારા પારિત કરાયેલા આદેશોની અવગણના કરવી પણ ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિના ભંગ સમાન થઈ શકે, પરંતુ માત્ર કાયદાની વિરુદ્ધ હોય તે હદે જ વ્યાજ ઉપર સંચિત વ્યાજની વસૂલી કરવી, ભારતીય કાયદાની કોઈ મૂળભૂત નીતિનું ઉલ્લંઘન ગણાશે નહીં (જુઓ એસ.સી.સી. પૃષ્ઠો ૬૮૯ અને ૬૯૩, પરિચ્છેદો ૮૫ અને ૮૫).

૨૭. સૌ પાર્લિયમેન્ટ [(૨૦૦૩) ૫ એસ.સી.સી. ૭૦૫] ના ચુકાદામાં સમાવવામાં આવેલા દરેક મથાળાઓ તરફ આવતાં, અમે પ્રથમ “ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિ” શીર્ષકવાળા મથાળાનો વિચાર કરીશું. રેણુસાગર [૧૯૯૪ સપ્લ. (૧) એસ.સી.સી. ૬૪૪] ના ચુકાદામાંથી પહેલેથી જ જોવામાં આવ્યું છે કે ફોરેન વિનિમય અધિનિયમનો ભંગ અને ભારતમાં ઉચ્ચતર

અદાલતોના આદેશોની અવગણના કરવી, ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિના વિરુદ્ધ હોવાનું ગણાશે. આમાં એટલું ઉમેરવામાં આવી શકે કે ઉચ્ચતર અદાલતના ચુકાદાની બંધનકારક અસરની અવગણના કરવી પણ ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિનું સમાન રીતે ઉલ્લંઘનરૂપ ગણાશે.

૩૬. જાહેર નીતિનો ત્રીજો આધાર એવો છે કે જો કોઈ ચુકાદો ન્યાય અથવા નૈતિકતા વિરુદ્ધ હોય. કાયદામાં આ બે ભિન્ન સંકલ્પનાઓ છે. કોઈ ચુકાદો ન્યાયવિરુદ્ધ છે એવું ત્યારે જ કહી શકાય જ્યારે તે અદાલતના અંતરાત્માને ઝંઝોળી નાખે. તેનું એક ઉદાહરણ આપી શકાય. માની લો કે કોઈ દાવેદાર પોતાનો દાવો રૂપિયા ૩૦ સુધી મર્યાદિત રાખવાથી સંતુષ્ટ છે

મધ્યસ્થ સમક્ષ દાખલ કરાયેલા દાવા-નિવેદનમાં લાખોની માંગ કરવામાં આવી છે અને કોઈ પણ તબક્કે તે વધુ કોઈ રકમનો દાવો કરવાની માંગ કરતો નથી. અંતે મધ્યસ્થ ચુકાદા દ્વારા કોઈ સ્વીકાર્ય કારણ કે ચુકિત વિના તેને રૂ. ૪૫ લાખ ફાળવવામાં આવે છે. સ્પષ્ટ છે કે આ બાબત અદાલતના અંતરાત્માને આઘાત પહોંચાડે તેવી છે અને તેથી મધ્યસ્થ ચુકાદો “ન્યાય”ના વિરુદ્ધ હોવાના આધાર પર રદ કરવા પાત્ર બનશે.

૪૦. હવે અમે જાહેર નીતિના ચોથા મથાળે, અર્થાત્ સ્પષ્ટ ગેરકાયદેસરતા, પર આવીએ છીએ. એ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે કલમ ૩૪(૨) (બી) ની સ્પષ્ટીકરણ હેઠળ, જો ચુકાદાપત્રની રચના છેતરપિંડી અથવા ભ્રષ્ટાચારથી પ્રેરિત થઈ હોય અથવા તેનાથી પ્રભાવિત થઈ હોય, તો એવું

કહેવામાં આવે છે કે તે ચુકાદાપત્ર ભારતની જાહેર નીતિ સાથે વિસંગત છે. આ આધાર કદાચ ઇંગ્લેન્ડની અદાલતો દ્વારા ઇંગ્લિશ કાયદા હેઠળ ચુકાદાપત્રોને રદ કરવાનો સર્વપ્રથમ આધાર હતો. આ આધારમાં વધુમાં (૧૮૦૨ માં) એવો આધાર ઉમેરાયો કે જો મધ્યસ્થ દ્વારા કાયદાની ભૂલ થઈ હોય તો મધ્યસ્થીય ચુકાદાપત્ર રદ કરવામાં આવશે. આ બાબત ડેનિંગ, એલ.જે. દ્વારા આર. વિ. નોર્થમ્બરલેન્ડ કમ્પન્સેશન અપીલ ટ્રિબ્યુનલ, એક્સ પી શો, (૧૮૫૨) ૧ ઓલ ઈ.આર. ૧૨૨ : (ઓલ ઈ.આર. પૃ. ૧૩૦ ડી-ઈ : કે.બી. પૃ. ૩૫૧) માં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે:

હવે સાંવિધાનિક ન્યાયાધિકરણોને બાજુએ રાખીને, હું મધ્યસ્થોના નિર્ણયો તરફ વળું છું. કિંગ્સ બેન્ચની અદાલતે ક્યારેય પ્રમાણપત્ર પરિપત્ર દ્વારા મધ્યસ્થના નિર્ણયમાં હસ્તક્ષેપ કર્યો નહોતો, કારણ કે તે ખાનગી ન્યાયાધિકરણ હતું અને રાજસત્તાત્મક પરિપત્રોના અધિકારક્ષેત્ર હેઠળ આવતું નહોતું. જો નિર્ણયને અદાલતનો નિયમ બનાવવામાં આવ્યો ન હોય, તો પીડિત પક્ષકારને ઉપલબ્ધ એકમાત્ર માર્ગ એવો હતો કે તે નિર્ણયના આધારે દાખલ થયેલી કાર્યવાહીને પ્રતિરોધ કરે અથવા સમન્યાયમાં દાવો દાખલ કરે. જો નિર્ણયને અદાલતનો નિયમ બનાવવામાં આવ્યો હોય, તો મધ્યસ્થના દુરાચારના આધાર પર, એટલે કે તે ભ્રષ્ટાચાર અથવા અન્ય અયોગ્ય સાધનો દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવ્યો હતો તે કારણસર, તેને રદ કરવા માટે અદાલતમાં અરજ કરી શકાતી હતી (જુઓ સ્ટેચ્યુટ્સ ૯ અને ૧૦ વિલ. ૩, સી. ૧૫).એક સમયે મધ્યસ્થ દ્વારા

કાયદાની ભૂલના આધાર પર નિર્ણયને અસ્તવ્યસ્ત કરી શકાતો નહોતો, કારણ કે તેને દુરાચાર અથવા અયોગ્ય સાધનો કહી શકાય તેમ નહોતું, પરંતુ અંતે કેન્ટ વિ. એલ્સ્ટોબ , (૧૮૦૨) ૩ ઇસ્ટ ૧૮, માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે કોઈ નિર્ણય તેના મુખપૃષ્ઠ પર જ કાયદાની ભૂલ દર્શાવી હોય તો તેને રદ કરી શકાય. હોજિકન્સન વિ. ફર્ની , (૧૮૫૭) ૩ સીબી (એનએસ) ૧૮૯, માં વિલિયમ્સ, જે., દ્વારા તેનો ખેદ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ હવે આ સિદ્ધાંત સુસ્થાપિત છે.

૬૭. રસાન્યોંગ એન્જિનિયરિંગ એન્ડ કન્સ્ટ્રક્શન કો. લિ. વિ. નેશનલ હાઇવેઝ ઓથોરિટી ઓફ ઇન્ડિયા (એનએચએઆઈ), (૨૦૧૯) ૮ સ્કેલ ૪૧ માં, અદાલતે જાહેર નીતિ અંગે એવું ઠરાવ્યું હતું:

“૨૩. તેથી, જે વાત સ્પષ્ટ થાય છે તે એ છે કે “ભારતની જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગ, ભલે તે કલમ ૩૪માં સમાવાયેલ હોય કે કલમ ૪૮માં, હવે તેનો અર્થ એસોસિયેટ બિલ્ડર્સ (ઉપરોક્ત) ના પરિચ્છેદ ૧૮ અને ૨૭માં સમજાવ્યા મુજબ “ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિ” એવો થશે, અર્થાત્ ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિને આ શબ્દપ્રયોગ અંગેની “રેનુસાગર” વાળી સમજ સુધી મર્યાદિત કરવામાં આવશે. તેનો આવશ્યક અર્થ એ થશે કે વેસ્ટર્ન ગેકો (ઉપરોક્ત) દ્વારા કરવામાં આવેલ વિસ્તરણ હવે દૂર કરવામાં આવ્યું છે. સંક્ષેપમાં, એસોસિયેટ બિલ્ડર્સ (ઉપરોક્ત) ના પરિચ્છેદ ૨૮ અને ૨૯માં સમજાવ્યા મુજબ વેસ્ટર્ન ગેકો (ઉપરોક્ત) હવે અમલમાં રહેશે નહીં, કારણ કે

મધ્યસ્થએ ન્યાયિક અભિગમ અપનાવ્યો નથી એવા આધાર પર પંચનિર્ણયમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો બહાનો લઈને અદાલતનો હસ્તક્ષેપ પંચનિર્ણયના ગુણદોષના આધારે થશે, જે સુધારા પછી અનુમત્ય નથી. તેમ છતાં, જ્યાં સુધી કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનો પ્રશ્ન છે, જેમ કે ૧૯૯૬ના અધિનિયમની કલમો ૧૮ અને ૩૪(૨)(એ)(૩)માં સમાવાયેલ છે, ત્યાં સુધી આ સિદ્ધાંતો પંચનિર્ણયને પડકારવાના આધાર તરીકે યથાવત્ રહે છે, જેમ કે એસોસિયેટ બિલ્ડર્સ (ઉપરોક્ત) ના પરિચ્છેદ ૩૦માં દર્શાવ્યું છે.

૨૬. ભારતમાં કરાયેલા આંતરિક પંચનિર્ણયો અંગે જ્યાં સુધી સંબંધ છે, ત્યાં સુધી હવે કલમ ૩૪ માં સુધારા અધિનિયમ, ૨૦૧૫ દ્વારા ઉમેરવામાં આવેલી ઉપકલમ (૨એ) હેઠળ એક વધારાનું આધાર ઉપલબ્ધ છે. અહીં, પંચનિર્ણયના મુખપૃષ્ઠ પરથી જ સ્પષ્ટ દેખાતી પ્રગટ ગેરકાનૂનીતા હોવી આવશ્યક છે, જે એવી ગેરકાનૂનીતાને સૂચવે છે કે જે મુદ્દાના મૂળ સુધી જાય છે, પરંતુ જે માત્ર કાયદાની ભૂલભરેલી લાગુ પાડણી જેટલી નથી. સંક્ષેપમાં, “ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિ” ની પરિધિમાં જે આવતું નથી, અર્થાત્ જાહેર નીતિ અથવા જાહેર હિત સાથે સંબંધિત ન હોય તેવી કોઈ ધારા-ઉદ્વેગન, તેને પ્રગટ ગેરકાનૂનીતાના આધાર પર પંચનિર્ણય રદ કરવાની બાબતમાં પાછળના દરવાજેથી દાખલ કરી શકાય નહીં.

૩૦. નોંધવા જેવી મહત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે એસોસિયેટ બિલ્ડર્સ (ઉપરોક્ત) ના પરિચ્છેદ ૩૧ અને ૩૨ માં જે રીતે સમજાવવામાં આવ્યું છે તે

મુજબનો તર્કવિરુદ્ધ નિર્ણય, ભલે હવે “ભારતની જાહેર નીતિ” હેઠળ પડકારનો આધાર ન રહ્યો હોય, તો પણ તે ચોક્કસપણે એવોર્ડના મુખપૃષ્ઠ પર પ્રગટ થતી પ્રત્યક્ષ ગેરકાયદેસરતા ગણાશે. તેથી, સંપૂર્ણપણે કોઈ પુરાવા વિના આધારિત નિષ્કર્ષ, અથવા જે એવોર્ડ તેના નિર્ણય સુધી પહોંચવામાં અગત્યના પુરાવાને અવગણે છે, તે તર્કવિરુદ્ધ ગણાશે અને પ્રત્યક્ષ ગેરકાયદેસરતાના આધારે રદ કરવા પાત્ર બનશે. વધુમાં, મધ્યસ્થ દ્વારા પક્ષકારોની પીઠ પાછળથી મેળવવામાં આવેલા દસ્તાવેજોના આધાર પર કરવામાં આવેલ નિષ્કર્ષ પણ કોઈ પુરાવા વિના આધારિત નિર્ણય તરીકે જ ગણાશે, કારણ કે એવો નિર્ણય પક્ષકારો દ્વારા રજૂ કરાયેલા પુરાવા પર આધારિત નથી, અને તેથી તેને પણ તર્કવિરુદ્ધ તરીકે વર્ણવવો પડશે.

૩૧. સુધારેલ અધિનિયમ હવે લાગુ પડશે અને આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક લવાદમાં લવાદી એવોર્ડને રદ કરવા માટેનું “પેટન્ટ ઇલિગાલિટી”નું કારણ લાગુ નહીં પડે, તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં, હાલના કેસના તથ્યોને અનુરૂપ કલમ ૩૪(૨)(એ)(૩) અને (૪) માં સમાવાયેલા આધારનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી બને છે.

૩૩. રેનુસાગર (ઉપરોક્ત) મામલામાં, આ અદાલતે ફોરેન એવોર્ડને ફોરેન એવોર્ડો(માન્યતા અને અમલીકરણ) અધિનિયમ, ૧૯૬૧ [“ફોરેન એવોર્ડો અધિનિયમ”] ની કલમ ૭ હેઠળ પડકારવામાં આવેલા પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કર્યો હતો. ત્યારબાદ ફોરેન એવોર્ડો અધિનિયમને ૧૯૯૬ના અધિનિયમ દ્વારા રદ

કરવામાં આવ્યો છે. તેમ છતાં, ફોરેન એવોર્ડો અધિનિયમની કલમ ૭માં એવા આધારો સમાવાયેલા હતા જે ફોરેન લવાદી એવોર્ડોની માન્યતા અને અમલીકરણ અંગેના કન્વેન્શન, ૧૯૫૮ [“ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શન”] ના અનુચ્છેદ ૫ માંથી લેવામાં આવ્યા હતા, અને જે ૧૯૯૬ના અધિનિયમની કલમો ૩૪ અને ૪૮ જેવી જ ભાષામાં લગભગ સમાવાયેલ છે, તેથી ભારતમાં આપવામાં આવેલા ફોરેન એવોર્ડો અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાવસાયિક લવાદ અંગે ન્યાયિક પુનર્વિલોકનના પરિમાણોને સમજવામાં આ ઉક્ત ચુકાદો અત્યંત મહત્વનો છે, કારણ કે અનુક્રમે કલમો ૩૪ અને ૪૮ હેઠળ પડકાર/અમલીકરણના ઈનકારના આધારો સમાન છે. ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શનનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, આ અદાલતે કલમો ૩૪/૪૮ હેઠળના આધારો અંગે તપાસની વ્યાપ્તિ નિર્ધારિત કરી (જે ફોરેન એવોર્ડો અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળના આધારોને સમકક્ષ છે અને જેને અદાલતે વિચારણા હેઠળ લીધા હતા), અને આ મુજબ ઠરાવ્યું:

૩૪. ૧૯૨૭ના જિનીવા કન્વેન્શન હેઠળ, ફોરેન લવાદી એવોર્ડને માન્યતા અથવા તેનો અમલ મેળવવા માટે, કલમ ૧ના ઉપખંડો (એ) થી (ઈ) માં નિર્ધારિત આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરવી જરૂરી હતી અને કલમ ૨માં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૧માં નિર્ધારિત શરતો પૂર્ણ થયેલી હોય તોય, જો અદાલત ઉપખંડો (એ), (બી) અને (સી) માં ઉલ્લેખિત બાબતો વિષે સંતોષ પામે, તો એવોર્ડની માન્યતા અને તેનો અમલ નકારવામાં આવશે. ફોરેન એવોર્ડોની માન્યતા અને અમલ માટે લાગુ પડતા સિદ્ધાંતો, તાત્પર્યમાં, અંગ્રેજ

અદાલતો દ્વારા સામાન્ય કાયદા હેઠળ સ્વીકારવામાં આવેલા સિદ્ધાંતો સમાન છે. (જુઓ ડાઇસી એન્ડ મોરિસ, ધ કોનફ્લિક્ટ ઓફ લૉઝ, ૧૧મી આવૃત્તિ, ખંડ ૧, પૃષ્ઠ ૫૭૮). તેમ છતાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે જિનીવા કન્વેન્શનમાં કેટલીક એવી ખામીઓ હતી, જેણે લવાદ દ્વારા વિવાદોના ઝડપી નિરાકરણમાં અવરોધ ઊભો કર્યો હતો. ન્યૂ યૉર્ક કન્વેન્શનનો હેતુ, ફોરેન એવોર્ડોની માન્યતા અને અમલ મેળવવા માટે ઘણી વધુ સરળ અને અસરકારક પદ્ધતિ પ્રદાન કરીને, ઉપરોક્ત ખામીઓનું નિવારણ કરવાનો છે. ન્યૂ યૉર્ક કન્વેન્શન હેઠળ, જે પક્ષ સામે એવોર્ડનો અમલ માંગવામાં આવે છે તે પક્ષ કલમ પના ઉપખંડ (૧) ના ઉપખંડો (એ) થી (ઈ) માં દર્શાવેલ આધારોથી ફોરેન એવોર્ડની માન્યતા અને અમલ સામે વાંધો ઉઠાવી શકે છે અને અદાલત પોતાની જ પહેલ પર પણ, કલમ પના ઉપખંડ (૨) ના ઉપખંડો (એ) અને (બી) માં દર્શાવેલ બે વધારાના કારણોના આધારે, ફોરેન એવોર્ડની માન્યતા અને અમલ નકારી શકે છે. કલમ પના ઉપખંડ (૧) ના ઉપખંડો (એ) થી (ઈ) અને ઉપખંડ (૨) ના ઉપખંડો (એ) અને (બી) માં દર્શાવેલ કોઈપણ આધાર, એવોર્ડના ગુણદોષના આધાર પર તેની સામે પડકાર ગોઠવવાનો અનુમાન કરતો નથી.

૩૫. આલ્બર્ટ જાન વાન ડેન બર્ગે તેમના ગ્રંથ ૧૯૫૮ની ન્યૂ યૉર્ક આનિટ્રેશન કન્વેન્શન: એકરૂપ ન્યાયિક અર્થઘટન તરફ માં નીચેનો મત વ્યક્ત કર્યો છે:

સામાન્ય રીતે સ્વીકારવામાં આવેલ કન્વેન્શનની વ્યાખ્યા મુજબ, જે

અદાલત સમક્ષ ફોરેન એવોર્ડના અમલીકરણની માંગ કરવામાં આવે છે, તે અદાલત એવોર્ડના ગુણદોષની સમીક્ષા કરી શકતી નથી. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે અમલીકરણ નકારવાના આધારની સંપૂર્ણ ચાટી, જે આર્ટિકલ ૫ માં ઉલ્લેખિત છે, તેમાં મધ્યસ્થકર્તા દ્વારા થયેલી હકીકત અથવા કાયદાની ભૂલનો સમાવેશ થતો નથી. વધુમાં, કન્વેન્શન હેઠળ અમલીકરણ કરનાર ન્યાયાધીશનું કાર્ય મર્યાદિત સ્વરૂપનું છે. તેમના દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતો નિયંત્રણ એટલાં સુધી મર્યાદિત છે કે આર્ટિકલ ૫(૧) હેઠળ અમલીકરણ નકારવાના આધારોના આધાર પર સામાવાળા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ આક્ષેપ વાજબી છે કે નહીં અને એવોર્ડનું અમલીકરણ તેના દેશના કાયદાની જાહેર નીતિનો ભંગ કરશે કે નહીં તેની ચકાસણી કરવી. આ મર્યાદાને આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થતાના તે સિદ્ધાંતના પ્રકાશમાં જોવી જોઈએ કે રાષ્ટ્રીય અદાલતે મધ્યસ્થતાના તત્વગત વિષયમાં હસ્તક્ષેપ કરવો જોઈએ નહીં.” (પૃ. ૨૬૯)

૩૬. તે જ રીતે એલન રેડફર્ન અને માર્ટિન હન્ટરે જણાવ્યું છે:

ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શન જે એવોર્ડ પર લાગુ પડે છે તેવા એવોર્ડના ગુણદોષના મુદ્દે કોઈપણ પ્રકારની પુનઃસમીક્ષાને અનુમતિ આપતું નથી અને, આ દૃષ્ટિએ, તે એવોર્ડને પડકારવા અંગે શાસન કરતી કેટલીક રાષ્ટ્રીય કાનૂની પ્રણાલીઓની જોગવાઈઓથી ભિન્ન છે, જેમાં કાનૂની મુદ્દાઓ પર અદાલતો સમક્ષ અપીલ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી શકે છે.”

(રેડફર્ન અને હન્ટર, આંતરરાષ્ટ્રીય વાણિજ્યિક મધ્યસ્થીના કાયદા અને

પ્રથા, રમી આવૃત્તિ, પૃ. ૪૬૧.)

૩૭. તેથી, અમારી દૃષ્ટિએ, ફોરેન એવોર્ડ્સ અધિનિયમ, ૧૯૬૧ હેઠળ ફોરેન એવોર્ડના અમલીકરણ માટેની કાર્યવાહીમાં, જે અદાલત સમક્ષ એવોર્ડ અમલમાં મૂકવાનો માગવામાં આવે છે તે અદાલત સમક્ષની તપાસની વ્યાપ્તિ અધિનિયમની કલમ ૭ માં ઉલ્લેખિત આધાર સુધી મર્યાદિત છે અને તે ઉક્ત કાર્યવાહીનો કોઈ પક્ષકારને ગુણદોષના આધારે એવોર્ડને પડકારવાની પરવાનગી આપતી નથી.

XXX XXX XXX

૬૫. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે કલમ ૭(૧)(બી)(૨) હેઠળ અનુમત્ય જાહેર નીતિના બચાવનું સંકુચિત અર્થઘટન થવું જોઈએ. આ સંદર્ભમાં, એ ઉલ્લેખ કરવો પણ પ્રાસંગિક રહેશે કે જિનીવા કન્વેન્શન અધિનિયમ, ૧૯૨૭ ની કલમ ૧(ઈ) હેઠળ, લવાટી ચુકાદાના અમલવારી સામે એ આધારે વાંધો ઉઠાવવો અનુમત્ય છે કે ચુકાદાની માન્યતા અથવા અમલવારી, જે દેશમાં તેના પર આધાર રાખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે દેશની જાહેર નીતિ અથવા કાયદાના સિદ્ધાંતોના વિરુદ્ધ છે. આવો જ પ્રભાવ પ્રોટોકોલ એન્ડ કન્વેન્શન અધિનિયમ, ૧૮૩૭ (સિક ૧૮૩૭) ની કલમ ૭(૧) ની જોગવાઈનો છે, જે અનુસાર ફોરેન ચુકાદાની અમલવારી ભારતની જાહેર નીતિ અથવા ભારતના કાયદાના વિરુદ્ધ હોવી જોઈએ નહીં. કારણ કે “જાહેર નીતિ” અભિવ્યક્તિ તે ક્ષેત્રને આવરી લે છે જે આ અભિવ્યક્તિ પછી આવતા “અને ભારતનો કાયદો”

શબ્દોથી આવરી લેવાતો નથી, માત્ર કાયદાનો ભંગ જ જાહેર નીતિના પ્રતિબંધને આકર્ષિત નહીં કરે અને કાયદાના ભંગથી વધારાનું કંઈક જરૂરી રહેશે.

૬૬. ૧૯૫૮ના ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શનના અનુચ્છેદ ૫(૨)(બી) અને ફોરેન અપોર્ટ્સ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી)(૨) એ ફોરેન અપોર્ટની કબૂલાત અને અમલવારીને એ આધાર પર નકારવાની કલ્પના કરતા નથી કે તે અમલવારી કરનાર દેશના કાયદા વિરુદ્ધ છે, અને પડકારનો આધાર માત્ર એટલા સુધી મર્યાદિત છે કે કબૂલાત અને અમલવારી તે દેશની જાહેર નીતિ વિરુદ્ધ છે જ્યાં અપોર્ટ અમલમાં મુકવાનો છે. એવું સૂચવતું કશું નથી કે ૧૯૫૮ના ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શનના અનુચ્છેદ ૫(૨)(બી) અને ફોરેન અપોર્ટ્સ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં આવેલ “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગ ૧૯૨૭ના જિનીવા કન્વેન્શનના અનુચ્છેદ ૧(સી) અને ૧૯૩૭ના પ્રોટોકોલ એન્ડ કન્વેન્શન અધિનિયમની કલમ ૭(૧) માં જે અર્થમાં વપરાયો હતો તે જ અર્થમાં વપરાયેલો નથી. તેનો અર્થ એવો થશે કે કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગ વધુ સંકુચિત અર્થમાં વપરાયો છે અને જાહેર નીતિના પ્રતિબંધને આકર્ષવા માટે અપોર્ટની અમલવારીમાં ભારતના કાયદાના ભંગ કરતાં પણ કંઈક વધુ તત્વ રહેલું હોવું જોઈએ. ફોરેન અપોર્ટ્સ અધિનિયમનો સંબંધ એવા ફોરેન અપોર્ટ્સની કબૂલાત અને અમલવારી સાથે છે જે ખાનગી આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના સિદ્ધાંતો દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે, તેથી ફોરેન અપોર્ટ્સ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં આવેલ “જાહેર નીતિ” શબ્દપ્રયોગનો અવશ્ય એવો

અર્થઘટન કરવો જોઈએ જે અર્થમાં જાહેર નીતિનો સિદ્ધાંત ખાનગી આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના ક્ષેત્રમાં લાગુ કરવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત માપદંડો લાગુ કરતાં એવું ઠરાવવું પડે કે ફોરેન અવોર્ડની અમલવારી એ આધાર પર નકારી દેવામાં આવશે કે તે જાહેર નીતિ વિરુદ્ધ છે, જો આવી અમલવારી (૧) ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિ; અથવા (૨) ભારતના હિતો; અથવા (૩) ન્યાય અથવા નૈતિકતા, ના વિરુદ્ધ હોય.

નાઈજેલ બ્લેકેબી, કોન્સ્ટેન્ટાઈન પાર્ટસાઈફ્સ, એલન રેડફર્ન અને માર્ટિન હન્ટર દ્વારા લખાયેલ ઇન્ટરનેશનલ આર્બિટ્રેશન વિષયક રેડફર્ન એન્ડ હન્ટર (ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, પાંચમી આવૃત્તિ, ૨૦૦૯) [“રેડફર્ન એન્ડ હન્ટર”] માં આ ચુકાદાનો અનુમોદનપૂર્વક ઉલ્લેખ નીચે મુજબ કરવામાં આવ્યો હતો:

૧૧.૫૬. પ્રથમ, ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શન તેવા કોઈપણ એવોર્ડના ગુણદોષના આધાર પર કોઈપણ પુનઃસમીક્ષા કરવાની મંજૂરી આપતું નથી, જેને આ કન્વેન્શન લાગુ પડે છે. [આ નિવેદન, જે આ પુસ્તકની અગાઉની આવૃત્તિમાં કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યારથી ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતે રેનુસાગર પાવર કો. લિ. વિ. જનરલ ઇલેક્ટ્રિક કો. કેસમાં મંજૂરી સાથે ઉદ્ઘૃત કર્યું છે. અદાલતે વધુમાં ઉમેર્યું હતું કે તેના મતે ‘અદાલત સમક્ષ, જ્યાં એવોર્ડના અમલીકરણની માંગ કરવામાં આવે છે, ત્યાં તપાસનો વ્યાપ મર્યાદિત છે [અધિનિયમમાં ઉલ્લેખિત આધાર સુધી] અને તે સંબંધિત કાર્યવાહીમાં કોઈ પક્ષકારને એવોર્ડના

ગુણદોષના આધારે તેને પડકારવાની સગવડ આપતો નથી’]. મોડલ લો પણ તેવી મંજૂરી આપતું નથી.

આ જ વિષયવસ્તુ આંતરરાષ્ટ્રીય લવાદી અંગેના પ્રમાણભૂત પાઠ્યપુસ્તકોમાં પણ પ્રતિધ્વનિત થાય છે. તેથી, ગેરી બી. બોર્ન દ્વારા લખાયેલ ઇન્ટરનેશનલ કમર્શિયલ આર્બિટ્રેશન (વોલ્ટર્સ કલુવર, દ્વિતીય આવૃત્તિ, ૨૦૧૪) [“ગેરી બોર્ન”] માં, વિદ્વાન લેખક આ મુદ્દાના આ પાસાં અંગે નીચે મુજબ ચર્ચા કરે છે:[૧૨] માન્યતા સંબંધિત કાર્યવાહીમાં ફોરેન અથવા ગૈર-સ્થાનિક એવોર્ડોના ગુણદોષ અંગે કોઈ ન્યાયિક પુનર્વિલોકન નહીં

આંતરરાષ્ટ્રીય લવાદની કાર્યવાહીનું તે લગભગ પવિત્ર સમાન સિદ્ધાંત છે કે માન્યતા સંબંધિત કાર્યવાહીમાં અદાલતો ફોરેન અથવા ગૃહાતીત ન હોય તેવા લવાદી એવોર્ડોમાં સમાવિષ્ટ લવાદકર્તાઓના નિર્ણયોના તત્ત્વવસ્તુગત પાસાની સમીક્ષા કરશે નહીં. પ્રાયઃ દરેક સત્તાપ્રમાણ આ નિયમને સ્વીકારે છે અને પ્રાયઃ કોઈપણ એવું સૂચવે નહીં કે આ સિદ્ધાંતનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જ્યારે રાષ્ટ્રીય અદાલતો એવોર્ડોના ગુણદોષોની સમીક્ષા કરે છે, ત્યારે તેઓ પોતાની એવી કાર્યવાહીનું વર્ગીકરણ જાહેર નીતિના અમલરૂપે, સત્તાના અતિરેકરૂપે, અથવા કલમ ૫ હેઠળની કોઈ અન્ય અપવાદરૂપ જોગવાઈના અમલરૂપે કરવા પ્રયત્ન કરે છે, ગુણદોષોની સમીક્ષાને ન્યાયસંગત ઠેરવવાનો દાવો કરવાની જગ્યાએ.

[એ] ન્યૂ યોર્ક અને ઇન્ટર-અમેરિકન કન્વેન્શનો હેઠળ એવોર્ડોના

ન્યાયિક પુનર્વિલોકનનો અભાવ

ન તો ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શન અને ન તો ઇન્ટર-અમેરિકન કન્વેન્શનમાં એવો કોઈ અપવાદ સમાવિષ્ટ છે કે જે માત્ર એટલા માટે કોઈ પંચનિર્ણયના અમલીકરણનો ઇનકાર કરવાની મંજૂરી આપે કે લવાદકારોએ પક્ષકારોના વિવાદના તત્ત્વજ વિષયક મુદ્દે પોતાનો નિર્ણય ખોટો કર્યો હતો, અથવા અત્યંત ખોટો કર્યો હતો. કન્વેન્શનની ભાષામાંથી આ વાત ચુકિતસંગત રીતે સ્પષ્ટ થાય છે, કારણ કે ફોરેન તથા અસ્થાનિક પંચનિર્ણયોનું માન્યકરણ નકારવાના એકમાત્ર આધારની કલમ ૫ ની સંપૂર્ણ યાદીમાં ગુણદોષના પુનર્વિચારની કોઈ શક્યતાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શનના રચનાત્મક ઇતિહાસમાં પણ માન્યકરણની કાર્યવાહી દરમિયાન પંચનિર્ણયના ગુણદોષનો પુનર્વિચાર કરવાની કોઈ સત્તા દર્શાવતો જરાય સંકેત મળતો નથી.

તે જ રીતે, મધ્યસ્થના નિર્ણયના ગુણદોષોની સમીક્ષા સામેનો પ્રતિબંધ, સંમતિપત્રનું અર્થઘટન કરતી રાષ્ટ્રીય અદાલતોની સત્તાના સૌથી મૂળભૂત સ્તંભોમાંનો એક છે. આ પ્રતિબંધને, કોમન લો તથા સિવિલ લો બંને અધિકારક્ષેત્રોમાં આવેલી રાષ્ટ્રીય અદાલતો દ્વારા, વારંવાર અને એકરૂપ રીતે માન્ય રાખવામાં આવ્યો છે. સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો: “અદાલત માત્ર એ આધાર પર મધ્યસ્થ ચુકાદાનું અમલીકરણ નકારી શકતી નથી કે મધ્યસ્થ દ્વારા કાયદા અથવા હકીકત અંગે ભૂલ થઈ હોઈ શકે” [કરાહાબોદાસ કો. એલએલસી વિ. પેરુસાહાન પર્તમ્બાંગનમિન્યાક દાન ગાસ બુમિ નેગારા, ૩૬૪ એફ.૩ડી

૨૭૪, ૨૮૭-૮૮ (૫મો પરિભ્રમણ ૨૦૦૪)]. તેથી, લક્ઝમબર્ગ સર્વોચ્ચ અદાલતના શબ્દોમાં [૨૪ નવેમ્બર ૧૯૯૩ નો ચુકાદો, ૨૧ વાય.બી. કોમ. આર્બ. ૬૧૭, ૬૨૩ (લક્ઝમબર્ગ કુરસુપીરિયોર દ જસ્ટિસ) (૧૯૯૬)]:

ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શન મધ્યસ્થીઓ વિવાદના ગુણદોષના મુદ્દા પર કેવી રીતે નિર્ણય કરે છે તેના પ્રકાર ઉપર કોઈ નિયંત્રણની જોગવાઈ કરતું નથી; માત્ર એક જ અપવાદ તરીકે આંતરરાષ્ટ્રીય જાહેર નીતિનો આદર રાખવાનો વિષય રહે છે. હકીકત અથવા કાયદા સંબંધિત ભૂલ, ભલે તે સ્પષ્ટ જ કેમ ન હોય, જો મધ્યસ્થી મંડળ દ્વારા કરવામાં આવી હોય, તો પણ તે મંડળના એવોર્ડના અમલીકરણનો ઇનકાર કરવા માટેનો આધાર બનતો નથી. અથવા, કન્વેન્શન હેઠળ બ્રાઝિલના માન્યતા સંબંધિત એક નિર્ણયમાં આમ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું [૧૯ ઓગસ્ટ ૨૦૦૯નો ચુકાદો, એટેક્સ માનેસમેન જી.એમ.બી.એચ. વિ. [૧૯ ઓગસ્ટ ૨૦૦૯નો ચુકાદો, એટેક્સ માનેસમેન જી.એમ.બી.એચ. વિ.

રોડ્રિમાર એસ/એ ટ્રાન્સપોર્ટિસ ઇક્વિપામેન્ટોસ ઇન્ડુસ્ટ્રિયાઈસ એ અરમાઝેસ જેરાઈસ, ૩૫ વાય.બી. કોમ. આર્બ. ૩૩૦, ૩૩૧ (બ્રાઝિલિયન ટ્રિબ્યુનલ ડે જસ્ટિસ) (૨૦૧૦)]:

આ પ્રશ્નો મધ્યસ્થીય એવોર્ડના ગુણદોષોને સંબંધિત છે, જેનું, ફેડરલ સર્વોચ્ચ અદાલત તેમજ આ ઉચ્ચ ન્યાય અદાલતના પૂર્વનિર્ણયો અનુસાર, આ અદાલત દ્વારા પુનર્વિચારણા કરી શકાતી નથી, કારણ કે ફોરેન એવોર્ડની માન્યતા અને અમલવારી તે એવોર્ડની ઔપચારિક આવશ્યકતાઓના વિશ્લેષણ સુધી મર્યાદિત છે.

ટીકાકારોએ એકસરખી રીતે કન્વેન્શન અંગે એ જ દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો છે [જુઓ, ઉદાહરણ તરીકે, કે.-એચ. બોક્સ્ટીગેલ, એસ. કોલ અને પી. નાસિમેન્ટો, જર્મનીમાં મધ્યસ્થતા જપર (૨૦૦૭)].(પૃષ્ઠ ૩૭૦૭-૩૭૧૦ પર) તે જ રીતે, ફોરેન મધ્યસ્થ યુકાદાઓની માન્યતા અને અમલ બાબતના કન્વેન્શન (ન્યૂ યોર્ક, ૧૯૫૮) અંગે યુએનસિટ્રાલ સચિવાલય માર્ગદર્શિકા (૨૦૧૬ સંસ્કરણ) [“ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શન અંગે યુએનસિટ્રાલ માર્ગદર્શિકા”] માં પણ આ મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે:

૯. કલમ ૫ હેઠળ ઈનકાર કરવા માટેના આધારિત મધ્યસ્થી મંડળ દ્વારા કાયદા અથવા હકીકતમાં થયેલો ખોટો નિર્ણય સમાવિષ્ટ નથી. કન્વેન્શન હેઠળ માન્યતા અને અમલવારી માટેની અરજી પર અધિકાર ધરાવતી અદાલત મધ્યસ્થી મંડળના નિર્ણયના ગુણદોષની સમીક્ષા કરી શકતી નથી. આ સિદ્ધાંતને ન્યૂ યોર્ક કન્વેન્શન અંગેના ન્યાયનિર્ણયો અને ટિપ્પણીઓમાં સર્વસંમતિથી પુષ્ટિ આપવામાં આવી છે.”

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૬૮. ઉપરોક્ત નિર્ણયોથી, ફોરેન પંચનિર્ણયોની અમલપાત્રતા, એફ.ઓ.એસ.એફ.એ. કરારની કલમ ૧૪ તથા ભારતમાં લાગુ પડતા કાયદા મુજબ, સરકારની પરવાનગી વિના કોઈ નિકાસ થઈ શકતી ન હતી, અને નાફેડ પુરવઠો કરવામાં અસમર્થ હતું, કારણ કે ૧૯૮૦-૮૧ની સીઝનમાં તેને એવો પુરવઠો કરવા માટે કોઈ પરવાનગી હતી નહીં; તેને સરકારની પરવાનગી

આવશ્યક હતી. આ બાબત એવી છે કે જે ભારતની મૂળભૂત નીતિ સાથે સંબંધિત છે અને પક્ષકારો તેને અંગે અવગત હતા, અને તેમણે એવો કરાર કર્યો હતો કે કલમ ૧૪માં જોગવાઈ કરાયેલ આવી આપત્તિજનક પરિસ્થિતિમાં, જે પુરવઠો થઈ શક્યો ન હોય તે હદ સુધી કરાર રદ ગણાશે. સંભવિત ઘટનાના બનતા કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળ તે શૂન્ય બન્યો હતો. તેથી, કરાર શૂન્ય બની ગયેલા હોવાથી, લવાદ કરારની સ્પષ્ટ શરતોને કારણે નાફેડ પર વળતરની જવાબદારી લાદવી ખુદી નહોતી. અગાઉના વર્ષની જથ્થાવાર માલની આવતી સીઝનમાં નિકાસ કરવા માટે કોઈ પરવાનગી ન હતી, અને ત્યારબાદ સરકારે નાફેડને પુરવઠો કરવા માટે પરવાનગી આપવાનો ઇનકાર કર્યો હતો. તેથી, આવા પંચનિર્ણયનો અમલ કરાવવો ભારતની મૂળભૂત જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ ગણાશે, કારણ કે તે સમયે કરવામાં આવેલ કોઈપણ પુરવઠો ભારતની નિકાસ સંબંધિત જાહેર નીતિનું ઉલ્લંઘન કરનાર બન્યો હોત, જેના માટે ભારત સરકારની પરવાનગી આવશ્યક હતી.

૬૯. અમારી સુવિચારીત માન્યતા અનુસાર, ફોરેન એવોર્ડ અધિનિયમની કલમ ૭(૧)(બી)(૨) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાને લેતાં, એવોર્ડ અમલયોગ્ય છે એમ કહી શકાય નહીં. રેનુસાગર (ઉપરોક્ત) માં નિર્ધારિત કસોટી મુજબ, તેનો અમલ ભારતીય કાયદાની મૂળભૂત નીતિ અને ન્યાયની આધારભૂત સંકલ્પનાના વિરુદ્ધ જશે. તેથી, અમે ઠરાવીએ છીએ કે એવોર્ડ અમલયોગ્ય નથી, અને વડી અદાલતે તેની વિરુદ્ધનો નિષ્કર્ષ સરસરી રીતે નોંધાવી કાયદામાં

ભૂલ કરી હતી.

૭૦. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષને ધ્યાનમાં લેતા, અન્ય પ્રશ્નોમાં પ્રવેશ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે વડી અદાલતે પારિત કરેલા આદેશના ઉદ્ધંધનમાં લવાદની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. વડી અદાલતે ૨૦.૩.૧૯૮૧ના રોજ ૨૨.૪.૧૯૮૧ સુધી અંતરિમ સ્થગિતી મંજૂર કરી હતી. ૨૦.૩.૧૯૮૧ના તારીખનું એક ટેલેક્સ મોકલવામાં આવ્યું હતું, જેમાં જાણ કરવામાં આવી હતી કે વડી અદાલતે અંતરિમ સ્થગિતી મંજૂર કરી છે. ફોર્સાએ ૬.૪.૧૯૮૧ના રોજના પત્ર દ્વારા નાફેડને ૨૦.૪.૧૯૮૧ સુધીમાં પોતાના લવાદની નિમણૂક કરવા જણાવ્યું હતું. ૯.૪.૧૯૮૧ના રોજ નાફેડે ફોર્સાને વડી અદાલતે લવાદી કાર્યવાહી પર મંજૂર કરેલી સ્થગિતી અંગે જાણ કરી હતી. ૨૨.૪.૧૯૮૧ના રોજ અંતરિમ આદેશને આગામી આદેશો સુધી લંબાવવામાં આવ્યો હતો. ૨૩.૪.૧૯૮૧ના રોજ, નાફેડના નામાંકિત શ્રી એફ.એ.ડી. રાલ્ફેની, વડી અદાલતે પારિત કરેલા આદેશના ઉદ્ધંધનમાં, લવાદી ટ્રિબ્યુનલમાં લવાદ તરીકે ફોર્સા દ્વારા નિમણૂક કરવામાં આવી હતી.

૭૧. એવું પણ આગ્રહપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યું કે ત્યારબાદ, આ અદાલતે ૩૦.૪.૧૯૮૨ના રોજ કાર્યવાહી સ્થગિત કરી હોવા છતાં, ૪.૫.૧૯૮૨ના રોજ અલિમેન્ટા એસ.એ. દ્વારા નાફેડને એવો પ્રતિસાદ આપવામાં આવ્યો હતો કે આ અદાલતને લવાદી કાર્યવાહી સ્થગિત કરવાની સત્તા નહોતી. એવું પણ દલીલ કરવામાં આવ્યું કે ૧.૫.૧૯૮૧ના રોજ નાફેડે

લવાદી કાર્યવાહીમાં તેમની તરફથી પ્રતિનિધિત્વ માટે શ્રી એફ.એ.ડી. રાલ્ફેની નિમણૂક સામે આક્ષેપ ઉઠાવ્યો હતો. ૩૦.૧૦.૧૯૮૧ના રોજ નાફેડે અલિમેન્ટા એસ.એ. અને લવાદકર્તા વિરુદ્ધ લવાદી કાર્યવાહી અટકાવવા માટે રિટ અરજિ દાખલ કરી હતી. વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી કે અપીલકર્તાને લવાદકર્તાઓની નિમણૂક કરવાના હક્કથી વંચિત રાખવામાં આવ્યો હતો; અને તે જ બાબત જાહેર નીતિ વિરુદ્ધ હતી. ફોરફા નિયમોના નિયમ ૧(એ) મુજબ, દરેક પક્ષને પોતાના લવાદકર્તાઓને નામાંકિત કરવાનો હક્ક હતો. નિયમ ૧(ડી) મુજબ, લવાદી કાર્યવાહી માગનાર પક્ષ માત્ર બીજા પક્ષની તરફથી લવાદકર્તાની નિમણૂક માટે ફોરફા સમક્ષ અરજી કરી શકતો હતો. કારણ કે પ્રતિબંધાત્મક આદેશ અમલમાં હતો, તેથી નિયમોના નિયમ ૧(ડી) હેઠળ ફોરફા દ્વારા લવાદકર્તાની નિમણૂક ગેરકાયદેસર હતી. લવાદી કાર્યવાહી માગનાર પક્ષ માત્ર અન્ય પક્ષની તરફથી લવાદકર્તાની નિમણૂક માટે જ અરજી કરી શકતો હતો. વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે વધુમાં આગ્રહપૂર્વક રજૂ કર્યું કે કરવામાં આવેલ કાર્યવાહી કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના ઉલ્લંઘનમાં હતી અને મનોહર લાલ (મૃતક) તેમના કાનૂની વારસદારો મારફતે વિ. ઉગ્રસેન (મૃતક) તેમના કાનૂની વારસદારો મારફતે અને અન્ય, (૨૦૧૦) ૧૧ એસસીસી ૫૫૭ માં વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાય અનુસાર અદાલતના વચગાળાના આદેશનું ઉલ્લંઘન કરતી રદબાતલ હતી. મનોહર લાલ (ઉપરોક્ત) માં, અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

“ ૨૪. મુલરાજ વિ. મૂર્તિ રઘુનાથજી મહારાજ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૭

એસ.સી. ૧૩૮૬ માં, આ અદાલતે વચગાળાના આદેશના પસાર થયા બાદ તેના અવમાનમાં કરવામાં આવેલી કાર્યવાહીનો પ્રભાવ વિચાર્યો હતો અને એવું ઠરાવ્યું હતું કે અદાલત દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા આદેશના અવમાનમાં કરવામાં આવેલી કોઈપણ કાર્યવાહી ગેરકાયદેસર ગણાશે. અનુગામી કાર્યવાહી રદબાતલ ગણાશે.

૨૫. સુરજિત સિંહ વિ. હરબંસ સિંહ, (૧૯૯૫) ૬ એસ.સી.સી. ૫૦ માં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે સમાન મુદ્દા પર વિચારણા કરતાં નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું: (એસ.સી.સી. પૃ. ૫૨, પરિચ્છેદ ૪)

૪ પ્રતિબંધક આદેશની અવગણના કરીને મિલ્કતનું હસ્તાંતરણ/સોંપણી કરવામાં આવી હતી. જો અમે તેને તેવી જ રીતે જવા દઈએ, તો તે ન્યાયના હેતુઓને અને પ્રચલિત જાહેર નીતિને નિષ્ફળ બનાવશે. જ્યારે અદાલત કોઈ વિવાદ તેના વિચારાધીન હોય ત્યારે કોઈ નિશ્ચિત પરિસ્થિતિ યથાવત્ અસ્તિત્વમાં રહે એવો આશય ધરાવે છે, ત્યારે તે પરિસ્થિતિ માત્ર જાળવી રાખવાની જ આવશ્યકતા નથી, પરંતુ અદાલત ભિન્ન આદેશ કરે ત્યાં સુધી તે અસ્તિત્વમાં છે એમ અનુમાનવામાં આવે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, અદાલત પર આ ફરજ પડે છે અને અધિકાર પડે છે કે તે પોતાના હેતુઓ માટે આ હસ્તાંતરણ/સોંપણીને જાણે ક્યારેય થઈ જ નથી એવી ગણના કરે.

૨૬. ઓલ બંગાલ એક્સાઈઝ લાઈસન્સીઝ' અસ્ન્. વિ. રાઘવેન્દ્ર સિંહ, (૨૦૦૭) ૧૧ એસસીસી ૩૭૪ માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

(એસસીસી પૃ. ૩૮૭, પરા ૨૮)

૨૮ વાદપ્રક્રિયામાંનો કોઈ પક્ષકાર અંતરિમ આદેશનો ભંગ કરીને અન્યાયસંગત લાભ લેવાની અને તેના પરિણામોથી બચી જવાની મંજૂરી પામી શકતો નથી. ... સામાવાળા અવમાનનાકર્તાઓએ વડી અદાલતના આદેશની ખુદી અવગણના કરીને જે અન્યાય કર્યો છે, તેને યથાવત્ રહેવા દેવું ન જોઈએ.

૨૭. ડી.ડી.એ. વિ. સ્કિપર કન્સ્ટ્રક્શન કો. (પી) લિ., (૧૯૯૬) જ એસ.સી.સી. ૬૨૨માં, આ અદાલતે અગાઉના અનેક ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી આ મુજબ ઠરાવ્યું: (એસ.સી.સી. પૃ. ૬૩૬, પરા ૧૮)

૧૮ ‘... એ સિદ્ધાંતના આધારે કે જે વ્યક્તિઓ કોઈ પ્રતિબંધનો અવમાન કરે છે તેઓ એવો દાવો કરવા સક્ષમ હોવા જોઈએ નહીં કે તેમના અવમાનના ફળ સારા છે અને જે ગેરકાયદેસરતાએ તે ઉત્પન્ન કર્યું છે તેનાથી દૂષિત નથી.’ *

૨૮. ગુરુનાથ મનોહર પાવસ્કર વિ. નાગેશ સિદ્ધાપ્પા નવાલગુંડ, (૨૦૦૭) ૧૩ એસ.સી.સી. ૫૬૫ માં, આ સર્વોચ્ચ અદાલતે સમાન મુદ્દાઓ સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે એવું ઠરાવ્યું હતું કે નાગરિક પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૦૮ ની કલમ ૧૫૧ હેઠળ પોતાના અંતર્નિહિત અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી અદાલત પણ, પ્રતિબંધક આદેશનો ભંગ થયો હોવાનું નિષ્કર્ષે આવે તેવી સ્થિતિમાં, પક્ષકારોને તે જ સ્થિતિમાં પાછા લાવી શકે છે જાણે મનાઈદુકમનો આદેશ ભંગ કરવામાં આવ્યો જ ન હોય.

૨૯. ઉપરોક્તના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તે સ્પષ્ટ છે કે અદાલતના અંતરિમ આદેશની જાણ હોવા છતાં કોઈપણ સત્તાધિકારીએ પસાર કરેલો કોઈપણ આદેશ કશી અસર ધરાવતો નથી, કારણ કે તે રદબાતલ જ રહે છે.”

આ રીતે, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે પંચની નિમણૂક કરીને મધ્યસ્થ મંડળની રચના કરવી ભારતીય અદાલતના આદેશનું ઉલ્લંઘન કરતી હતી અને તે જાહેર નીતિના વિરુદ્ધ હતી. પરિણામે, સામાવાળા, એલિમેન્ટા એસ.એ., મધ્યસ્થ મંડળ દ્વારા આપવામાં આવેલા આવા પંચનિર્ણયના અમલ માટે ભારતીય અદાલતનો આશરો લઈ શકતો નહોતો.

૭૨. જોકે આ અદાલતે અંતરિમ આદેશ પસાર કર્યો હતો, તથાપિ અંતે તેણે નાફેડની તરફથી દાખલ કરાયેલ અરજી નામંજૂર કરી હતી, અને જ્યારે આ અદાલતે વર્ષ ૧૯૮૭માં મામલો નક્કી કર્યો ત્યારે સંબંધિત સમયે આ પ્રશ્ન ઉઠાવવો અપીલકર્તા માટે ખુલ્લો હતો. આ અદાલતે મધ્યસ્થતા કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની પરવાનગી આપી હતી. તેથી, અમારો મત છે કે ભલે ફોર્સ માટે આ અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા અંતરિમ આદેશોનું પાલન કરવું યોગ્ય હોત, પરંતુ જે કાર્યવાહીમાં અસ્થાયી આદેશો આપવામાં આવ્યા હતા તે વર્ષ ૧૯૮૭માં જ ઘણાં પહેલાં નામંજૂર થઈ ગઈ હતી. તે સમયે આ પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવવો આવશ્યક હતો. આ અદાલતે વર્ષ ૧૯૮૭માં કાર્યવાહી ચાલુ રાખવાની પરવાનગી આપી હતી. જણાવેલ પ્રશ્નો તે તબક્કે જ ઉઠાવવામાં આવવા યોગ્ય હતા; અમે અપીલકર્તાને હવે તે ઉઠાવવાની પરવાનગી આપી શકતા નથી. તેથી, આ

તબક્કે, ઉપરોક્ત દલીલના ગુણદોષ અંગે વિચારણા કરવા અને તેની તપાસ કરવા અમે ઇચ્છુક નથી.

૭૩. અપીલકર્તા તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે એ પણ દલીલ કરી કે નાફેડને મધ્યસ્થ ન્યાયાધિકરણ સમક્ષ અથવા અપીલ બોર્ડ સમક્ષ કોઈપણ કાનૂની પ્રતિનિધિત્વ રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવી નહોતી. ફોર્સા નિયમોના નિયમ ૩ હેઠળ પક્ષકારોને મધ્યસ્થ ન્યાયાધિકરણ સમક્ષ કાનૂની પ્રતિનિધિત્વ રાખવા પર પ્રતિબંધ છે. જોકે, નિયમ ૬ વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં અપીલ બોર્ડને પક્ષકારોને કાનૂની પ્રતિનિધિત્વની મંજૂરી આપવાનો અધિકાર આપે છે. નાફેડે તેના સોલિસિટર એમ/એસ. કલાઈડ એન્ડ કંપની મારફતે તારીખ ૧૬.૧.૧૯૯૦ અને ૧૩.૫.૧૯૯૦ના રોજ કાનૂની પ્રતિનિધિત્વની મંજૂરી માટે પત્રો રજૂ કર્યા હતા. જોકે, તે જ બાબત અપીલ બોર્ડ દ્વારા નકારી કાઢવામાં આવી હતી. તેથી વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી કે નાફેડને પોતાનું બચાવ કરવાની યોગ્ય તક આપવામાં આવી નહોતી. આ હેતુ માટે, સી.એલ. સુબ્રમણિયમ વિ. કસ્ટમ્સ કલેક્ટર, કોચીન (૧૯૭૨) ૩ એસસીસી ૫૪૨ ઉપર આધાર મૂકવામાં આવ્યો, જેમાં અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું:

“૬. સેવામાંથી દૂર કરવું એક મુખ્ય દંડ છે. મુખ્ય દંડો લાદવા માટેની પ્રક્રિયા સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૦૯ હેઠળ બનાવવામાં આવેલા કેન્દ્રિય નાગરિક સેવાઓ (વર્ગીકરણ, નિયંત્રણ અને અપીલ) નિયમો, ૧૯૫૭ ના નિયમ ૧૫ માં નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. તે નિયમના ઉપનિયમ (૫) માં નીચે મુજબ

જોગવાઈ કરવામાં આવી છે:

શિસ્ત સત્તા આક્ષેપોની તપાસ કરતી સત્તા સમક્ષ આક્ષેપોના સમર્થનમાં મામલો રજૂ કરવા માટે કોઈપણ વ્યક્તિને નામાંકિત કરી શકે છે (આગળ જેને તપાસ સત્તા તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવશે). સરકારી કર્મચારી શિસ્ત સત્તા દ્વારા મંજૂર કરાયેલા કોઈપણ સરકારી કર્મચારીની સહાયથી પોતાનો મામલો રજૂ કરી શકે છે, પરંતુ તે હેતુ માટે કાનૂની વ્યવસાયીને રોકી શકશે નહીં, સિવાય કે ઉપરોક્ત મુજબ શિસ્ત સત્તા દ્વારા નામાંકિત કરવામાં આવેલી વ્યક્તિ કાનૂની વ્યવસાયી હોય અથવા શિસ્ત સત્તા, મામલાની પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને, તેવી પરવાનગી આપે.

૨૩. એમ કહેવાની જરૂર નથી કે નિયમ ૧૫ ફરજિયાત નિયમ છે. તે નિયમ અનુચ્છેદ ૩૧૧ હેઠળ સરકારી સેવકોને આપવામાં આવેલી બાંહેધરીનું નિયમન કરે છે. સરકારી સેવકોને સામાન્ય રીતે કાનૂની તાલીમ હોતી નથી. કોઈ પણ સ્થિતિમાં, અપીલકર્તાને કાનૂની તાલીમ હતી એવો કોઈનો પણ કેસ નથી. વધુમાં, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ ઉપર એવો નિયમભંગનો આરોપ મૂકવામાં આવે કે જેના ગંભીર પરિણામો નિપજે, ત્યારે તે પોતાની બાબત શક્ય તેટલી શ્રેષ્ઠ રીતે રજૂ કરવાની સ્થિતિમાં હોવાની સંભાવના ઓછી હોય છે. અપીલકર્તા સામેનો આરોપ તેની જીવનનિર્વાહની વ્યવસ્થાને જ જોખમમાં મૂકે એવો હતો. તેના વિરુદ્ધ કોઈપણ પ્રતિકૂળ નિષ્કર્ષ તેના માટે વિનાશક સાબિત થવાનો અનિવાર્ય હતો, અને હકીકતમાં એવું જ સાબિત થયું છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, તેની પાસેથી

શાંતિપૂર્વક અને વિચારી-વિમર્શી રીતે વર્તવાની અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં. એટલા માટે નિયમ ૧૫(૫) માં ફરજમાં બેદરકારી અથવા નિયમના ઉલ્લંઘનના આરોપનો સામનો કરતાં સરકારી સેવકને, અન્ય સરકારી સેવક દ્વારા અથવા યોગ્ય કેસોમાં કાનૂની વ્યવસાયી દ્વારા, પ્રતિનિધિત્વની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

૨૪. ઉપર જણાવેલ કારણોસર, અમને એવું લાગે છે કે નિયમ ૧૫(૫) નો ભંગ થયો હતો. અમારું આ પણ મત છે કે અપીલકર્તાને પોતાનો બચાવ કરવાની યુક્તિસંગત તક આપવામાં આવી ન હતી. તેથી વિવાદિત આદેશ રદ કરવામાં આવવા પાત્ર છે, અને તે આથી રદ કરવામાં આવે છે. આ મામલાના તથ્યો એવા નથી કે જે અપીલકર્તા વિરુદ્ધ કોઈ નવી તપાસને ન્યાયસંગત ઠરાવે. તેથી અમે નિર્દેશ આપીએ છીએ કે અપીલકર્તા વિરુદ્ધ કોઈ નવી તપાસ કરવામાં આવશે નહીં, અને તેને તે પદ પર પુનઃસ્થાપિત કરવામાં આવે જેના માટે તે વિવાદિત આદેશ ન હોત તો હકદાર હોત. અનુસંધાને, અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે. અપીલકર્તા આ અદાલત તેમજ વડી અદાલત બંનેમાં સામાવાળાઓ પાસેથી પોતાના ખર્ચ મેળવવા હકદાર છે.”

બોમ્બે પોર્ટના બોર્ડ ઓફ ટ્રસ્ટીઝ વિ. દિલીપકુમાર રાઘવેન્દ્રનાથ નાડકર્ણી અને અન્ય, (૧૯૮૩) ૧ એસસીસી ૧૨૪ ના નિર્ણય પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો છે, જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

૯. આ મામલામાં અમારો વિચાર એક સંકુચિત પ્રશ્ન સુધી મર્યાદિત છે કે,

જ્યાં આવા પ્રકારની શિસ્તલક્ષી તપાસમાં, કોઈ આંતરિક ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ, નિયોજક પોતાના પ્રતિનિધિત્વ માટે કાનૂની તાલીમ પ્રાપ્ત વ્યક્તિઓમાંથી પ્રસ્તુતિકરણ-સહ-અભિયોજન અધિકારીની નિમણૂક કરે છે, ત્યાં દોષિત ગણાતા કર્મચારી દ્વારા જો કાનૂની વ્યવસાયીને દ્વારા હાજર રહી પોતાનો બચાવ કરવાની પરવાનગી માગવામાં આવે, તો આવી વિનંતીનો ઇનકાર કરવો શું આ આધારે તપાસને બગાડનાર ઠરે કે તે કર્મચારીને પોતાનો બચાવ કરવા માટે યોગ્ય તક આપવામાં આવી નહોતી, અને તે રીતે કુદરતી ન્યાયના આવશ્યક સિદ્ધાંતોમાંથી એકનું ઉલ્લંઘન થાય.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૭૪. આનિટ્રેશન ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ નિયમ કાનૂની પ્રતિનિધિત્વને અવરોધે છે, તે બાબત વિવાદિત નથી; તેથી ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ પ્રતિનિધિત્વ ન મળ્યાનો રજૂઆત સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. જોકે, અપીલમાં કાનૂની ફર્મ મારફતે પ્રતિનિધિત્વની પરવાનગી ન આપવાના ઇનકારને કારણે નાફેડને થયેલ પૂર્વગ્રહ શું હતો તે દર્શાવવામાં તે સક્ષમ રહ્યું નહોતું. કાનૂની પ્રતિનિધિ દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ ન મળવાને કારણે થયેલ પૂર્વગ્રહનો પુરાવો ન હોય અને તે પોતાના મતો અસરકારક રીતે રજૂ કરવામાં અસમર્થ હતું તેવું દર્શાવવામાં ન આવે, ત્યારે કાનૂની પ્રતિનિધિની સહાયની મંજૂરી આપવી યોગ્ય હોત એવા આધાર પર અમે એવોર્ડ રદ કરી શકીએ નહીં. તેથી, ઉપરોક્ત આધાર પર એવોર્ડને અમલયોગ્ય ન ગણવા માટે અમે પ્રવૃત્ત નથી.

૭૫. નાફેડની તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલે એવો પણ દલીલ કર્યો કે સામાવાળા દ્વારા નિયુક્ત કરાયેલા મધ્યસ્થ શ્રી એ.જી. સ્કોટએ ચુકાદો આપ્યો અને ત્યારબાદ બોર્ડ ઓફ અપીલ સમક્ષ એલિમેન્ટા એસ.એ. માટે વકીલ તરીકે હાજર રહ્યા. તેથી, અપીલમાં તેમની ભાગીદારી કાયદાની દૃષ્ટિએ અયોગ્ય હતી. તેઓ પોતાના ચુકાદાનું સમર્થન કરી શકતા નહોતા અને ન્યાયસંગતતાના મૂળભૂત ધોરણોને ખંડિત કરી શકતા નહોતા. આ કાર્યવાહી ન્યાયના સિદ્ધાંત અને પ્રક્રિયાના નિયમો વિરુદ્ધ હતી, જેમ કે ધ સ્ટેટ ઓફ પંજાબ એન્ડ એન.આર. વિ. શામલાલ મુરારી એન્ડ એન.આર., (૧૯૭૬) ૧ એસ.સી.સી. ૭૧૯ માં નિરીક્ષિત કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં આ અદાલતે આ મુજબ નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો:

૮. કડક દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો હોય તો પણ, નિયમ ૩ ની દરેક નાની વિગતને ફરજિયાત અથવા અનિવાર્ય અર્થ આપી શકાય તેમ નથી, તે સ્વયંસ્પષ્ટ છે. અંતે તો, ન્યાયાધીશો દ્વારા અપીલનો નિકાલ કરવા માટે જે જરૂરી છે તે અપીલનું મેમોરેન્ડમ, તેમજ ચુકાદો અને પેપર-બુક છે. ત્રણ નકલો હોવી નિશ્ચિતપણે મોટો લાભ છે, પરંતુ મુદ્દાનું સારતત્ત્વ સંખ્યામાં નહીં પરંતુ હાજરીમાં છે, અને ત્રણ નકલ પર અદાલતે મૂકેલ અતિશય ભાર, અમારું માનવું છે કે, ભૂલભર્યો છે. કદાચ નિયમમાં ત્રણ નકલ જરૂરી ગણાવવામાં આવી હોય, અને તેનો પાલન કરવામાં નિષ્ફળતા અનિયમિતતા હોઈ શકે. જો આ ત્રણમાંથી કોઈ એક દસ્તાવેજની એકપણ નકલ આપવામાં આવી ન હોત, તો પરિણામ ભિન્ન

આવી શક્યું હોત. હાલના પ્રકરણમાં, નિર્ધારિત ત્રણેય દસ્તાવેજોની નકલો આપવામાં આવી છે, પરંતુ દરેકની ત્રણ નકલો આપવામાં આવી નથી. આ છૂટછાટ અથવા ડિફોલ્ટ માત્ર એવો ભંગ છે જેને અનિયમિતતા તરીકે વર્ણવી શકાય અને જેનું નિરાકરણ અદાલતે મંજૂર કરેલ સમયમર્યાદામાં શરતનું પાલન કરનાર પક્ષકારની અરજી પર વિલંબમાફી દ્વારા થઈ શકે. આપણે હંમેશા યાદ રાખવું જોઈએ કે પ્રક્રિયાત્મક કાયદો તાનાશાહ નહીં પરંતુ સેવક છે; અવરોધ નહીં પરંતુ ન્યાયનો સહાયક છે. યોગ્ય રીતે નિરીક્ષવામાં આવ્યું છે કે પ્રક્રિયાત્મક ઉપબંધો દાસી છે, માલિકા નહીં; ન્યાયના વહીવટમાં સ્નેહક છે, અવરોધક નહીં. જ્યાં પાલન ન કરવું, ભલે તે પ્રક્રિયાત્મક હોય, ન્યાયસંગત સુનાવણીમાં વિધન ઊભું કરે અથવા પક્ષકારોને ન્યાય આપવામાં અડચણ પહોંચાડે, ત્યાં નિયમ અનિવાર્ય ગણાય. પરંતુ વ્યાકરણને પર રાખીને, જો ભંગને કેસના ન્યાયસંગત નિકાલને આંચ ન પહોંચે તે રીતે સુધારી શકાય, તો આપણે નિયામક આવશ્યકતાને પ્રબળ અવશ્યકતાના સ્થાને નિરાજમાન ન કરવી જોઈએ. અંતે તો, અદાલતોનું કાર્ય ન્યાય કરવાનું છે, આ અંતિમ હેતુને ટેકનિકલતાઓના કારણે બરબાદ કરવાનું નહીં. આ દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો, પરંપરાગત રીતે અનિવાર્ય માનવામાં આવતી બાબતોને પણ, કદાચ, સમયસર અથવા વધારેલા સમયમાં પાલન કરવાની યોગ્ય દિશાનિર્દેશોમાં નરમ કરવામાં આવવી પડે. તે જે હોય તે, અને પ્રક્રિયાત્મક શરતોના સાચા કાર્યક્ષેત્રની ચર્ચાને ક્ષણમાત્ર માટે અવગણીને પણ, અમને કોઈ શંકા નથી કે નિયમ ૩ નું સારતત્ત્વ એ નથી કે ત્રણ

નકલો જ આપવામાં આવવી જોઈએ, પરંતુ એ છે કે તે દાવામાં ઉલ્લેખિત ત્રણેય મહત્વના દસ્તાવેજોની નકલો રજૂ થવી જોઈએ. અમને વધુમાં એવું પણ લાગે છે કે, જો અદાલતને તે જરૂરી જણાય, તો જરૂરી સંખ્યાથી નકલો ઓછી પડે તેવા સંજોગોમાં નિયમનું ઔપચારિક પાલન કરવા માટે તે પોતાના વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરી વધારાનો સમય આપવો જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ અને દર્શાવેલ મર્યાદામાં, અમે બિક્રમ દાસના કેસ, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૫ પંજ એન્ડ હર ૧ (એફબી) માં અપાયેલ નિર્ણયને નામંજૂર કરીએ છીએ.

૭૬. વિદ્વાન વકીલે કૈલાશ વિ. નનખુ અને અન્ય, (૨૦૦૫) ૪ એસ.સી.સી. ૪૮૦, જેમાં અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું:

“ ૨૮. પ્રક્રિયાના તમામ નિયમો ન્યાયના સહાયક છે. પ્રક્રિયાત્મક કાયદાનો મસોદાકાર જે ભાષાનો ઉપયોગ કરે તે ઉદાર હોઈ શકે અથવા કડક હોઈ શકે, પરંતુ હકીકત એ જ રહે છે કે પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવાનો હેતુ ન્યાયના કાર્યને આગળ વધારવાનો છે. પ્રતિસ્પર્ધી પદ્ધતિમાં, સામાન્ય રીતે કોઈપણ પક્ષકારને ન્યાયના પ્રદાનની પ્રક્રિયામાં ભાગ લેવાની તકથી વંચિત રાખવો જોઈએ નહીં. જ્યાં સુધી અધિનિયમની સ્પષ્ટ અને વિશિષ્ટ ભાષા દ્વારા તે માટે બાધ્ય ન કરવામાં આવે, ત્યાં સુધી સી.પી.સી. અથવા અન્ય કોઈપણ પ્રક્રિયાત્મક અધિનિયમની જોગવાઈઓનું એવું અર્થઘટન કરવું જોઈએ નહીં કે જેના પરિણામે ન્યાયના હિતાર્થે અસાધારણ પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરવામાં અદાલત નિરાધાર બની જાય. સુશીલ કુમાર સેન વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર, (૧૯૭૫) ૧

એસ.સી.સી. ૭૭૪ માં કૃષ્ણ અચ્ચર, ન્યાયાધીશ દ્વારા કરવામાં આવેલ નિરીક્ષણો પ્રસ્તુત છે: (એસ.સી.સી. પૃ. ૭૭૭, અનુચ્છેદ ૫-૬)

“કાયદાના હાથે ન્યાયનું મરણ ન્યાયાધીશના અંતઃકરણને વ્યથિત કરે છે અને કાયદા સુધારક સામે ક્રોધભર્યો પ્રશ્નાર્થ ઉપસ્થિત કરે છે.

કેટલીક પ્રણાલીઓમાં પ્રક્રિયાત્મક કાનૂન એટલું પ્રબળ બની જાય છે કે તે તાત્વિક અધિકારો અને સાર્થક ન્યાયને આછાદિત કરી દે છે. માનવતાવાદી સિદ્ધાંત કે પ્રક્રિયા કાનૂની ન્યાયની દાસી હોવી જોઈએ, માલિક નહીં, એ બાબતનું વિચારણા કરવાનું અનિવાર્ય બનાવે છે કે જ્યાં અન્યથા દુર્ભાગ્યપૂર્ણ પરિણામ સંપૂર્ણપણે અસમાનતાપૂર્ણ બની જાય, ત્યાં ન્યાયાધીશો પાસે ન્યાયના ઋણરૂપ ફરજ અનુસાર કાર્ય કરવા માટે અવશેષ સત્તા નિહિત કરવામાં આવે. ... ન્યાયશાસ્ત્રનું લક્ષ્ય ન્યાય છે — પ્રક્રિયાત્મક જેટલું જ તાત્વિક પણ.” ૨૯. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ વિ. શામલાલ મુરારી, (૧૯૭૬) ૧ એસ.સી.સી. ૭૧૯ માં, અદાલતે એ અભિગમને સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ શબ્દોમાં મંજૂરી આપી હતી કે જે બાબતને નીચેના સિદ્ધાંતના આધારે ફરજિયાત માનવામાં આવે છે, તેને હિતાવહ દિશાનિર્દેશોમાં મર્યાદિત કરવામાં આવે: (એસ.સી.સી. પૃ. ૭૨૦)

પ્રક્રિયાત્મક કાયદો તાનાશાહ નહીં પરંતુ સેવક હોવો જોઈએ , અવરોધ નહીં પરંતુ ન્યાય માટે સહાયક હોવો જોઈએ. પ્રક્રિયાત્મક નિર્ધારણો ન્યાયના વહીવટમાં માલિકણ નહીં પરંતુ સહાયિકા છે, અવરોધક નહીં પરંતુ સ્તિગ્ધક છે.” ઘનશ્યામ દાસ વિ. ડોમિનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૮૪) ૩ એસસીસી ૪૬

માં, અદાલતે આ આવશ્યકતાનું પુનરોચ્ચાર કર્યું હતું કે માત્ર પ્રક્રિયા સાથે સંબંધિત વિશેષણાત્મક કાયદાના એક ભાગનું અર્થઘટન એવી રીતે કરવું જોઈએ કે જે ન્યાયના હિતને સિદ્ધ કરે અને તેને આગળ વધારે, તેને નિષ્ફળ ન બનાવે, કારણ કે પ્રક્રિયાના તમામ કાયદાઓ આ સિદ્ધાંત પર આધારિત છે.

૭૭. સામાવાળાની તરફથી, એફ.ઓ.એસ.એફ.એ. દ્વારા તા. ૧૭.૧૧.૨૦૧૧ ના રોજ જારી કરાયેલા પત્ર પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો હતો, જેમાં જણાવાયું હતું કે પ્રથમ સ્તરના લવાદીએ બીજા સ્તરે, અર્થાત્ અપીલીય તબક્કે, પક્ષના પ્રતિનિધિ તરીકે કાર્ય કરવાના પ્રશ્ન અંગે એફ.ઓ.એસ.એફ.એ.ના નિયમો મૌન હોવા છતાં, યુ.કે.માં સંબંધિત સમયે પ્રચલિત પ્રથાએ તે જ બાબતને મંજૂરી આપતી હતી. એફ.ઓ.એસ.એફ.એ.એ પત્રમાં ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે એફ.ઓ.એસ.એફ.એ. સમક્ષના કેસોમાં ઘણા પક્ષકારોએ સંબંધિત વ્યક્તિગત લવાદીની સંમતિથી આવી નિયુક્તિ કરવાનો વિકલ્પ પસંદ કર્યો હતો, અને આ પ્રથા પ્રચલિત હતી.

૭૮. મધ્યસ્થ અપીલના તબક્કે હાજર થયા હતા, જોકે, ભારતીય કાયદા અને નૈતિક ધોરણો અનુસાર, મધ્યસ્થ તેમના દ્વારા આપવામાં આવેલ મધ્યસ્થતા એવોર્ડનું સમર્થન કરવા માટે બીજા તબક્કે હાજર રહી શક્યા હોત નહીં અને તેમણે તેનાથી અલિપ્ત રહેવું જોઈએ હતું. જોકે, સંબંધિત સમયગાળા દરમિયાન યુ.કે.માં પ્રવર્તમાન પ્રથા અને કાયદા અંગેના વાંધાને સમર્થન આપવા માટે અભિલેખ પર કોઈ ઠોસ સામગ્રી રજૂ કરવામાં આવી નથી. તેથી, અમે આ

કેસમાં આ મુદ્દાનો નિર્ણય કરવા ઈચ્છુક નથી. એટલું નોંધવું પૂરતું છે કે મધ્યસ્થએ નૈતિક ધોરણોનું પાલન કરવું અપેક્ષિત છે અને, અમારા વિચારી-વિમર્શી અભિપ્રાય મુજબ, અનુવર્તી ન્યાયિક કાર્યવાહીમાં તેમના દ્વારા આપવામાં આવેલ મધ્યસ્થતા એવોર્ડનું સમર્થન કરવું તેમને યોગ્ય ન હતું.

૭૯. અપીલ બોર્ડ દ્વારા વ્યાજનો દર ૧૦.૫ % થી વધારીને ૧૧.૨૫ % કરવામાં આવ્યો તે અંગેનો પ્રશ્ન પણ ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. અમારું નિર્ધારણ છે કે અપીલના અભાવે અપીલ બોર્ડ વ્યાજમાં વધારો કરવા સ્વતંત્ર નહોતું. કારણ કે અમે ફોરેન એવોર્ડ અધિનિયમની કલમ ૭ હેઠળ એવોર્ડને અમલમાં મૂકી શકાય એવો નથી એવું ઠરાવ્યું છે, તેથી અન્ય રજૂઆત નિર્ણય માટે જીવંત રહેતી નથી.

૮૦. પરિણામે, તે ચુકાદો પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ ગેરકાયદેસર છે અને મૂળભૂત કાયદાના ઉલ્લંઘનમાં છે; સરકારની પરવાનગી વિના કોઈ નિકાસ અનુમત્ય નહોતી અને સરકારની સંમતિ વિના ક્વોટા આગળની ઋતુમાં મોકલી શકાય તેમ નહોતો. પરવાનગી વિના કરાયેલ નિકાસ કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરતી હોત; તેથી, આવા ચુકાદાના અમલીકરણથી ભારતની જાહેર નીતિનું ઉલ્લંઘન થતું હોત. એફ.ઓ.એસ.એફ.એ. કરારની કલમ ૧૪ માં પક્ષકારોએ સ્વીકારેલી આકસ્મિક પરિસ્થિતિ બનતાં, કરાર કરાર અધિનિયમની કલમ ૩૨ હેઠળ અમલમાં મૂકી શકાય એવો રહ્યો નહોતો. તેથી, નાફેડને ફોરેન ચુકાદા હેઠળ નુકસાનભરપાઈ ચૂકવવા માટે જવાબદાર ઠરાવી શકાય તેમ નહોતું.

૮૧. તેથી, નાફેડ દ્વારા દાખલ કરાયેલ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે, અને વડી અદાલત દ્વારા પારિત કરાયેલ પડકારાયેલ ચુકાદો અને આદેશ રદ કરવામાં આવે છે. એવોર્ડ અમલમાં મુકવા અયોગ્ય હોવાનું ઠરાવવામાં આવે છે. ખર્ચ બાબતે કોઈ આદેશ નથી.

અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using AI.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.